

ZELENA STUDIJA

Biro za društvena istraživanja

BIRO **DI**

Za integritet • javnost • inkluziju

Autori:

Zoran Gavrilović, Dražen Pavlica, Radule Perović i Anđelka Marković

Decembar 2022.

Biro za društvena istraživanja

Ova publikacija je podržana od strane Heinrich Böll Stiftung kancelarije u Beogradu.
Mišljenja i stavovi izneti u publikaciji predstavljaju isključivo stavove autora.

 HEINRICH BÖLL STIFTUNG
BEOGRAD

UVOD

Zelena studija predstavlja prikaz stanja zelenog integriteta koji je baziran na konceptu “zelenog gnezda integriteta”, a koji kao elemente ima:

Građane **sa svojim pravima i obavezama, ali i potrebama, interesima i vrednostima** Institucije u kojima se **ostvaruju** prava i obaveze, odnosno potrebe i interesi, koje su (ne)posredno vezane za oblast zelenih vrednosti
 Normative kojima se regulišu prava i obaveze koje su (ne)posredno vezane za oblast zelenih vrednosti
 Asocijacije - formalna i neformalna udruženja aktera kroz koje članovi **formulišu, artikulišu i zagovaraju i utiču na realizaciju** svojih prava, obaveza, interese i vrednosti koje su (ne)posredno vezane za oblast zelenih vrednosti. Asocijacije mogu biti u formi grupe građana, udruženja građana, političkih partija, strukovna udruženja, sindikata
 Životnu sredinu sastavljenu od resursa i njihovog stanja u kojoj **građani ostvaruju svoje potrebe proizvodeći resurse** za zadovoljavanje potreba/proizvode apstrakcijom iz prirode. Životna sredina može biti prirodna i tehnička.

Shema 1. Elementi zelenog gnezda integriteta

Elementi zelenog gnezda integriteta	Funkcije elemenata zelenog gnezda integriteta
Građani	Posedovanje prava, obaveza, potreba, interesa i vrednosti
Institucije	Realizacija prava, obaveza, potreba, interesa i vrednosti
Norme	Regulacija prava, obaveza, potreba, interesa i vrednosti
Asocijacije	Artikulacija prava, obaveza, potreba, interesa i vrednosti
Životna sredina	Resursi u funkciji realizacije prava, obaveza, potreba, interesa i vrednosti

Pored elemenata, deo zelenog jezgra integriteta su zelene vrednosti koje predstavljaju svojevrtni lepak i od čije razvijenosti zavisi održivost zelene zajednica. U zelene vrednosti ubrajamo:

Neposrednu demokratiju
 Razvoj, a ne rast - održivost
 Socijalnu pravdu
 Nenasilje
 Ekološku mudrost

Tabela 2. Zeleno gnezdo integriteta

Građani	Institucije	Norme	Asocijacije	Životna sredina
Neposredna demokratija	Razvoj, a ne rast	Socijalna pravda	Nenasilje	Ekološka mudrost

STANJE ZELENIH VREDNOSTI

DEMOKRATIJA

Neposrednija demokratija predstavlja težnju građana da što više odluka o svojim interesima/prioritetima, koji su deo javnog interesa, donose lično.

Ustav Republike Srbije¹ u članu 2 stav 1 govori o referendumu i narodnoj inicijativi kao instrumentima neposrednog ostvarivanja suverenosti građana koji su jednokopravni kao i instrumenti posredne demokratije koja se ostvaruje preko izabranih predstavnika.

Zakon o referendumu i narodnoj inicijativi² koji je usvojen pre manje od godinu dana omogućava građanima na referendumu da se izjašnjavaju na dva načina: ličnim i tajnim glasanjem. U slučaju narodne inicijative, zakon predviđa da građani učestvuju potpisivanjem predloga narodne inicijative. Potpisi se overavaju kod javnog beležnika ili opštinska, odnosno gradska uprava. U slučajevima kada u opštinama nisu imenovani javni beležnici overa se vrši u osnovnom sudu, sudskoj jedinici, prijemnoj kancelariji osnovnog suda ili opštinskoj, odnosno gradskoj upravi. Zakonom je propisana naknada za overu potpisa u iznosu od 40 dinara po potpisu, uz napomenu da overi ne podležu potpisi dati elektronskim putem.

Zakonom je propisano da se referendum raspisuje za neposredno izjašnjavanje građana o pitanjima koja su određena Ustavom, zakonom i statutom autonomne pokrajine ili jedinice lokalne samouprave. Usled navedenog referendum se može raspisati o pitanjima iz nadležnosti Narodne skupštine, pokrajinske ili lokalne skupštine, kada to skupština odluči po sopstvenoj inicijativi ili na zahtev koji podnese određeni broj birača. Po teritoriji na kojoj se raspisuje, referendum može biti republički, pokrajinski ili lokalni. U slučaju kada se organizuje republički referendum njega raspisuje Narodna skupština, dok pokrajinski referendum raspisuje skupština autonomne pokrajine, a lokalni referendum se raspisuje od strane skupština lokalne samouprave.

Prema načinu raspisivanja referendumi se dele na obavezane ili fakultativne. Referendum je obavezan u slučaju promene Ustava, odnosno za osnivanje, ukidanje i promenu teritorije autonomne pokrajine ili jedinice lokalne samouprave. Druga podela referenduma se odnosi na vreme organizovanja, te referendum može biti prethodni, tj. kada se sprovodi prethodno izjašnjavanje o nekom aktu ili pitanju. Nasuprot njemu je naknadni, tj. referendum koji se organizuje da bi se građani izjasnili o potvrđivanjem donetom aktu. I na kraju referendum se klasifikuju na ustavotvorne, zakonodavne i upravne, odnosno prema pravnom dejstvu odluke referenduma mogu biti obavezujuće ili savetodavne. Pri svakom referendumu potrebno je da se organizuju izborna komisija i glasački odbor koji se staraju o sprovođenju jednodnevnog referenduma, po pravilu održanog neradnim danom, nedeljom.

Od presudnog značaja za integritet referenduma je formulacija pitanja, tj. tema o o kojoj se građani izjašnjavaju na referendumu. Iz tog razloga formulacija referendumskeg pitanja mora biti jasna i nedvosmislena, tj. formulacija mora biti takva da ne sugeriše odgovor, već ispred učesnika referenduma mora da stoji formulacija koja će omogućiti učesniku da može jasno da da svoj odgovor sa „za” ili „protiv”, odnosno „da” ili „ne”.

Ustav Srbije u članu 56 reguliše pravo na peticiju. Prema članu 56 Ustava Srbije “Svako ima pravo da, sam ili zajedno sa drugima, upućuje peticije i druge predloge državnim organima, organizacijama kojima su poverena javna ovlašćenja, organima autonomne pokrajine i organima jedinica lokalne samouprave i da od njih dobije odgovor kada ga traži.”

Ustav garantuje da niko ko organizuje ili učestvuje u peticiji ne može da trpi štetne posledice, osim ako se time čini krivično delo.

Na lokalnom nivou građani imaju mogućnost zahvaljujući Zakonu o lokalnoj samoupravi (član 67) da putem građanskih inicijativa, referenduma i zborove građanada ostvare neposredniju demokratiju³. Članovi 68 i 69 definišu način realizacije ove tri vrste neposredne demokratije na lokalnom nivou.

1 https://www.paragraf.rs/propisi/ustav_republike_srbije.html

2 https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_referendumu_i_narodnoj_inicijativi.html

3 https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_lokalnoj_samoupravi.html

Modeli lokalnih anti-korupcijskih planova⁴ daju građanima mogućnost da ostvare neposrednu demokratiju učešćem u javnim raspravama, učešćem u procesu definisanja budžetskih prioriteta.

Valja ukazati da na nivou srednjih škola i gimnazija postoje učenički/đački parlamenti⁵ kao forma školske neposredne demokratije. kao i da postoje projekti koji promovišu i podržavaju razvoj neposredne demokratije. Prvo ćemo navesti projekat "Popularna demokratija"⁶ koji realizuje grupa profesora Fakulteta političkih nauka uz pomoć Westminster fondacije koja je namenjena učenicima srednjih škola i koja vrši promociju neposredne demokratije.

Pored ovog projekta bitno je ukazati na aktivnost Instituta za filozofiju i društvenu teoriju koji je sproveo projekat građanskih skupština u Beogradu i Valjevu u formi deliberativnih istraživanja na teme rešavanja komunalnih problema u ova dva grada⁷.

Sve napred navedeno govori da normativna komponenta neposredne demokratije u Srbiji ne nedostaje.

Sistematični i proverivi podaci o praktikovanju neposredne demokratije ne postoje. Pojedini gradovi (Bečej i Šabac) su razvili prakse participacije građana u kreiranju i raspodeli budžetskih prioriteta i prihoda.

Kada je u pitanju bilo koja forma demokratije, neposrednija ili posredna, zavisi od postojanja slobodne javnosti i povezanim postojanjem slobodnih i profesionalnih medija. Desetogodišnji monitoring medija i javnog mnjenja Srbije ukazuje da se slobodna javnost urušava, a sa njima i slobodni mediji. Rezultat takvog društveno-političkog ambijenta s jedne strane je autocenzura na nivou građana koji smatraju da nije pametno govoriti ono što se misli (polovina građana Srbije ima ovakav stav), s druge strane se stvara potreba za liderom koji će čvrstom rukom da upravlja društvom razorenih institucija. I na kraju imamo proces depolitizacije i političke pasivizacije.

Ovakav ambijent urušava poverenje u demokratski poredak, a još više u njegove neposrednije forme.

Istraživanja BIRODI-a pokazuju da su integritet, stručnost, uticaj i harizmatičnost četiri faktora koji mogu biti mobilizatori stvaranja promene kada je u pitanju repolitizacija⁸.

4 https://www.acas.rs/storage/page_files/Model%20LAP.pdf

5 <https://starisajt.pedagog.rs/parlamenti%20ucenicki.php>

6 <http://popularnademokratija.rs/>

7 https://act-wb.net/?post_type=post&p=1356&lang=sr

8 [Industrija populizma – Biro za društvena istraživanja \(birodi.rs\)](http://industrija-populizma-biro.rs/)

SOCIJALNA (NE)PRAVDA U SRBIJI

Socijalna pravda ogleda se u raspodeli bogatstva, mogućnosti i privilegija u društvu sa naglaskom na uklanjanju barijera za društvenu mobilnost i na ekonomskoj pravdi. Raspodela bogatstva i postizanje jednakih mogućnosti obično se realizuje kroz adekvatne politike koje se odnose na poreze, socijalno osiguranje, javno zdravstvo, školu, javne službe, rad i regulisanje tržišta.

Republika Srbija između ostalog ugovorna je strana u čitavom nizu međunarodnih konvencija koje se odnose na oblast ekonomskih i socijalnih prava⁹, čija je zapravo krajnja svrha ostvarenje načela socijalne pravde. U svom Ustavu takođe postavlja ovo načelo među najznačajnija, u prvom članu propisujući između ostalog da je „Republika Srbija.. država.. zasnovana na vladavini prava i socijalnoj pravdi.“¹⁰

Među najznačajnijim ratifikovanim međunarodnim ugovorima u ovoj oblasti su svakako Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (UN) i Revidirana evropska socijalna povelja (SE). Odredbe ovih ugovora u svom fokusu imaju osnovna prava poput prava na stanovanje, zdravlje, obrazovanje, radna prava, skraćenje radnog vremena, jednaku plata za jednak rad, socijalnu sigurnost, zaštitu od siromaštva i socijalne isključenosti, prava radnika migranata, prava osoba sa invaliditetom, itd.

Da li se njihove odredbe neposredno mogu primeniti? Ustav Republike Srbije predviđa da opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava i potvrđeni međunarodni ugovori čine sastavni deo pravnog poretka Republike Srbije, što u načelu znači da se pobrojane odredbe međunarodnih ugovora o ekonomskim, socijalnim, kulturnim pravima i neposredno mogu primeniti.¹¹

Da li i najviši pravni akt Republike Srbije sadrži neke odredbe čija je svrha ostvarenje načela socijalne pravde? Da, sam Ustav Srbije sadrži niz takvih odredbi i propisuje kao zaštićena čitav niz prava - kao primer, ravnopravnost polova (član 15), dostojanstvo i slobodan razvoj ličnosti (član 23), zabrana ropstva i prinudnog rada (član 26), pravo na imovinu (član 58), pravo na rad (član 60), pravo na štrajk (član 61), prava deteta (član 64), posebna zaštita porodice, majke, samohranog roditelja i deteta (član 66), zdravstvena zaštita (član 68), socijalna zaštita (član 69), penzijsko osiguranje (član 70), pravo na obrazovanje (član 71), pravo na zdravu životnu sredinu (član 74), prava pripadnika nacionalnih manjina (član 75), itd.

Da li ovo znači da su sva prava iz ekonomsko-socijalne oblasti obuhvaćena najvišim pravnim aktom? Zapravo nisu. Lokalne NVO u svojim analizama ukazuju da „neka prava koja se garantuju međunarodnim ugovorima **nisu nabrojana u Ustavu**. Ustav ne garantuje tako pravo na adekvatno stanovanje, ishranu i vodu, kao i čitav niz prava na adekvatan standard života.“¹²

9 Kao primer, Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, (Sl. list SFRJ, 7/71), Revidirana evropska socijalna povelja, (Sl. glasnik RS, 42/09), Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena, (Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori), 11/81), Opcioni protokol uz Konvenciju o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena (Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori), 13/02), Konvencija o pravima deteta (Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori), 15/90 i Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori), 4/96 i 2/97), Konvencija Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja (Sl. glasnik RS (Međunarodni ugovori), 1/10), Konvencija o statusu izbeglica (Sl. list FNRJ (Dodatak), 7/60), Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima osoba s invaliditetom (Sl. glasnik RS, 42/09), Opcioni protokol uz Konvenciju UN o pravima osoba s invaliditetom (Sl. glasnik RS, 42/09), Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije (Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori), 6/67), Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina (Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori), 6/98.), Evropska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima (Sl. list SCG (Međunarodni ugovori), 18/05), Konvencija Ujedinjenih nacija o smanjenju broja lica bez državljanstva (Sl. glasnik RS (Međunarodni ugovori), 8/11), Konvencija UNESCO protiv diskriminacije u pogledu obrazovanja (Sl. list SFRJ (Dodatak), 4/64), itd.

10 Vidi član 1 Ustava Republike Srbije (Sl. glasnik RS, br. 98/2006 i 115/2021)

11 Član 16, st. 2 Ustava Republike Srbije

12 Videti u <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2022/03/Ljudska-prava-u-Srbiji-2021.pdf>

U načelu sve ukazuje da su država i društvo umnogome posvećeni ostvarenju načela socijalne pravde tj. zaštiti ekonomskih, socijalnih, kulturnih prava pojedinca - da li je to zaista tako? To ne bismo mogli da tvrdimo. Jaz između propisanih prava i uživanja tih prava zapravo je poprilično veliki. Mada Srbiju obavezuje čitav niz međunarodnih ugovora, a kroz domaće zakonodavstvo između ostalog operacionalizuje se najveći deo zajemčenih prava i sloboda, sprovođenje propisa nije uvek zadovoljavajućem nivou. Takođe, jedan deo propisa i mera nije u skladu sa međunarodnim standardima. Deo ključnih propisa i strategija, iako bi trebalo, ne novelira se, dok se donošenje nekih odlaže godinama.

Na osnovu čega se konkretno može zaključiti da posvećenost ostvarenju načela socijalne pravde ne postoji? Kao primer, u više svojih godišnjih izveštaja Zaštitnik građana u Republici Srbiji navodi da je **najviše predmeta** primljeno iz oblasti ekonomsko-imovinskih prava. To, između ostalog, ukazuje „na nepovoljan ekonomski položaj građana, ali i na nedostatke u radu nadležnih organa u ovoj oblasti“.¹³

U 2020. godini „skoro **30%** od ukupnog broja primljenih pritužbi upućenih Zaštitniku građana odnosilo se na povrede ekonomsko-imovinskih prava, a visoko rangirane su bile i povrede prava koje se odnose na principe dobre uprave i socijalno-kulturna prava.“¹⁴

Dalje, tokom 2021. godine „najveći broj pritužbi građana odnosio se na oblast ekonomskih i imovinskih prava (skoro **40%**), oblast građanskih i političkih prava (više od **26%**), oblast socijalnih i kulturnih prava (skoro **13%**) i zaštitu prava deteta (**8%**)“. Građani su se „tokom 2021. godine Zaštitniku najviše žalili na ugrožavanje prava iz oblasti radnih odnosa, što je bilo naročito izraženo u privatnom sektoru“¹⁵

Zaštitnik građana - Broj predmeta razvrstanih po oblastima i resorima¹⁶

2021		2020			
Oblast ekonomskih i imovinskih prava	1.786	39,68%	Oblast ekonomskih i imovinskih prava	1.602	31,69%
1. Lokalna samouprava	601	13,35%	1. Lokalna samouprava	454	8,98%
2. Katastar nepokretnosti	536	11,90%	2. Katastar nepokretnosti	389	7,69%
3. Zaštita potrošača	180	4%	3. Zaštita potrošača	235	4,65%
4. Energetika i rudarstvo	160	3,55%	4. Građevinarstvo i infrastruktura	112	2,22%
5. Građevinarstvo i infrastruktura	144	3,20%	5. Energetika i rudarstvo	144	2,85%
Oblast socijalnih i kulturnih prava	583	12,95%	Oblast socijalnih i kulturnih prava	894	17,68%
1. Penzijsko osiguranje	206	4,58%	1. Rad i radni odnosi	356	7,04%
2. Rad i radni odnosi	180	4%	2. Penzijsko osiguranje	256	5,06%
3. Obrazovanje, prosveta i nauka	96	2,13%	3. Socijalna zaštita	143	2,83%
4. Socijalna zaštita	74	1,64%	4. Obrazovanje, prosveta i nauka	121	2,39%
5. Kultura	12	0,27%	5. Kultura	9	0,18%

13 Kao primer, videti u <https://www.ombudsman.rs/attachments/article/7007/Redovan%20godisnji%20izve%C5%A1taj%20Za%C5%A1titnika%20gra%C4%91ana%20za%202020.%20godinu.pdf>

14 Videti u <https://www.ombudsman.rs/attachments/article/7007/Redovan%20godisnji%20izve%C5%A1taj%20Za%C5%A1titnika%20gra%C4%91ana%20za%202020.%20godinu.pdf>

15 Videti u <https://www.ombudsman.rs/attachments/article/7369/Redovan%20Godisnji%20izvestaj%20Zastitnika%20gradjana%20za%202021.%20godinu.pdf>

16 Pod predmetom se podrazumevaju predmeti proizašli iz postupanja po pritužbama i po sopstvenim inicijativama u pojedinoj oblasti/resoru. Videti u <https://www.ombudsman.rs/attachments/article/7369/Redovan%20Godisnji%20izvestaj%20Zastitnika%20gradjana%20za%202021.%20godinu.pdf> i u <https://www.ombudsman.rs/attachments/article/7007/Redovan%20godisnji%20izve%C5%A1taj%20Za%C5%A1titnika%20gra%C4%91ana%20za%202020.%20godinu.pdf>

Prema navodima ombudsmana, sa najviše problema u ostvarivanju svojih prava po pravilu susreću se **pripadnici posebno osetljivih grupa**: deca, žene, hronični bolesnici, stariji, osobe sa invaliditetom, lica lišena slobode, LGBTI osobe, pripadnici nacionalnih manjina, pre svega Romi.

Da li se može govoriti o punom uživanju zajemčenih radnih i sindikalnih prava? Pre svega u samom procesu zapošljavanja brojne društvene grupe isključuju se ili suočavaju sa nizom prepreka.

- Iako u Republici Srbiji živi čak **180.000 žena više** nego muškaraca i uprkos činjenici da su brojnije i obrazovanije, žene se teže zapošljavaju, lakše otpuštaju i imaju manju platu od muškaraca¹⁷
- Veliki broj poslodavaca nerado zapošljava mlade žene, jer mogu da ostanu u drugom stanju i postanu majke, zbog čega bi mogle češće da odsustvuju s posla.¹⁸
- Prilikom zapošljavanja ženama se pored stručnih kvalifikacija i radnog iskustva, sagledavaju i fizički izgled, kao i porodični status, a diskriminacija se manifestuje kako u oglasima za posao tako i prilikom razgovora, uslovljavanjem rada odlaganjem trudnoće i formiranja porodice zbog pretpostavke o nemogućnosti usklađivanja rada i roditeljstva. Otežano je i zapošljavanje žena u „kasnijim” godinama – **preko 50, odnosno 55.**¹⁹
- Najveći rodni jaz na tržištu rada beleži se u uzrastu **od 55 do 64 godine** gde se uočava da je svega **40%** žena i **61%** muškaraca u radnom odnosu.²⁰
- Prema podacima Nacionalne službe za zapošljavanje u decembru 2021. godine evidentirana su **481.202** nezaposlena lica, od kojih je **269.930** žena, dok se u okviru tog broja nezaposlenih nalazi **94.179** žena starijih od **50 godina**²¹
- Romkinje izložene su višestrukoj diskriminaciji – i po osnovu roda i po osnovu etničke pripadnosti, a podaci pokazuju da u Srbiji samo petina Romkinja ima posao, kao i da su one u vrlo malom broju zastupljene u javnom sektoru.²² Podaci za 2021. pokazuju da se na evidenciji NSZ našlo **37.987** osoba romske nacionalnosti, a da je od tog broja do kraja novembra 2021. ukupno zaposlena **4.771** osoba, od čega samo **1.441** Romkinja.²³
- Položaj lica sa drugačijim sposobnostima u Srbiji posebno je težak, izveštaji civilnog sektora ukazuju da je “od ukupnog broja osoba s drugačijim sposobnostima (ODS) zaposleno oko **13%**, od toga oko **10%** je zaposleno u sektoru civilnog društva, dok samo **1%** radi u privatnom i javnom sektoru.”²⁴ Posebno ranjive su žene sa invaliditetom koje su zbog duboko usađenih stereotipa i stavova u vezi s razlikama u sposobnostima još izloženije rodnoj diskriminaciji na tržištu rada. O odnosu prema ovoj grupi govori i podatak da će poslodavci koji imaju više od 20 zaposlenih pre platiti kaznu predviđenu zakonom nego zaposliti lice sa posebnim sposobnostima.²⁵
- U aprilu 2021. godine broj mladih koji su nezaposleni iznosio je **115.533**, što predstavlja ukupno **21,04%** od ukupnog broja nezaposlenih (u odnosu na prethodnu godinu nezaposlenost mladih je uvećana za nešto više od 10.000)²⁶. Istraživanja obavljena među mladima u Srbiji navode da **20%** mladih starosti 15–29 godina niti se školuje, niti je na tržištu rada.²⁷

17 Id.

18 Videti u https://kvinnatillkvinna.org/wp-content/uploads/2019/04/EU_Final_GenderLabourSerbia_srb.pdf

19 Videti u <http://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/uploads/2021/04/Poverenik-za-zastitu-ravnopravnosti-Godisnji-izvestaj-za-2020.pdf>

20 Žene i muškarci u Republici Srbiji, Republički zavod za statistiku, videti na <https://www.stat.gov.rs/sr-cyrl/oblasti/stanovnistvo/statistikapolova/20210129-zene-i-muskarci/>

21 Videti u [https://www.a11initiative.org/wp-content/uploads/2022/05/Izves%CC%8Ctaj%20Iskrivljena%20Slika%20\(1\)~.pdf?_t=1663934511](https://www.a11initiative.org/wp-content/uploads/2022/05/Izves%CC%8Ctaj%20Iskrivljena%20Slika%20(1)~.pdf?_t=1663934511)

22 Id.

23 Videti u [https://www.a11initiative.org/wp-content/uploads/2022/05/Izves%CC%8Ctaj%20Iskrivljena%20Slika%20\(1\)~.pdf?_t=1663934511](https://www.a11initiative.org/wp-content/uploads/2022/05/Izves%CC%8Ctaj%20Iskrivljena%20Slika%20(1)~.pdf?_t=1663934511)

24 Videti u https://kvinnatillkvinna.org/wp-content/uploads/2019/04/EU_Final_GenderLabourSerbia_srb.pdf

25 Id.

26 Videti u <http://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/uploads/2022/04/Poverenik-za-zastitu-ravnopravnosti-Godisnji-izvestaj-za-2021-compressed.pdf>

27 Videti u <http://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/uploads/2022/04/Poverenik-za-zastitu-ravnopravnosti-Godisnji-izvestaj-za-2021-compressed.pdf>

Podaci ukazuju da se tokom celokupnog trajanja institucije Poverenika za zaštitu ravnopravnosti u Srbiji čak trećina pritužbi građana odnosila na diskriminaciju pri zapošljavanju, „kao i da nema izgleda da će se to u skorije vreme značajno promeniti“.²⁸

Gde se zapošljavaju i pod kojim uslovima rade onda napred navedena lica? Usled otežanog pristupa poslovima u formalnoj zoni, veća verovatnoća je da pripadnici ranjivijih grupa – kao što su npr. Romi ili lica sa invaliditetom ili stariji ili readmisanti ili pripadnici LGBT zajednice ili oni koji žive u seoskim područjima ili pripadaju grupi lica koja uživaju međunarodnu zaštitu (izbeglice i tražioci azila) - budu zaposleni u neformalnom sektoru i obavljaju neprijavljen rad.

- Prema zvaničnim podacima, neformalna zaposlenost u drugom kvartalu 2022. godine predstavljala je **14,3%** ukupne zaposlenosti. Nezavisne procene iz 2021. godine sugerisale su da bi neformalni sektor mogao predstavljati čak do **30%** privrede.²⁹
- U Srbiji je tokom 2019. u oblasti neformalne ekonomije radila **petina od ukupnog broja zaposlenih** (236.900 u sektoru usluga, 219.300 u poljoprivredi, 44.500 u građevinarstvu i 28.500 u industriji).³⁰
- U Srbiji u neformalnoj ekonomiji radnici uglavnom rade za minimalnu zaradu, koja je u decembru 2022. iznosila 35.414,72 dinara (**301 evro**) neto, odnosno 47.767,08 dinara bruto (**407 evra**).³¹
- Iako zvanični podaci o prosečnim primanjima Roma ne postoje, procenjuje se da je njihovo učešće u neformalnom radu **71%**, za razliku od ostalih grupa stanovništva, čije je učešće **17%**.³²
- Iz brojnih razloga trans osobe posebno teško dolaze do posla i uglavnom dobijaju samo privremene poslove u svojoj ekonomiji, zbog čega im je otežano izdržavanje i ugrožena im je finansijska sigurnost.³³
- Dalje, kada je reč o izbeglicama i tražiocima azila u Srbiji (iz izbegličke krize iz 2015), lokalne NVO navode da je “jasno da je najvećem broju osoba koje uživaju međunarodnu zaštitu i dalje teško da pristupe tržištu rada. Velika većina njih je ili nezaposlena, ili radi poslove koji su nesigurni i slabo plaćeni”.³⁴
- Neprijavljeni radnici po pravilu ne prijavljuju kršenja prava iz oblasti rada jer su u strahu da će izgubiti i taj posao koji su često uz teškoće našli.

Među tzv. „nevidljivim radnicima“ pripadnika ranjivijih grupa je mnogo jer uglavnom zbog diskriminacije teško nalaze posao u formalnoj zoni ili na dobro plaćenim poslovima sa dobrim uslovima rada, a bez njega mogu lako da ostanu. Dosta njih zato za život zarađuje u neformalnoj ekonomiji što je skopčano sa brojnim rizicima i praktično reč je o prekarnom radu.

Da li ovo znači da su zaposleni na formalnim poslovima u značajno boljem položaju od zaposlenih u neformalnoj ekonomiji? Kada su uslovi rada i poštovanje radnih prava u pitanju, i formalni i neformalni sektor obeležavaju sporne prakse koje su daleko od pojma dostojanstvenog rada. U Srbiji preovlađuju nesigurni i slabo plaćeni poslovi, u nepovoljnim uslovima rada po pravilu.

28 Videti u <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2014/01/Ljudska-prava-u-Srbiji-2020-za-web.pdf>

29 Videti u <https://www.state.gov/reports/2021-country-reports-on-human-rights-practices/serbia/>

30 Prema (Republički zavod za statistiku; Anketa o radnoj snazi u Republici Srbiji, 2019.), vidi I <https://serbia.un.org/sites/default/files/2020-09/UTICAJ%20EPIDEMIJE%20COVID-19%20NA%20POLO%20C%20BDAJ%20I%20PRAVA%20RADNICA%20I%20RADNIKA%20U%20SRBIJI%20OHCHR%202020.pdf>

31 Videti na https://www.ipc.rs/statisticki_podaci/2022/minimalna-zarada2022

32 Videti u [https://www.a11initiative.org/wp-content/uploads/2022/05/Izves%CC%8Ctaj%20Iskrivljena%20Slika%20\(1\)~.pdf?e=1663934511](https://www.a11initiative.org/wp-content/uploads/2022/05/Izves%CC%8Ctaj%20Iskrivljena%20Slika%20(1)~.pdf?e=1663934511)

33 Videti u https://kvinnatillkvinna.org/wp-content/uploads/2019/04/EU_Final_GenderLabourSerbia_srb.pdf

34 <https://www.a11initiative.org/wp-content/uploads/2021/03/Preduslov-integracije-Inicijativa-A-11.pdf>, Vidi I <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/04/Pristup-migranata-pravu-na-rad-u-RS.pdf>

- Prema podacima iz 2020., oko 10% zaposlenih ljudi bilo je u riziku od siromaštva, što znači da nisu mogli da zadovolje svoje osnovne potrebe, uprkos tome što su radili.³⁵
- U 2020. godini platni jaz među polovima u Republici Srbiji iznosio je **8,8%**³⁶ prema zvaničnim podacima, dok nezavisne procene govore o broju od **11%**³⁷
- Istraživanja sprovedena u 2019. ukazuju takođe da više od polovine (**56%**) anketiranih osoba koje su radile prekovremeno nije dobilo kompenzaciju za prekovremeni rad. Takođe, kao primer, što se tiče prava na slobodne dane, **49%** anketiranih osoba s radnim iskustvom (59% muškaraca i 47% žena) navelo je da im je barem jednom bilo uskraćeno pravo da uzmu bolovanje, da ne rade kada je državni praznik ili da odu na godišnji odmor.³⁸
- Određena istraživanja pokazuju i da u Srbiji oko 38% LGBT osoba smatra da je bilo diskriminirano na radnom mestu u prethodnih pet godina.³⁹
- Od ukupnog broja pritužbi koje su Povereniku za zaštitu ravnopravnosti u 2019. godini podnela fizička lica u oblasti rada i zapošljavanja, skoro 60% podnele su žene, zbog pogoršanja svog položaja na radu tokom trudnoće, kao i nakon povratka sa porodijskog odsustva i odsustva sa rada radi nege deteta.⁴⁰ Inače, „na radnom mestu diskriminacija žena se manifestuje nemogućnošću ili manjom mogućnošću napredovanja, nedovoljnom učešću u odlučivanju, uslovljavanjima prilikom produžetka radnog odnosa na određeno vreme ili njegovog prerastanja u radni odnos na neodređeno i sl, ali i prilikom prestanka radnog odnosa – dakle u svim fazama rada“.⁴¹
- U svojim izveštajima lokalne NVO navode da “analiza odgovora dobijenih od radnica u lokalnim trgovinama dovodi do zaključka da su one svesne da su im određena prava iz oblasti rada prekršena, ali da prevlađujući strah od gubitka radnog mesta dovodi do toga da će gotovo svake uslove rada pristati da istrpe.”⁴²
- Inspektorat rada je u 2020. godini evidentirao je 43 nezgode na radu u kojima je zaposleni smrtno stradao (slučajevi smrti i povreda bili su najčešći u građevinarstvu, transportu i skladištenju, poljoprivrednom i industrijskom sektoru privrede).⁴³ Lokalne NVO navode da je u Srbiji samo u 2018. godini život izgubilo čak 53 radnika, a u 2019. godini njih čak 54.⁴⁴
- Krajem 2021. godine, javnost u Srbiji saznala je za slučaj masovne radne eksploatacije oko 500 radnika iz Vijetnama angažovanih na izgradnji fabrike Linglong u Zrenjaninu. Uprkos činjenicama i okolnostima koje su ukazivale da je vrlo verovatno reč o najvećem slučaju trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije na tlu Srbije, kao i pozivu Evropskog parlamenta vlastima u Srbiji da se slučaj pažljivo istraži. objave rezultati istraga i učinioci pozovu na odgovornost,⁴⁵ do danas u vezi sa ovim slučajem nijedna optužnica nije podignuta.

Da li se u Republici Srbiji pravo na socijalnu zaštitu ostvaruje u skladu sa svrhom zbog koje je propisano? Da li se usvajaju i sprovode adekvatne socijalne politike? Iz svih javnosti dostupnih podataka može se zaključiti da u ovoj oblasti ne postoji segment u kome stvari ne stoje značajno loše – odstupanja u praksi u odnosu na propisano načelo socijalne pravde ovde su možda najupečatljivija.

35 Vidi u https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/serbia_report_2020_SR.pdf

36 <https://publikacije.stat.gov.rs/G2021/Pdf/G20216001.pdf>

37 Vidi u <https://fren.org.rs/wp-content/uploads/2020/01/Policy-Brief.pdf>

38 Vidi u https://kvinnatillkvinna.org/wp-content/uploads/2019/04/EU_Final_GenderLabourSerbia_srb.pdf

39 Id.

40 Vidi u <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2014/01/Ljudska-prava-u-Srbiji-2020-za-web.pdf>

41 Vidi u <http://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/uploads/2021/04/Poverenik-za-zastitu-ravnopravnosti-Godisnji-izvestaj-za-2020.pdf>

42 Vidi u https://www.a11initiative.org/wp-content/uploads/2021/04/Polozaj-radnica-u-trgovinskim-radnjama_SRP.pdf

43 Vidi u <https://www.state.gov/reports/2021-country-reports-on-human-rights-practices/serbia/>

44 Vidi na <https://tritacke.org/srp/page/blog> i na <https://www.juznevesti.com/Drushtvo/Tri-tacke-50-dana-bez-odgovora-o-uzroci-ma-i-odgovornima-za-tragediju-u-rudniku-Soko.sr.html>

45 Vidi više u https://www.a11initiative.org/wp-content/uploads/2021/11/Izvestaj-Ling-Long_SR.pdf i u <https://astra.rs/astra-predstavlja-detaljan-izvestaj-o-slucaju-radne-eksploatacije-radnika-iz-vijetnama-linglong/>

„Na kraju 2021. godine, Srbija i dalje nema Strategiju socijalne zaštite, niti su usvojene izmene Zakona o socijalnoj zaštiti koje su najavljene pre više od šest godina. Pored nedostatka javnih politika koje se tiču smanjenja siromaštva i socijalnog uključivanja, institucionalni kapaciteti za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva opadaju. Vlada Republike Srbije je 2009. godine osnovala Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva (SIPRU). Mandat te projektne jedinice, koja se finansirala iz sredstava međunarodnih organizacija, bio je da ojača kapacitete Vlade da razvija politike socijalnog uključivanja zasnovane na podacima i da koordiniše i nadgleda njihovu primenu. Međutim, ta projektna jedinica je raspuštena 31. decembra 2021. godine, kada je istekao projekat kojim je finansiran njen rad, a Vlada je obustavila finansiranje.“⁴⁶

U svojim izveštajima lokalne NVO ukazivale su takođe da je „Komitet za socijalna prava Saveta Evrope, iznos socijalne pomoći na koju imaju pravo socijalno ugroženi pojedinci u Srbiji ocenio kao očigledno neodgovarajući, budući da ne prelazi granicu siromaštva. Iako je Komitet zaključio da je takvo stanje u suprotnosti sa obavezama iz Evropske socijalne povelje (revidirane), taj iznos i dalje nije značajnije menjan, te je tako u oktobru 2021. godine nominalni iznos novčane socijalne pomoći za pojedinca, odnosno nosioca prava u porodici, iznosio oko **78 evra (9.115 dinara)**.

Za radno sposobne pojedince, odnosno porodice u kojima je većina članova porodice radno sposobna, taj iznos na mesečnom nivou je oko **58 evra (oko 6.900 dinara)**.“⁴⁷

Prema zvaničnim podacima u 2022. godini bilo je registrovano oko **287.000** nezaposlenih i stopa nezaposlenosti kretala se oko **8,9** odsto.⁴⁸

Tokom 2022. godine prema informacijama koje su prenosili predstavnici sindikata, minimalnu zaradu primalo je oko **400.000** zaposlenih.

Lokalne NVO podsetile su krajem 2021. godine da „prosečna minimalna zarada od **35.012** dinara trenutno pokriva samo **85,9%** minimalne potrošačke korpe.“⁴⁹

Podaci iz najnovijeg Godišnjeg izveštaja o napretku Evropske komisije⁵⁰ govore:

- U 2020. godini, za **6,9%** stanovništva u Srbiji smatralo se da živi u apsolutnom siromaštvu (7 % u 2019. godini).
- Prema najnovijem istraživanju o prihodima i uslovima života (SILC), stopa rizika od siromaštva u Srbiji iznosila je **21,7%** u 2020 godini, a stopa rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti bila je **29,8%**.
- U 2020. godini, **46.1%** stanovništva u Srbiji je samo sebe ocenilo kao siromašno, što stavlja Srbiju na dno liste evropskih zemalja koje sprovode ankete o prihodima i uslovima života.
- Rizik od stope siromaštva pokazuje da su osobe do 18 godina starosti najviše izložene ovom riziku (**24.2%**), kao i osobe između 18 i 24 godina starosti (**23.6%**).⁵¹

46 Vidi u [https://www.a11initiative.org/wp-content/uploads/2022/05/Izves%CC%8Ctaj%20Iskrivljena%20Slika%20\(1\)~.pdf?_t=1663934511](https://www.a11initiative.org/wp-content/uploads/2022/05/Izves%CC%8Ctaj%20Iskrivljena%20Slika%20(1)~.pdf?_t=1663934511)

47 Id.

48 Vidi <https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/rzs-u-srbiji-u-drugom-kvartalu-2022-stopa-zaposlenosti-veca-a-nezaposlenosti-manja/>

49 Id

50 Vidi u https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/Serbia_Report_2022_SR.%5B1%5D.pdf

51 Id.

„U posmatranom periodu „nije bilo mera povećanja obuhvata i adekvatnosti davanja za osobe i porodice prema šemi novčane socijalne pomoći, a radi smanjenja siromaštva (novčana socijalna pomoć za tročlanu porodicu, primera radi, iznosila je **132 evra**, što je manje od polovine troškova prosečne potrošačke korpe (**323 evra**) i praga siromaštva za domaćinstvo ove veličine (**237 evra**)

.....

Programi socijalne pomoći koji se dodeljuju prema veličini prihoda, i koji imaju veoma stroge kriterijume prihvatljivosti, nedovoljno obuhvataju siromašne kategorije. Postoje, takođe, veoma značajne regionalne varijacije u obuhvatu i veliki procenat dece koja žive u siromaštvu nije obuhvaćeno nikakvim davanjima.“⁵²

U 2021. godini lokalne NVO stavile su u svoj fokus, između ostalog, odnos države prema pojedinim porodicama sa više dece, konkretnije - na nemogućnost ostvarivanja prava na roditeljski i dečiji dodatak **za peto i svako naredno dete**.

„Broj dece u porodici koja mogu ostvariti pravo na dečiji i roditeljski dodatak ograničen je članom 22, st. 1 i 3 i članom 26, stav 1 Zakona o finansijskoj podršci porodici sa decom. Naime pravilima kojima se propisuju uslovi za ostvarivanje prava na roditeljski, odnosno dečiji dodatak, predviđen je **limit u broju dece** za koju je moguće ostvariti ta prava. Tako se u članu 22 Zakona propisuje da roditeljski dodatak ostvaruje majka za prvo, drugo, treće i četvrto dete, pod uslovom da je državljanin Republike Srbije i da ima prebivalište. Ovakvo ograničavanje broja dece koja se uračunavaju u davanja za roditeljski i dečiji dodatak disproportionalno više pogađa najugroženije porodice sa decom. Naime, prema podacima Republičkog zavoda za statistiku, prema poslednjem popisu iz 2011. godine, u Srbiji ima samo 5.264 porodice sa više od petoro dece. Pritom, Inicijativa A11 je od Republičkog zavoda za statistiku dobila podatke, dobijene posebnom obradom podataka sa popisa, koji pokazuju da je, od tog broja, čak 1.719 porodica u kojima su jedan od roditelja ili oba roditelja izjavili da su romske nacionalnosti.“⁵³

Kakav je u ovom kontekstu položaj lica sa invaliditetom? Kao što je već napred bilo pomenuto, osobe sa invaliditetom imaju problem izraženog rizika od siromaštva i socijalne isključenosti zbog ograničenog pristupa tržištu rada, ali i obrazovanju, uslugama. Mnoge javne ustanove u Republici Srbiji u kojima treba da ostvare svoja elementarna prava i dalje im nisu pristupačne.

U najnovijem godišnjem izveštaju Poverenika za zaštitu ravnopravnosti naglašeno je da „deca sa invaliditetom imaju probleme u oblasti obrazovanja, zadovoljenja potreba za uslugama zdravstvene i socijalne zaštite, odrasli teško dolaze do zaposlenja, veliki broj osoba sa invaliditetom je siromašan i/ili u riziku od siromaštva“.⁵⁴

Prema podacima iz izveštaja Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu, Deca u sistemu socijalne zaštite u 2020. u toku 2020. godine na evidenciji centara za socijalni rad bilo je 11.205 dece sa smetnjama u razvoju, a uslugu ličnog pratioca koristilo je ukupno 1.932 dece. Broj dece koja koriste ovu uslugu porastao je za 473,3% u proteklih pet godina, što govori o potrebama za uslugom. Deca korisnici usluge većinom su osnovno-školskog uzrasta 77%.⁵⁵

52 Id.

53 Vidi u [https://www.a11initiative.org/wp-content/uploads/2022/05/Izves%CC%8Ctaj%20Iskrivljena%20Slika%20\(1\)~.pdf?_t=1663934511](https://www.a11initiative.org/wp-content/uploads/2022/05/Izves%CC%8Ctaj%20Iskrivljena%20Slika%20(1)~.pdf?_t=1663934511)

54 Vidi u <http://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/uploads/2022/04/Poverenik-za-zastitu-ravnopravnosti-Godisnji-izvestaj-za-2021-compressed.pdf>

55 Id.

U toku 2021. godine „Poverenica je jedinicama lokalne samouprave preporučila da preduzmu sve neophodne mere i aktivnosti kojima će obezbediti uspostavljanje i pružanje usluge ličnog pratioca deci kojoj je ova usluga neophodna. Naime, veliki broj građana je ukazao Poverenici da pojedine jedinice lokalnih samouprava nemaju ustanovljenu uslugu ličnog pratioca deteta.“

Kakav je u ovom kontekstu položaj pripadnika nacionalnih manjina? Od više od 20 nacionalnih manjina koje žive u Republici Srbiji⁵⁶, Romi se suočavaju sa najviše problema - samo neki od njih su siromaštvo, izloženost nasilju, ranim brakovima, teškom radu, nizak nivo obrazovanja, niska stopa zaposlenosti, diskriminacija.

„U toku 2021. godine zbog diskriminacije na osnovu nacionalne pripadnosti i etničkog porekla Povereniku za ravnopravnost podneto je ukupno 96 pritužbi. Najveći broj pritužbi, kao i prethodnih godina, podnet je zbog diskriminacije pripadnika romske nacionalne manjine (74), što čini 77,1% svih pritužbi koje su podnete zbog diskriminacije po ovom osnovu.“⁵⁷

U svom najnovijem Godišnjem izveštaju o napretku Evropska komisija⁵⁸ podcrtala je posebno da u Republici Srbiji „skoro 20% stanovništva mapiranih romskih naselja nema pristup ili ima neredovan pristup bezbednoj vodi za piće, preko 55% stanovništva ovih naselja uopšte nema pristup ili ima neredovan pristup kanizacionoj mreži, a 14,5% stanovništva mapiranih romskih naselja uopšte nema pristup ili ima neredovan pristup električnoj energiji.“

Ovaj podatak između ostalog otvara još jedno važno pitanje u kontekstu ostvarivanja načela socijalne pravde – da li i kako se ostvaruje zajemčeno pravo na stanovanje u Srbiji? Prepreke u ostvarivanju ovog prava brojen su posebno za pripadnike ranjivih i ugroženih društvenih grupa. Samo jedan deo problema u vezi sa ostvarivanjem ovog prava u praksi odnosi se na beskućništvo, na koje ćemo se u nastavku bliže fokusirati. Naime, i pored vidljivosti i raširenosti pojave beskućništva, lokalne NVO naglašavaju da „nažalost, u Srbiji i dalje ne postoje precizni i aktuelni podaci o broju građana u situaciji beskućništva. Poslednji zvanični, datiraju od popisa stanovništva iz 2011. godine, prema kojima u Srbiji živi 445 primarnih beskućnika, koji borave na otvorenom, i oko 17.800 sekundarnih beskućnika koji su smešteni u neformalnim naseljima i nehigijenskim objektima. Najviše beskućnika registrovano je u Beogradu (39%), najmanje u Vojvodini (14%), a među njima su podjednako zastupljeni muškarci i žene. S obzirom da su se podaci o primarnim beskućnicima prikupljali posredno, preko nadležne socijalne ustanove, njihov broj je verovatno veći. Jasna statistika, naročito kada govorimo o primarnom beskućništvu, predstavljala bi polaznu osnovu za kreiranje politika kojima bi se unapredio položaj osoba u situaciji beskućništva, kao i razvijanje jasnog mehanizma podrške i zaštite, koji trenutno izostaje.“⁵⁹ U 2021. godini nije bilo pomaka u pogledu unapređenja položaja lica koja se nalaze u situaciji beskućništva - dobar deo usluga koje se odnose na pristup socijalnoj i zdravstvenoj zaštiti za ovu grupu ljudi zavisi i dalje od projektne podrške koju udruženja građana obezbeđuju od donatora.⁶⁰

56 Nedavno sprovedena istraživanja pokazala su da se „prema pripadnicima pojedinih nacionalnih manjina ispoljava socijalna distanca od strane većinskog stanovništva. Podaci iz različitih istraživanja ukazuju da ta socijalna distanca nije istog intenziteta prema pripadnicima različitih manjinskih zajednica. Najčešće se najveći stepen etničke distance ispoljava prema Romima i pripadnicima albanske nacionalne manjine. Preko 65% ispitanika istraživanja koje je sproveo Centar za istraživanje etniciteta ne bi prihvatilo pripadnika romske nacionalne manjine za suseda, a 28,5% prihvatilo bi Roma za supružnika, dok nešto više od 62% ispitanika ne prihvata pripadnika albanske nacionalne manjine za suseda, a za supružnika prihvata 31% ispitanika srpske nacionalnosti. U istom istraživanju je najmanja etnička distanca ispoljena prema pripadnicima slovačke i rumunske nacionalne manjine.“ Vidi u <http://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/uploads/2021/04/Poverenik-za-zastitu-ravnopravnosti-Godisnji-izvestaj-za-2020.pdf>

57 Vidi u <http://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/uploads/2022/04/Poverenik-za-zastitu-ravnopravnosti-Godisnji-izvestaj-za-2021-compressed.pdf>

58 Vidi u https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/Serbia_Report_2022_SR.%5B1%5D.pdf

59 Vidi u <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2014/01/Ljudska-prava-u-Srbiji-2020-za-web.pdf>

60 Vidi u [https://www.a11initiative.org/wp-content/uploads/2022/05/Izves%CC%8Ctaj%20Iskrivljena%20Slika%20\(1\)~.pdf?e=1663934511](https://www.a11initiative.org/wp-content/uploads/2022/05/Izves%CC%8Ctaj%20Iskrivljena%20Slika%20(1)~.pdf?e=1663934511)

Sa druge strane, lokalne NVO izveštavale su i o posebnoj ugroženosti pripadnika romske populacije koji žive u podstandardnim naseljima.

„U takvoj situaciji, oni koji su najugroženiji nemaju mogućnost ostvarivanja prava na adekvatno stanovanje. Tako, primera radi, u Srbiji ima preko **160.000 Roma** koji žive u neformalnim naseljima, koja su često bez pristupa pijaćoj vodi. Prema podacima prikupljenim mapiranjem podstandardnih romskih naselja, preko **32.000 Roma** nema pristup vodi u ovim naseljima, a preko **24.000** njih nema priključak na električnu energiju.“⁶¹

Da li svi građani imaju jednak i adekvatan pristup jednako kvalitetnoj zdravstvenoj zaštiti? Uprkos garantijama koje proizilaze iz Ustava i zakona, građani i građanke se u praksi u susretu sa zdravstvenim sistemom Republike Srbije „suočavaju sa nizom diskriminatornih praksi, pogotovo ukoliko ne poseduju lična dokumenta, ukoliko su pripadnici romske zajednice, interno raseljena lica, korisnici ustanova socijalne zaštite, prekarni radnici, i slično. I pored načelno širokog obuhvata zdravstvene zaštite, sistem godinama pati od istih problema - problem nedovoljnih kapaciteta (pogotovo sekundarnog i tercijarnog nivoa zaštite), nedostupnosti osnovne terapije za određene bolesti, lečenja dece u inostranstvu solidarnim akcijama građana, dugih lista čekanja za dijagnostičke preglede, nedostatka stručnog kadra u zdravstvenim ustanovama, slučajevima akušerskog nasilja i slično.“⁶²

„Prema podacima Ankete o radnoj snazi objavljenim u toku 2021, bez prava na zdravstveno osiguranje u Srbiji radi **115.900 radnika**, dok bez prava na plaćeno bolovanje radi **154.200 radnika**. Čak **21,5%** radnika ugrožava svoje psihičko i fizičko zdravlje radeći prekovremeno bez ikakve novčane nadoknade, kako bi zaradili za svoje osnovne potrebe.“⁶³

Lokalne NVO naglašavaju da „jedan od strukturnih problema funkcionalnosti i pristupačnosti zdravstvenog sistema ostaje deficit zaposlenih. Prema procenama Fiskalnog saveta, zdravstvu trenutno **nedostaje preko 5.000 ljudi**, što je najveći deficit zaposlenih u javnom sektoru. To utiče na smanjeni kvalitet i obuhvat usluga koje zdravstveni sistem nudi građanima. Pored toga, država je predvidela da u narednoj godini investicije u zdravstvo **smanji za dvadeset milijardi dinara**, što Fiskalni savet smatra najvećim nedostatkom kapitalnog budžeta u 2022. godini.“⁶⁴

„Zdravstveno stanje je kao i prošle godine u pritužbama Povereniku najčešći osnov navođenja, u 15% od ukupnog broja podnetih pritužbi, u različitim oblastima, uz ukazivanje na različite probleme od pristupa zdravstvenoj i socijalnoj zaštiti, obrazovanju, boravka u ustanovama, u postupku rada i zapošljavanja i sl. ... Građani se Povereniku neretko obraćaju i povodom obezbeđivanja efikasnijih terapija, lekova, materijala i pomagala novije generacije na teret Republičkog fonda za zdravstveno osiguranje, posebno kada se radi o obolelima od retkih bolesti, hroničnim bolesnicima i dr.“⁶⁵

Da li se zajemčeno pravo na obrazovanje ostvaruje bez prepreka? Da li su osnovno i srednje obrazovanje svima dostupni na jednak način? U svom najnovijem Godišnjem izveštaju o napretku Evropska komisija podcrtala je da su „stope napuštanja škole i dalje visoke, posebno u pogledu romskih devojčica. Samo **7,4%** romske dece do 5 godina pohađa predškolske ustanove“, kao i da su tokom pandemije bolesti COVID19 romska deca, uglavnom iz neformalnih naselja, nailazila na poteškoće

61 Id.

62 Id.

63 Id.

64 Id.

65 Vidi u <http://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/uploads/2022/04/Poverenik-za-zastitu-ravnopravnosti-Godisnji-izvestaj-za-2021-compressed.pdf>

usled učestvovanja u onlajn obrazovanju zbog nedostatka pristupa tehničkim resursima.

U Izveštaju se naglašava i da je potrebno rešiti problem segregacije u obrazovanju (romski učenici su i dalje prezastupljeni u specijalnim školama i odeljenjima).⁶⁶

„Potrebno je posebno pomenuti i grupu učenika koji su u naročitom riziku od neuključivanja ili ispadanja iz obrazovnog sistema, a koji su u Srbiju vraćeni po sporazumu o readmisiji. Nepoznavanje jezika i procedura vezanih za upis ove dece, kao i nepostojanje sistemskih mehanizama za podršku ovoj populaciji, predstavljaju najveće prepreke za kvalitetnu integraciju. Većina ove dece, **skoro 90%**, dolazi iz Nemačke, a Republika Srbija nema adekvatnu i pouzdanu evidenciju o podacima koji se odnose na ove porodice, a još manje o podacima koji se odnose na obrazovanje dece.“

Da li se zajemčeno pravo na pravo na zdravu životnu sredinu ostvaruje bez prepreka? U najnovijem Godišnjem izveštaju o napretku Evropske komisije⁶⁷ naglašeno je da je „u 2022. godini državni budžet Srbije za životnu sredinu i klimatsko delovanje povećan za 50% u odnosu na 2021. godinu“, ali je ujedno i pobrojano više gorućih problema u oblasti, između ostalog:

- Srbija je 2021. godine bez raspisivanja tendera dogovorila navodni program za kanalizaciju i otpadne vode vredan **3,2 milijarde evra** sa kineskom korporacijom *RoadandBridgeCorporation* počela da ga sprovodi u nekoliko opština; malo informacija je dostupno i nijedan zvanični dokument nije javno dostupan.
- Problem zagađenja iz termoelektrane Kostolac B treba hitno rešiti. Srpska termoelektrana Kostolac B **najveći** je evropski zagađivač sumpor-dioksidom.
- Godišnji izveštaji Agencije za zaštitu životne sredine Srbije redovno se objavljuju sa **zakašnjenjem od godinu dana**. Da bi podaci bili korisni i relevantni za javnost, izveštaje treba blagovremeno objavljivati.
- Rad na unapređenju inventara gasova sa efektom staklene bašte **nije napredovao**.
- Srbija treba **znatno da ojača** svoje administrativne i tehničke kapacitete na svim nivoima i da dodatno uloži u prelazak na zelenu energiju.⁶⁸

Lokalne NVO ističu da je „stanje životne sredine u Srbiji na duboko zabrinjavajućem nivou i da postoje regioni koji predstavljaju kontaminirane prostore jer su dugi niz godina izloženi visokim nivoima zagađenja“⁶⁹ Naglašavaju i da **najmanje ima kazni** za zagađenje životne sredine koje se odnose na industrijsko zagađenje.⁷⁰ Najveći deo problema leži, podcrtavaju, u (ne)primeni propisa – „nepostupanje po već donetim rešenjima je postalo ohrabrujuće za one pravne subjekte koji krše zakone, posebno u oblasti legalno-nelegalne gradnje.“⁷¹ Gradnja u parkovima prirode postala je rudnik za ostvarivanje nelegalnog profita – kao primer, u opštini Majdanpek do 2021. godine doneto je **40 rešenja o rušenju** i uklanjanju nelegalnih objekata u Nacionalnom parku „Đerdap“, a da nijedno rešenje nije sprovedeno.⁷²

66 Vidi u https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/Serbia_Report_2022_SR.%5B1%5D.pdf

67 Vidi u https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/Serbia_Report_2022_SR.%5B1%5D.pdf

68 Id.

69 Vidi na <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/teri-stanje-zivotne-sredine-u-srbiji-je-na-duboko-zabrinjavajucem-nivou/>

70 „Zakon o odgovornosti kompanija za krivična dela skoro da se ne primenjuje, ne samo kada je reč o zaštiti životne sredine. A kada je životna sredina u pitanju, zagađenje je uglavnom posledica nezakonitog poslovanja kompanija. RERI je podneo dve krivične prijave protiv ZiĐina u Boru, za zagađenje vazduha i zagađenje reke, tužilaštvo je postupalo, doneta je naredba da kompanija uplati milion dinara u humanitarne svrhe.“ Vidi na <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/teri-stanje-zivotne-sredine-u-srbiji-je-na-duboko-zabrinjavajucem-nivou/>

71 Id.

72 Vidi na <https://rs.n1info.com/vesti/teri-citavi-regioni-srbije-kontaminirani-stanje-zivotne-sredine-zabrinjavajuce/>

„Nije napredovalo zakonodavno usklađivanje u odnosu na pravne tekovine EU koje obuhvataju odgovornosti za životnu sredinu i krivično pravo u oblasti životne sredine. Sprovođenje i dalje predstavlja ključni prioritet, uključujući ostvarivanje vidljivih rezultata u sprovođenju Direktive o krivičnim delima protiv životne sredine. U 2021. godini doneta je samo jedna prvostepena osuđujuća presuda. Republika Srbija treba da pojača svoje napore na izgradnji svesti o krivičnim delima protiv životne sredine i zaustavi ih.“⁷³

Kakav se na osnovu napred iznetih podataka može izvesti zaključak o ostvarivanju načela socijalne pravde u Republici Srbiji? Iz samo jednog dela ukupne slike koji je prikazan u ovom tekstu, može se izvesti tek nekoliko zaključaka. Oni su kako sledi:

- Zakonski okvir nije u potpunosti adekvatan, potpun, niti je usaglašen sa međunarodnim standardima
- Primena zakona nije uvek dosledna.
- Strateške mere nisu uvek delotvorne, sveobuhvatne ni koordinirane dok sprovođenje nije uvek dovoljno efikasno i delotvorno
- Finansijska sredstva i ljudski resursi angažovani na sprovođenju politika i mera su nedovoljni i nisu održivi.

O (NE)NASILJU U SRBIJI

Nenasilje definišemo kao upotrebu mirnih, nenasilnih metoda i akcija kako bi se došlo do određene političke ili društvene promene (uzdržavanje od nasilja kao princip). **Nasilje** definišemo kao ponašanje koje uključuje primenu fizičke sile sa namerom da se objekat nasilja povredi, ošteti, uništi ili liši života.

Republika Srbija punopravna je članica Ujedinjenih Nacija (UN), što između ostalog znači da prihvata sve obaveze propisane Poveljom UN⁷⁴, pa tako i odredbe koje isključuju upotrebu nasilja i-ili nasilnih metoda tj. insistiraju na miru i očuvanju mira.

Šta je ovim odredbama konkretno propisano? Kao primer, Povelja UN podcrtava da će ova organizacija „čuvati međunarodni mir i bezbednost“ kao i da će se, u skladu sa načelima pravde i međunarodnog prava međunarodni sporovi rešavati mirnim putem i preduzimaće se mere za učvršćivanje sveopšteg mira (član 1. Povelje). Dalje „svi članovi rešavaće svoje međunarodne sporove mirnim sredstvima .. tako da međunarodni mir, bezbednost i pravda ne budu dovedeni u opasnost“ (član 2. Povelje), a prijem u članstvo UN uslovljen je izostankom bilo kakve demonstracije sile tj. upotrebe nasilja i-ili nasilnih metoda („Članstvo u Ujedinjenim nacijama otvoreno je svim ostalim *miroljubivim* državama koje prihvate obaveze sadržane u ovoj Povelji, a po oceni Organizacije su sposobne i voljne da te obaveze izvršavaju“, član 4. Povelje).

Da li su ove odredbe deo unutrašnjeg pravnog poretka Republike Srbije? Da, one jesu deo unutrašnjeg pravnog poretka. Ustav Republike Srbije propisuje naime da su „opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava i potvrđeni međunarodni ugovori sastavni su deo pravnog poretka Republike Srbije i neposredno se primenjuju“ (član 16. Ustava). Shodno tome, i međunarodni ugovori poput Povelje UN i njenih odredbi koje isključuju upotrebu nasilja i-ili nasilnih metoda tj. insistiraju na očuvanju međunarodnog mira, bezbednost i pravde sastavni su deo domaćeg pravnog poretka.

⁷³ Vidi u https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/Serbia_Report_2022_SR.%5B1%5D.pdf

⁷⁴ Vidi na https://ius.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2020/10/povelja_un.pdf

Da li ovo znači da je pribegavanje nasilju u rešavanju sporova u međunarodnim odnosima isključeno kada je Republika Srbija u pitanju? Upravo tako, slovo (potpisanih i ratifikovanih) međunarodnih sporazuma govori nam da Republika Srbija pripada zajednici subjekata međunarodnog prava koji su posvećeni očuvanju međunarodnog mira, bezbednost i pravde.

Da li ovo znači da se sila / upotreba sile u potpunosti isključuje i u unutrašnjem pravnom poretku Republike Srbije? Ne, silu je moguće upotrebiti. Međutim, sila je primenljiva samo pod unapred utvrđenim, propisanim uslovima. Monopol sile naime poveren je isključivo državnim organima, a njena primena podleže kontroli. Kao što je to slučaj i u drugim državama, u Srbiji jedan od ključnih aktera u ovom kontekstu je policija.

Mir možemo objasniti kao koncept suživota i harmonije u zajednici u odsustvu neprijateljstva i nasilja (ili izostanak sukoba (kao što je npr. rat) uz slobodu od straha od nasilja između pojedinaca ili grupa). Jedna od svrha postojanja države jeste da se obezbedi mir unutar granica iste te države. Za ovo obično je zadužena policija – organ javne vlasti koji se finansira iz poreza i koji država ovlašćuje da sprovodi zakon, štiti živote, slobodu i imovinu građana od prekršilaca zakona, sprečava zločine i nered.

Koja su to ovlašćenja policije? „Ovlašćenja koja zakon daje policiji nisu uopšte mala.⁷⁵ Ona uključuju pravo na upotrebu sredstava neposredne prinude, među kojima i ograničeno pravo na upotrebu vatrenog oružja, kao i pravo na ispitivanje, zadržavanje i lišenje slobode. Sva takva ovlašćenja su izraz neminovnosti da određena ljudska prava budu ograničena, ali samo pod uslovima i na način utvrđen zakonom. Dakle, policija može da ograničava pojedina ljudska prava (na primer, da uhapsi određeno lice), ali to može da čini samo kad je predviđeno zakonom i po postupku koji je propisan zakonom.“⁷⁶

Da li su pored propisanih ovlašćenja zakonom postavljena i ograničenja? Odgovor je potvrđan. Zakonom o policiji (ZOP)⁷⁷ propisana su, uz ostalo, i načela obavljanja policijskih poslova (čl. 32 ZOP) standardi policijskog postupanja (čl. 33 ZOP), kao i obaveza poštovanja odredbi Kodeksa policijske etike (čl. 45 ZOP). Kontrola je takođe propisana odredbama ovog zakona i to – spoljašnja (koju vrše republički parlament, skupštine jedinice pokrajinske autonomije ili jedinica lokalne samouprave, uključujući i gradske opštine, pravosudni organi, nezavisni državni organi nadležni za poslove nadzora i drugi ovlašćeni državni organi i tela i građani i javnost) i unutrašnja (Sektor unutrašnje kontrole) (čl. 221 i čl. 224 ZOP). Zakon propisuje i postupak kontrole rada rešavanjem pritužbi.⁷⁸

Da li su propisane kazne ukoliko se ovlašćenja ipak zloupotrebe ili prekorače? Da, kao primer, Krivični zakonik Republike Srbije propisuje da ukoliko neko zlostavlja drugog ili ukoliko prema njemu postupa na način kojim se vređa ljudsko dostojanstvo, ili ukoliko pak primenom sile, pretnje, ili na drugi nedozvoljeni način drugome nanese veliki bol ili teške patnje s ciljem da od njega ili od trećeg lica dobije priznanje, iskaz ili drugo obaveštenje, kazna zatvora biće određena za učinioca. Za slučaj da delo izvrši službeno lice u vršenju službe KZ propisuje znatno oštrije zatvorske kazne.⁷⁹

Ukoliko je dakle monopol sile poveren isključivo državnim organima, a njena primena podleže svakovrsnoj kontroli, da li to onda znači da je isključena mogućnost da van tog okvira nasilje bude prakticirano na bilo koji način? Ne, to ne znači to, situacija u Republici Srbiji daleko je od takvog scenarija štaviše.

75 Kao primer, vidi *Policijska ovlašćenja*, Glava VII, Zakon o policiji (*Sl. glasnik RS*, br. 6/2016, 24/2018 i 87/2018)

76 Vidi u <https://chris-network.org/wp-content/uploads/2013/01/Ljudska-prava-i-policija.pdf>

77 *Sl. glasnik RS*, br. 6/2016, 24/2018 i 87/2018

78 “Pritužbu može podneti svako lice (u daljem tekstu: pritužilac) koje smatra da su mu postupanjem ili propuštanjem postupanja zaposlenog (u daljem tekstu: prituženik) pri vršenju službenih zadataka povređena ljudska i manjinska prava i slobode, u roku od 30 dana od dana kada se pritužena radnja dogodila“ (član 234 ZOP)

79 Član 137. Krivičnog zakonika (*Sl. glasnik RS*, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019)

Da li postoji (ujednačeno, oštro, blagovremeno) sankcionisanje za nezakonitu primenu sile od strane policije kojim se problem uspešno prevenira? Praksa govori da ovo nije slučaj. Kada je praksa pravosudnih organa u postupcima protiv okrivljenih za zlostavljanje u pitanju, lokalne OCD ukazuju da u Republici Srbiji "postoji ozbiljan problem nekažnjivosti službenih lica za mučenje, nečovečno i ponižavajuće postupanje i kažnjavanje", što, između ostalog, konstatuju brojni izveštaji međunarodnih nadzornih tela. Lokalne NVO naglašavaju da ti izveštaji ukazuju na "veliki broj kredibilnih navoda o zlostavljanju u odnosu na koje ili nije uložena nikakav napor kako bi se detaljno istražili ili preduzeti napori nisu bili adekvatni."⁸⁰

Kao primer, usled nepoverenja građana u zvanične informacije i rad nadležnih organa i zbog najave novih, oštrijih mera u julu 2020. godine u toku pandemije bolesti COVID-19 došlo je do „opšteg nezadovoljstva koje je eskaliralo u ulične demonstracije u Beogradu i u drugim većim gradovima širom Srbije. Prema procenama ukupan broj ljudi koji su bili žrtve zlostavljanja policijskih službenika⁸¹ tokom protesta prelazio je stotinu...“⁸² I dok su građani koji su bili optuženi za vršenje prekršaja na protestima ekspresno kažnjavani u sudskim postupcima, gotovo svi postupci za utvrđivanje odgovornosti policijskih službenika nisu imali podjednako brz epilog, naprotiv. „Do kraja 2020. godine nije okončan nijedan postupak kontrole pokrenut pred Zaštitnikom građana u pojedinačnim slučajevima policijskog nasilja nad demonstrantima,“⁸³ navele su NVO.

U najnovijem Izveštaju o napretku Evropske komisije posebna je zabrinutost izražena u povodu nekažnjivosti - između ostalog naglašeno je da je „Komitet UN protiv torture izrazio zabrinutost da se (u Republici Srbiji) „neadekvatni napori ulažu u istragu velike većine krivičnih prijava podnetih protiv policajaca, zatvorskog osoblja i drugih državnih agenata““, kao i da je „Evropski komitet za sprečavanje mučenja i nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja primetio da zlostavljanje od strane policija kao i blaga kaznena politika nastavljaju da budu ozbiljan problem.“⁸⁴

Da li u Republici Srbiji nekažnjivost postoji kao problem samo u oblasti postupanja policije? Ne, još je veći problem u oblasti prava na istinu, pravdu i reparacije tj. u oblasti (neprocesuiranja osumnjičenih za) ratne zločine.

„Tokom posmatranog perioda u javnosti pojavljivao se čitav niz informacija iz kojih je proizilazilo da je delovanje Tužilaštva za ratne zločine Republike Srbije najblaže rečeno daleko od efikasnog. Kao primer, u junu 2020. godine u svom polugodišnjem izveštaju o trenutnom stanju u Poglavlju 23 i Poglavlju 24 za Srbiju Evropska komisija ukazala je da je tokom 2019. godine Tužilaštvo za ratne zločine podiglo optužnice protiv **ukupno četiri lica**, od čega su tri predmeta bila ustupljena iz BiH. Takođe, nedavno objavljen izveštaj Fonda za humanitarno pravo kao poseban problem podcrtao je (neprekidan?) negativan trend „podizanja malog broja optužnica, protiv malog broja osumnjičenih za ratne zločine“. Podizanje **samo tri optužnice** od strane Tužilaštva za ratne zločine koje su rezultat

80 Kao primer, "CPT je u više desetina slučajeva konstatovao da se lekarski pregledi osoba kojima je nakon policijskog zadržavanja određen pritvor obavljaju površno, i to tako što lekar konstatuje povrede, ali ne na dovoljno detaljan i precizan način. ... U svom izveštaju iz 2018. godine, CPT nije zabeležio nijedan slučaj u kome je zavodska ustanova u kojoj su konstatovani očigledni tragovi zlostavljanja obavestila nadležnog tužioca." Vidi u <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2014/01/Ljudska-prava-u-Srbiji-2020-za-web.pdf>

81 "NPM je obavio nenadzirane razgovore sa 28 lica lišenih slobode, od čega se 17 lica žalilo na postupanje policije prilikom lišenja slobode. Lica su navela da su ih nepoznati policijski službenici šutirali, udarali gumenom palicom po glavi i telu, da su ih vređali, pretili im i prema njima postupali nečovečno i ponižavajuće. Takođe, pojedina lica lišena slobode navela su i da su im postavljana pitanja bez prisustva branioca kao i da su policijski službenici prisustvovali lekarskim pregledima." Vidi u <https://www.ombudsman.rs/attachments/article/7007/Redovan%20god%20izve%C5%A1taj%20za%20titnika%20gra%C4%91ana%20za%202020.%20godinu.pdf>

82 Vidi u <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2014/01/Ljudska-prava-u-Srbiji-2020-za-web.pdf>

83 Id.

84 „CPT je utvrdio da „u velikom broju predmeta, tužilačke istrage [...] nisu bile u skladu sa kriterijumima delotvornosti koji su navedeni u Metodologiji za sprovođenje istrage u slučajevima zlostavljanja koju su srpske vlasti usvojile 2018.“ i izrazio je „zabrinutost zbog blažih kazni koje sudovi izriču policijskim službenicima osuđenim za zlostavljanje“. Veliki broj preporuka CPT iz poslednjeg i prethodnih izveštaja tek treba da se adresira.“ Vidi u https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/Serbia_Report_2022_SR.%5B1%5D.pdf

vlastite istrage tokom čitave 2021. godine stručnjaci su u izveštaju okarakterisali kao „ekstremno neefikasan rad“.

Perspektive radi, prema dostupnim podacima iz 2021. godine, u Srbiji u materiji ratnih zločina postojao je zaostatak od čak 1731 predmeta koji su bili u pred-istražnoj fazi.⁸⁵

Slabi rezultati u procesuiranju i/ili kažnjavanju za ratne zločine skoro su obrnuto srazmerni podršci i privilegijama koje vlasti u Republici Srbiji daju osuđenim ratnim zločincima.⁸⁶ U kontekstu kojim se ovde bavimo, nije reč o ulaganju napora u cilju pomirenja i izgradnje trajnog, održivog mira u regionu, naprotiv, skoro nesmetano ojačava se temelj za neko buduće nasilje / buduće konflikte.

Da li su u Republici Srbiji pojedinci ili grupe koje na nekažnjivost ukazuju slobodne od nasilja i mogu da deluju bez straha od odmazde i-ili težih posledica? Ne, to već duže vreme nije slučaj i u ovom trenutku nema naznaka da će se ova situacija promeniti.

„Prostorije mnogih organizacija civilnog društva su tokom 2021. godine bile meta napada ekstremista i to najčešće u vidu pretećih i fašističkih grafiti. Prostorije udruženja Žene u crnom više puta su vandalizovane grafitima „kurve u crnom“, „Ratko Mladić“, a u novembru „Ratko Mladić heroj“ i „Stiša ustaša“. U Požegi je na zgradi članova Inicijative za Požegu osvanuo grafit „Čekamo vas“ nakon reakcija na hapšenje Aide Ćorović i Jelene Jaćimović. Prostorije Inicijative mladih za ljudska prava su u novembru u više navrata bile vandalizovane grafitima „Ratko Mladić srpski heroj“ i keltskim krstom – simbolom belog suprematizma.“⁸⁷

Evropski sud za ljudska prava je početkom decembra 2021. obavezao Vladu Srbije da objasni nepostupanje institucija nakon napada i ugrožavanja bezbednosti aktivista Inicijative mladih za ljudska prava pošto je Inicijativi zabranjen javni skup zakazan za 9. novembar 2021. na kom je planirano uklanjanje murala osuđenom ratnom zločincu Ratku Mladiću.⁸⁸

Da li se nasilno delovanje ekstremista i-ili huligana dešava kao sporadičan incident ili je reč o nekoj organizovanijoj pojavi? Baze pouzdanih podataka za sada nema, mada su spekulacije o uvezanosti huliganskih i-ili ekstremističkih grupa sa vlašću / javnim funkcionerima u samom vrhu vlasti sve učestalije, na šta i lokalne NVO u svojim izveštajima ukazuju.

„Krajem novembra 2021. godine, ekološke organizacije su širom Srbije organizovale protestne blokade saobraćajnica u trajanju od jednog sata, povodom usvajanja rešenja koja su predviđena Zakonom o referendumu i narodnoj inicijativi i Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o eksproprijaciji, za koja smatraju da su izuzetno sporna i podložna zloupotrebama u korist multinacionalne kompanije Rio Tinto koja planira da u dolini reke Jadar otvori rudnik litijuma. Tokom blokade zabeležen je niz incidenata koji ukazuju na to da je policija prilikom obezbeđivanja ovih protesta grubo povredila svoju zakonsku dužnost zaštite života, prava i sloboda građana i podrške vladavini prava.⁸⁹ Na društvenim mrežama deljeni su brojni snimci koji svedoče o tome kako se policijski kordon povukao sa blokade

85 Vidi u <https://tritacke.org/srp/page/izvestaji>

86 „Određeni broj srpskih političkih partija i ličnosti, uključujući na ministarskom nivou, nastavio je da pruža podršku osuđenim ratnim zločincima i da im daje javni prostor. Osuđeni ratni zločinci nastavljaju da šire govor mržnje u javnom prostoru. Određeni političari i dalje negiraju genocid u Srebrenici bez posledica.“ Vidi u https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/Serbia_Report_2022_SR.%5B1%5D.pdf

87 Vidi u <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2022/03/Ljudska-prava-u-Srbiji-2021.pdf>

88 “Sud je zatražio da Vlada do 15. decembra pošalje odgovore na, između ostalih, sledeća pitanja: koji su koraci preduzeti nakon pretnji nasiljem, koji su koraci preduzeti nakon napada na kancelariju Inicijative, da li su otkriveni počinioci pretnji, te da li su pokrenuti neki krivični postupci.“ Id.

89 Postupanjem policije u ovoj situaciji Zaštitnik građana bavio se do novembru 2022. godine kada je objavio rezultate (vidi na <https://insajder.net teme/izvestaj-zastitnika-gradana-policija-zakasneno-i-nesavesno-postupala-tokom-blokade-u-sapcu-video>), koje je stručna javnost potom kritikovala (vidi na <https://pescanik.net/los-vic-2/>)

mosta na Savi u Šapcu deset minuta pre najavljenog okončanja protesta, a nekoliko minuta pre nego što se prema okupljenima uputio bager, **praćen grupom muškaraca koji su nosili čekiće i drvene motke, koja je fizički nasrnula na okupljene građane i udarala ih ovim predmetima**. Prema tvrdnjama nekoliko građana koji su prisustvovali okupljanju na mostu na Savi, desetina prisutnih je tokom trajanja

incidenta zvala dežurnu službu policije, tražeći da policijski službenici što pre izađu na teren i zaštite ih od napada, na šta su im službenici prekidali vezu. Građani takođe tvrde da je napadu muškaraca sa čekićima i drvenim motkama na skup sa nevelike udaljenosti svedočila i patrola saobraćajne policije, koja nije reagovala koja se vratila na most neposredno nakon što su fizički napadi okončani. Usledili su incidenti i fizički obračuni, a nakon sukoba sa okupljenim građanima, među kojima je bilo žena i dece, napadači su se sa mesta događaja odvezli automobilima. Za neke od ovih automobila se tvrdilo da su službena vozila državnih i opštinskih

funkcionera. I dok su ekspresno lišeni slobode građani koji su svojim traktorima blokirali prilaz saobraćajnici kao i građanin koji je fizički napao jednog od muškaraca koji je pokušao bagerom da prođe kroz okupljenu grupu građana na mostu, nije uhapšen nijedan od naoružanih napadača. Sve navedeno ukazuje na ozbiljnu sumnju na to da su isti postupali u sadejstvu sa policijskim organima, koji su im svojim povlačenjem ostavili prostor da u tom trenutku faktički „preuzmu vlast u svoje ruke”, i prepustili okupljene građane na milost i nemilost njihovoj samovolji.⁹⁰

U svom najnovijem Izveštaju o napretku Evropska komisija posebno je podcrtala da u Republici Srbiji još uvek **nije sprovedeno mapiranje** grupa koje su najranjivije u pogledu radikalizacije. Istaknuto je i da je saradnja sa organizacijama civilnog društva u aktivnostima P-CVE (sprečavanje i suzbijanje nasilnog ekstremizma) još uvek izuzetno retka, kao i da vlasti još uvek ne reaguju dosledno na aktivnosti ekstremno desničarskih grupa.⁹¹

Da li je nasilno delovanje ekstremista i-ili huligana do sada bilo usmereno samo prema lokalnim aktivistima i-ili nezadovoljnim građanima u Republici Srbiji? Ne, jedna od najugroženijih grupa jesu izbeglice i-ili migranti uglavnom sa područja Bliskog Istoka i-ili severa Afrike (MENA područja).

„Ove, desno orijentisane grupe, nastavile su da uzimaju zakon u svoje ruke po gradovima Srbije, u čemu su se naročito isticale „Narodne patrola“. Članovi ove neformalne desničarske grupe su često presretali migrante pod izgovorom da su „sve agresivniji“, a njihovi napadi „sve učestaliji“, ograničavajući im slobodu kretanja i sprovodeći takozvana građanska hapšenja. Svoje akcije su često snimali i objavljivali na društvenim mrežama, pod parolama „Stop naseljavanju migranata“, „Da ulice opet budu sigurne“ i „Kad nepravda postane zakon, otpor postaje dužnost“, šireći ksenofobiju i anti-migrantsko raspoloženje. Pripadnici „Narodnih patrola“ način svog delovanja pravdaju neefikasnošću srpske policije i tužilaštva, dok sebe predstavljaju kao patriote koji štite Srbe od migranata. Potpuno je jasno da je opisano sprovođenje pravde od strane bilo kakvih ad hoc grupa nauštrb nadležnih institucija neprihvatljivo i podriva već krhku vladavinu prava.

Pored „patroliranja“, ove grupe su vrlo aktivne u širenju svojih stavova na društvenim mrežama. Samo u toku januara 2021. godine, na njihovim profilima zabeležene su **64 objave** kojima se migranti, s jedne strane, predstavljaju kao kriminalci opasni po građane i društvo, a s druge, kao privilegovane osobe kojim se, navodno, dele kuće i planira njihovo masovno naseljavanje u RS. Prema navodima KIRS-a, reč je o pomoći izbeglicama iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske i interno raseljenim licima s Kosova i Metohije, što pokazuje da autori pomenutih „vesti“ ili ne poznaju materiju ili svesno objavljuju navode koji nisu utemeljeni na činjenicama, sa ciljem da izazovu negativna osećanja domaćeg stanovništva prema migrantima.⁹²

90 Vidi u <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2022/03/Ljudska-prava-u-Srbiji-2021.pdf>

91 Vidi u https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/Serbia_Report_2022_SR.%5B1%5D.pdf

92 Vidi u http://azil.rs/azil_novi/wp-content/uploads/2022/03/Pravo-na-azil-u-Republici-Srbiji-2021.pdf

U godišnjim izveštajima Poverenika za zaštitu ravnopravnosti Republike Srbije navodi se da pristižu prijave o napadima na migrante i pretnjama migrantima, koje organizuju ekstremističke i krajnje desničarske grupe, kao i prijave napada zasnovanih na mržnji i etničkom identitetu⁹³.

Prema javno dostupnim podacima, na teritoriji Republike Srbije izbeglice i migranti iz MENA područja izloženi su uz to i brojnim nezakonitim praksama u radu službenika KIRS, obezbeđenja prihvatnih centara⁹⁴ i pripadnika policije⁹⁵. Nezavisna tela koje vrše nadzor nad radom organa uprave u Republici Srbiji dokumentovala su slučajeve zlostavljanja maloletnih migranata od strane državnih službenika.

U postupku vođenom prema Centru za azil Bogovađa i Međuopštinskom centru za socijalni rad za opštine Ljig, Lajkovac i Mionica utvrđeno je da su navedeni organi načinili propuste u radu zbog toga što nisu preduzeli odgovarajuće mere povodom saznanja o **fizičkom nasilju radnika obezbeđenja nad maloletnim migrantima** bez pratnje pod starateljstvom Međuopštinskog centra za socijalni rad, koji su bili smešteni u Centru za azil Bogovađa, niti su o tim saznanjima obavestili policiju i nadležno tužilaštvo. Povodom utvrđenih propusta, Zaštitnik građana je uputio navedenim organima preporuke po kojima nije u potpunosti postupljeno.⁹⁶

„Izveštaji o kolektivnim proterivanjima (tzv. *pushbacks*) sa područja Republike Srbije u Severnu Makedoniju i Bugarsku u poslednjih nekoliko godina se smanjuju. Međutim, podaci koje su objavili najviši državni organi (MUP, ali i ombudsman) ukazuju da su nasilna proterivanja i dalje realnost. Ovi podaci predstavljaju nastavak prethodnih nalaza relevantnih OCD i međunarodnih tela za zaštitu ljudskih prava i mogu se smatrati dokazom da su **kolektivna proterivanja rasprostranjena i sistemska**“, navodi se u najnovijem, zajedničkom izveštaju AIDA i ECRE.⁹⁷

Stručnjaci upozoravaju da su izbeglice i migranti i u visokom riziku od seksualnog ili rodno zasnovanog nasilja, ali i da je problem mnogo širi nego što se na prvu može činiti.⁹⁸ „Razlog zbog kog još uvek **nedostaje jedinstvena evidencija** o broju tražilaca azila i migranata koji su pretrpeli neki oblik seksualnog zlostavljanja leži u činjenici da se mnogi od njih ne usuđuju da ga prijave. Naime, ove osobe najčešće osećaju strah, stid ili sramotu da govore o nasilju, a povremeno osećaju i zavisnost od nasilnika. Takođe, nekada nisu ni svesne da su u položaju žrtve, pa postupanje kom su podvrgnute doživljavaju kao uobičajenu pojavu, što dodatno doprinosi izlaganju kontinuiranom zlostavljanju.“⁹⁹ Da li je rodno zasnovano nasilje problem sa kojim se u Republici Srbiji suočava samo ova ugrožena društvena grupa? Ne, naprotiv, rodno zasnovano nasilje rasprostranjeno je i kao praksa duboko ukorenjeno u društvu. Prema javno dostupnim izvorima podataka:

93 Vidi u https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/Serbia_Report_2022_SR.%5B1%5D.pdf

94 „Jedan broj migranata sa kojima je NPM obavio razgovor izneo je navode o zlostavljanju koji su uključivali: vredanje, pretnje, šamare, šutiranje, ali i udaranje gumenim palicama, metalnim šipkama i drvenim motkama. Migranti su istakli da ih neretko u redu za obrok ili prilikom raspodele maski, rukavica, higijenskih paketa, obuće ili odeće radnici obezbeđenja guraju, šamaraju, šutiraju ili da viču na njih, prete im fizičkim nasiljem i vredaju ih i da strahuju da se žale na mnoge stvari koje im smetaju jer bi u tom slučaju bili ”obeleženi”, nakon čega bi bili prebačeni u privremeni prihvatni centar u Moroviću.“ Vidi u <https://npm.rs/attachments/article/934/Izvestaj.pdf>

95 „Početkom aprila 2020. godine, Centru se obratila grupa tražilaca azila i migranata poreklom iz Alžira, Maroka i Irana, navodeći da su ih nepoznata službena lica Republike Srbije proterala iz Centra za azil u Tutinu na teritoriju Severne Makedonije. Oni su izjavili da su im službenici saopštili da će biti premešteni u Prihvatni centar u Preševu, ali da su posle duže vožnje pripadnici policije zaustavili službeno vozilo u kojem su se nalazili, van naseljenog mesta, i naredili im da izađu iz njega i da se ne vraćaju u RS.“ Vidi u <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2014/01/Ljudska-prava-u-Srbiji-2020-za-web.pdf>

96 Vidi u <https://www.ombudsman.rs/attachments/article/7007/Redovan%20godisnji%20izve%C5%A1nji%20izve%C5%A1taj%20za%20godinu.pdf>

97 Vidi na <https://asylumineurope.org/reports/country/serbia/asylum-procedure/access-procedure-and-registration/access-territory-and-push-backs/>

98 „Najveće faktore rizika za seksualno i rodno zasnovano nasilje za izbeglice i migrante predstavljaju krijumčari, osobe s kojima putuju, članovi porodice ili čak osobe koje ih tokom boravka u tranzitu primoravaju na rad, što je posebno problematično kod dece koja putuju sama.... Nasilje se ne dešava samo u državi porekla, već i po dolasku u RS, prilikom boravka u CA ili PTC.“ Vidi u http://azil.rs/azil_novi/wp-content/uploads/2022/03/Pravo-na-azil-u-Republici-Srbiji-2021.pdf

99 Id.

- Od početka 2022. godine do septembra u Srbiji ubijena je 21 žena¹⁰⁰
- Od 2010. do sredine 2022. godine u Srbiji ubijene su najmanje 363 žene.¹⁰¹
- U Srbiji i dalje ne postoji pouzdana zvanična statistika o femicidu, pa se podaci o broju ubijenih žena uglavnom prikupljaju iz medija.¹⁰²
- Žrtve porodičnog nasilja u najvećem broju su žene (92%).¹⁰³
- Učinioci nasilja u porodici su u 90% slučajeva muškarci – za ovo krivično delo osuđen je 4.561 muškarac i 462 žene.¹⁰⁴
- „Prema podacima iz novembra 2020. godine, nakon skoro tri i po godine primene Zakona o sprečavanju nasilja u porodici, razmatrano je više od 166.000 slučajeva nasilja u porodici. U istom periodu javni tužiocu su podneli 61.249 predloga za produženje hitnih mera zaštite, sudovi su usvojili 60.055 predloga, za krivično delo proganjanje doneto je 130 osuđujućih presuda, a za krivično delo polno uznemiravanje 84 osuđujuće presude.“¹⁰⁵
- Od januara do avgusta 2020. godine broj žrtava porodičnog nasilja bio je 12.332, od čega su 72,4% bile žene.¹⁰⁶

U infografiku koji je objavila organizacija Autonomni ženski centar¹⁰⁷ o institucionalnom odgovoru po prijavama koje su prethodile femicidima (2017-2018) navodi se da je:

- U periodu od početka januara 2017. godine do kraja decembra 2018. godine ubijeno 56 žena u porodično-partnerskom kontekstu.
- Svaka treća žena se prethodno obraćala institucijama za podršku i pomoć oko nasilja.
- 28 godina je trajalo nasilje kome je jedna od žrtvi bila izložena dok nije ubijena.
- U tek desetini od ukupnog broja slučajeva, u kojima su postojale ranije prijave nasilja, pokrenuti su postupci protiv odgovornih profesionalaca zbog učinjenih propusta.
- To je učinilo tek 3,5% institucija koje su bile nadležne za postupanje po prijavama.

U svom poslednjem godišnjem Izveštaju Poverenik za zaštitu ravnopravnosti navodi da su „žene dominantne žrtve nasilja, a **broj femicida se ne smanjuje značajno**. Riziku od rodno zasnovanog nasilja posebno su izložene žene iz osetljivih društvenih grupa, kao što su Romkinje, žene sa invaliditetom, žene sa sela, samohrane majke, azilantkinje /migrantkinje, žene drugačije seksualne orijentacije i rodnog identiteta i dr.“¹⁰⁸

Integrirani sistem za prikupljanje i praćenje slučajeva nasilja razvrstanih po vrsti nasilja i odnosu između počinioca i žrtve još uvek ne postoji.¹⁰⁹

Da li su rodno zasnovanom nasilju izložene samo žene? Ne, podaci ukazuju da su mladi i deca izloženi čitavom nizu rizika. Iz istraživanja KOMS saznajemo da se oko **70% mladih** izjasnilo da je tokom života bilo izloženo nekoj vrsti rodno zasnovanog nasilja.¹¹⁰

100 Vidi na <https://autonomija.info/od-pocetka-godine-u-srbiji-ubijena-21-zena-niko-se-ne-bavi-uzrocima/>

101 Vidi na <https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-dan-secanja-na-zene-zrtve-nasilja/31856821.html>

102 Vidi u <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2014/01/Ljudska-prava-u-Srbiji-2020-za-web.pdf>

103 Vidi u <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2014/01/Ljudska-prava-u-Srbiji-2020-za-web.pdf>

104 Žene i muškarci u Republici Srbiji, Republički zavod za statistiku, Beograd, <https://www.stat.gov.rs/vesti/20210305-republicki-zavod-za-statistiku-objavio-publikaciju-zene-i-muskarci-u-republici-srbiji-2020/?a=0&s=0>

105 Id.

106 Vidi u <http://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/uploads/2021/04/Poverenik-za-zastitu-ravnopravnosti-Godisnji-izvestaj-za-2020.pdf>

107 Vidi u https://www.womenngo.org.rs/images/izvestaji-o-radu/pdf/GI_AZC_2021.pdf

108 Vidi u <http://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/uploads/2022/04/Poverenik-za-zastitu-ravnopravnosti-Godisnji-izvestaj-za-2021-compressed.pdf>

109 Id.

110 Vidi u *Istraživanje stavova mladih o rodno zasnovanom nasilju*, Krovna organizacija mladih Srbije, Beograd, 2021

Takođe, zvanični podaci Centra za zaštitu žrtava trgovine ljudima govore nam da se broj identifikovanih žrtava trgovine decom u svrhu seksualne eksploatacije iz godine u godinu ne smanjuje.¹¹¹ Evropska komisija je u svom nedavnom izveštaju podcrtala da je u Srbiji „56% žena starosti 20-24 godine u romskim naseljima bilo udato pre 18. godine i 16% pre 15. godine.“¹¹²

Ministar za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja je u maju 2019. godine doneo Instrukciju za postupanje centara za socijalni rad kad su u pitanju dečiji, rani i prinudni brakovi koja ih obavezuje da deluju u situacijama kad postoji rizik a u cilju zaštite dece od ove negativne prakse.

Instrukcija obavezuje centre za socijalni rad da izveštavaju o radu koji su preduzeli u pogledu sprečavanja dečijih brakova na godišnjem nivou.

Stoga je 2020. godine sačinjen izveštaj koji se odnosi na rad centara u 2019. godini, koji navodi da je identifikovano **174 dece** sa kojima je rađeno ili u cilju prevencije ili su preduzete intervencije iz oblasti porodično-pravne i socijalne zaštite.

Navedeni podaci ukazuju na to da je najveći broj dece romske nacionalnosti.¹¹³

Sa druge strane, lokalne NVO objavile su informaciju da manje od polovine centara za socijalni rad vodi posebnu evidenciju o dečjim brakovima (43%), odnosno ne ume, nema tehničke uslove ili ne želi da praktično primeni Instrukciju nadležnog ministarstva.¹¹⁴

Da li je rodno nasilje jedini vid nasilja kojem su mladi i/ili deca u Republici Srbiji izloženi? Ne, i ta lista nije kratka.

- Broj prijava nasilja u porodici nad decom evidentiranih od strane centara za socijalni rad u toku 2020. godine iznosio je 8.365 i u odnosu na 2011. godinu broj prijava nasilja nad decom je povećan za 140,6%.¹¹⁵
- U 2020. godini u odnosu na 2011. godinu broj prijava zbog emocionalnog nasilja povećan je za 221,1%, seksualnog za 121,8%, fizičkog za 152,2% a zanemarivanja za 89,4%.¹¹⁶
- „Među ispitivanim mladima, skoro 2/5 je bilo izloženo digitalnom nasilju, više od 3/5 fizičkom ili verbalnom, više od 4/5 mladih je bilo svedok nasilja, 3/5 je bilo diskriminisano i više od 1/3 je bila žrtva nasilja motivisanog ličnom karakteristikom, dok je tek 30% spremno da prijavi nasilje“.¹¹⁷

U svom poslednjem izveštaju Poverenik za zaštitu ravnopravnosti podcrtava prisutnost različitih oblika vršnjačkog nasilja – od izrugivanja, provociranja, širenja glasina i tračeva, omalovažavanja i odbacivanja, do tuče i fizičkih napada.¹¹⁸ Istraživanja sprovedena u Srbiji ukazuju da se nasilje sve češće sprovodi zloupotrebom novih tehnologija.

111 Vidi na <https://centarzztlj.rs/statisticki-podaci/>

112 Vidi u https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/Serbia_Report_2022_SR.%5B1%5D.pdf

113 Vidi u <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2014/01/Ljudska-prava-u-Srbiji-2020-za-web.pdf>

114 Dečji, rani i prinudni brakovi u Srbiji – propisi, reakcija i prevencija, Praxis, januar 2021, http://www.praxis.org.rs/images/praxis_downloads/Deći%20rani%20i%20prinudni%20brakovi%20u%20Srbiji%20-%20propisi%20reakcija%20i%20prevencija.pdf

115 Vidi u <http://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/uploads/2022/04/Poverenik-za-zastitu-ravnopravnosti-Godisnji-izvestaj-za-2021-compressed.pdf>

116 Id.

117 Videti u *Alternativni izveštaj o položaju i potrebama mladih u Republici Srbiji 2020*, Krovna organizacija mladih Srbije

118 Videti u <http://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/uploads/2022/04/Poverenik-za-zastitu-ravnopravnosti-Godisnji-izvestaj-za-2021-compressed.pdf>

„Istraživanja vezana za nasilje u digitalnom prostoru pokazuju da ono poprima velike razmere, da postaje brutalnije, a da se ponašanjem na internetu, mladi izlažu riziku. Tako je **svaki treći** učesnik iz uzorka, tokom poslednjih godinu dana doživeo neko uznemiravajuće iskustvo na internetu, **trećina ispitanih** učesnika u isto vreme je trpela i vršila digitalno nasilje dok se **polovina srednjoškolaca** ponaša tako da sebe i lica iz okruženja izlaže onlajn rizicima.“¹¹⁹

Jedna od posebno značajnih prepreka na putu ka punom poštovanju prava deteta ne uklanja se i na to ukazuju u ciklusima i lokalne organizacije za ljudska prava i međunarodne organizacije i međunarodna tela za nadzor nad sprovođenjem ratifikovanih ugovora o ljudskim pravima.

Konkretnije, Komitet UN za prava deteta u svojim preporukama za Republiku Srbiju sugerisao je još u 2017. godini „da se unapredi **sistem prikupljanja podataka** s ciljem analize položaja deteta, tako što bi se prikupljali i obrađivali podaci klasifikovani prema polu, starosti, invaliditetu/smetnjama u razvoju, geografskom položaju, etničkom, nacionalnom poreklu, socio-ekonomskom poreklu.“¹²⁰ Lokalne NVO pak izveštavaju da ni u 2020. godini nisu bili razvijeni „**statistički podaci** o ranjivim grupama, uključujući decu pripadnike romske nacionalne manjine i decu sa invaliditetom.“¹²¹ Konačno i nedavni Izveštaj o napretku Evropske komisije navodi ponovo da u Republici Srbiji „**statistički podaci** o ranjivim grupama, uključujući romsku decu i decu sa invaliditetom, još uvek nisu razdvojeni.“¹²²

Strategija za prevenciju i zaštitu dece od nasilja za period od 2020. do 2023. godine prepoznaje nasilje nad LGBTI mladima, između ostalog i u obrazovnom sistemu, kao i u drugim oblastima i ukazuje na nepovoljan položaj mladih LGBTI osoba, na osnovu rezultata sprovedenih istraživanja.

U Akcionom planu za 2020. i 2021. godinu za primenu ove strategije međutim nisu planirane posebne aktivnosti namenjene prevenciji i zaštiti LGBTI dece od nasilja.¹²³

Da li LGBTI zajednica u Republici Srbiji živi slobodno od nasilja? Svi dostupni nam podaci govore da je upravo suprotno – „prisutna je diskriminacija po osnovu seksualne orijentacije, a homofobija i transfobija imaju duboke korene u društvu. LGBTI osobe se i dalje suočavaju sa govorom mržnje, pretnjama i nasiljem, što se često i ne prijavljuje.“¹²⁴

U svom Izveštaju o zločinima iz mržnje prema LGBTI osobama za 2020. godinu udruženje *Da se zna!* navelo je da su:

- Tokom 2020. godine dokumentovana i počinjena najmanje 52 protivpravna akta motivisana predrasudom prema LGBTI osobama,
- U odnosu na 2019. godinu, zabeležen je povećan broj incidenata na internetu
- Zločini motivisani mržnjom i dalje predstavljaju najveći broj dokumentovanih i prijavljenih incidenata, dok se diskriminacija manje prijavljuje ili manje prepoznaje
- Zabeležen je smanjen broj prijavi policiji i tužilaštvu, odnosno podnetih pritužbi Povereniku za zaštitu ravnopravnosti i to uglavnom zbog nepoverenja u institucije
- U 11 (21%) incidenata počinjeno je fizičko nasilje.¹²⁵

U svom izveštaju *Godišnje LGBTI+ istraživanje* iz aprila 2020., udruženje IDEAS u saradnji sa Regionalnim info centrom, utvrdilo je da:

119 Id.

120 Videti u https://cpd.org.rs/wp-content/uploads/2017/10/Prava_deteta_u_Srbiji_Zakljucna_zapazanja_UN_Komiteta_za_prava_deteta.pdf.

121 Videti u <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2014/01/Ljudska-prava-u-Srbiji-2020-za-web.pdf>

122 Videti u https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/Serbia_Report_2022_SR.%5B1%5D.pdf

123 Videti u <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2014/01/Ljudska-prava-u-Srbiji-2020-za-web.pdf>

124 Videti u <http://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/uploads/2021/04/Poverenik-za-zastitu-ravnopravnosti-Godisnji-izvestaj-za-2020.pdf>;

Vidi i u https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/Serbia_Report_2022_SR.%5B1%5D.pdf

125 Videti u <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2014/01/Ljudska-prava-u-Srbiji-2020-za-web.pdf>

- Nijedan ispitanik ne smatra da je Srbija dobro mesto za život
- Čak 82% ispitanika je navelo da Srbija nije dobro mesto za život LGBTI osoba
- Tri četvrtine ispitanika (77%) smatra da Republika Srbija ne vodi uopšte računa o položaju LGBTI osoba
- Četvrtina ispitanika (23%) smatra da Republika Srbija delimično vodi računa o položaju LGBTI osoba
- 56% ispitanika je u poslednjih godinu dana doživelo emocionalno nasilje
- 8% ispitanika je bilo izloženo fizičkom nasilju
- 14% ispitanika je prijavilo da je doživelo seksualno nasilje u poslednjih godinu dana¹²⁶

„Jedanaesti napad na Prajd info-centar u centru Beograda od njegovog otvaranja, dogodio se 29. februara 2020. godine. Tom prilikom, grupa maskiranih mladića šutirala je vrata i izlog Prajd info-centra, pa je došlo do oštećenja brave i inventara ... Zaštitnik građana je 20. maja zatražio od Ministarstva unutrašnjih poslova da ga, najkasnije u roku od 15 dana, obavesti o merama koje su preduzete i koje se planiraju u saradnji sa drugim nadležnim organima, kako bi se otkrili, procesuirali i adekvatno sankcionisali izvršioци napada na Prajd info centar u Beogradu. Zaštitnik građana saopštio je da je, u okviru praćenja rada Ministarstva unutrašnjih poslova povodom napada na prostorije Prajd info centra utvrđeno da je to ministarstvo utvrdilo identitet napadača i preduzelo mere za njihovo procesuiranje, što je prvi put da su počinioci identifikovani posle **ukupno 11 napada na ovaj objekat.**“¹²⁷

Lokalne organizacije za ljudska prava naglašavaju da „i pored toga što je krajem 2012. godine usvojen član 54a Krivičnog zakonika kojim je uvedena kao posebna obavezujuća otežavajuća okolnost za izricanje kazni za dela počinjena iz mržnje na osnovu rase, veroispovesti, nacionalne ili etničke pripadnosti, pola, seksualne orijentacije i rodnog identiteta zločini iz mržnje prema LGBTI osobama često se ne prijavljuju nadležnim institucijama, zbog nepoverenja u institucije, straha od odbacivanja ili nedovoljne informisanosti.“

Do juna 2020. godine donete su još četiri presude o zločinima iz mržnje, čime je od uvođenja ovog koncepta u Krivični zakonik 2012. godine doneto **ukupno pet pravosnažnih presuda.**¹²⁸

Jedan od posebno značajnih problema sa ovim u vezi ne rešava se adekvatno i na to ukazuju u ciklusima i lokalne organizacije za ljudska prava i ključne međunarodne organizacije. Konkretnije, zapažanja da je „primena instituta zločina iz mržnje i dalje neadekvatna, da i dalje **ne postoji centralizovana baza podataka** u kojoj bi se prikupljali podaci o izvršenim zločinima iz mržnje klasifikovani po ličnim svojstvima koji su bili motiv za izvršenje krivičnog dela sa motivom mržnje“ iz 2020. godine ponavljaju se i u izveštajima za 2022. godinu – „sprovođenje propisa o zločinima iz mržnje, uključujući i one zbog seksualne orijentacije i dalje je neadekvatno. Još uvek nedostaju **centralizovani zvanični podaci** o zločinima iz mržnje raščlanjeni po motivima zasnovanim na predrasudama.“¹²⁹

Na kraju, da li oni koji javnost u Republici Srbiji informišu žive slobodno od nasilja? Svi dostupni podaci ukazuju da su je značajan broj novinara izložen napadima - od fizičkih i napada na imovinu, preko pritisaka, do pretnji imovini i verbalnih pretnji.

126 Videti u <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2014/01/Ljudska-prava-u-Srbiji-2020-za-web.pdf>

127 Videti u <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2014/01/Ljudska-prava-u-Srbiji-2020-za-web.pdf>

128 Videti u <http://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/uploads/2021/04/Poverenik-za-zastitu-ravnopravnosti-Godisnji-izvestaj-za-2020.pdf>

129 Videti u <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2014/01/Ljudska-prava-u-Srbiji-2020-za-web.pdf> i u https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/Serbia_Report_2022_SR.%5B1%5D.pdf

„Po pitanju fizičkih napada na novinare, ni posle dve godine suđenja zbog napada na novinara Milana Jovanovića iz Grocke, kojem je 2019. godine zapaljena kuća, nije dobio pravnosnažni sudski epilog. Naime, krajem decembra 2021. godine, Apelacioni sud u Beogradu je ukinuo prvostepenu presudu kojom je Drugi osnovni sud u Beogradu u februaru iste godine za ovo krivično delo na zatvorske kazne osudio bivšeg predsednika Opštine Grocka Dragoljuba Simonovića i još dve osobe.“¹³⁰ U trenutku pisanja ovog teksta pravosnažne presude u ovom predmetu još uvek nije bila doneta.

Prema podacima Republičkog javnog tužilaštva javna tužilaštva su u 2021. godini postupala u više od **70 predmeta** po osnovu ugrožavanja bezbednosti novinara u javnom prostoru, od kojih je u **22 predmeta** utvrđeno da nema elemenata krivičnog dela.¹³¹

„U toku 2020. godine, na osnovu prijave novinara, Udruženje novinara Srbije u svojoj bazi podataka beleži porast broja **napada na novinare** - **111**, što u odnosu na prethodnu godinu predstavlja **povećanje za oko 20%**.

Prema evidenciji ovog udruženja, samo u julu 2020. godine tokom protesta u Beogradu, Nišu i Novom Sadu napadnuto je i u radu ometano 28 novinara, snimatelja i fotoreportera koji su izveštavali sa protesta, dok je njih 14 je zadobilo povrede od kojih je šest zahtevalo hitnu lekarsku pomoć. U svojoj bazi Nezavisno udruženje novinara Srbije je evidentiralo **189 napada na novinare** među kojima je najviše pritisaka, čak 9235.

U poređenju sa 2019. godinom, prema evidenciji tog udruženja, ukupan broj napada je **uvećan za oko 60%**.¹³²

Poseban problem predstavljaju tzv. strateški postupci protiv javnog delovanja, poznatiji kao SLAP tužbe, kojima se „novinari i mediji dodatno zastrašuju i ekonomski dodatno iscrpljuju kroz visoko postavljene odštetne zahteve. Poseban problem u zaštiti medija od ovakvih tužbi predstavlja to što u zakonodavstvu Republike Srbije SLAP tužbe nisu prepoznate.“¹³³

Evropska komisija je u oktobru 2022. godine naglasila da su „slučajevi pretnji i nasilja nad novinarima i dalje zabrinjavajući, a celokupno okruženje za nesmetano ostvarivanje slobode izražavanja i dalje treba dodatno jačati u praksi“.¹³⁴

.....

Kakav se na osnovu napred iznetih podataka može izvesti zaključak o potencijalu za iskorenjivanje nasilja u Republici Srbiji? Iz samo jednog dela ukupne slike koji je prikazan u ovom tekstu može se izvesti tek nekoliko načelnih zapažanja i zaključaka.

Oni su kako sledi:

- Zakonski okvir nije u potpunosti adekvatan, potpun, niti je usaglašen sa međunarodnim standardima¹³⁵
- Primena zakona nije uvek dosledna.¹³⁶ Takođe, prilikom primene propisa arbitrarnost je pre pravilo nego izuzetak (progon okrivljenih za izvršenje krivičnih dela u ovakvim okolnostima neretko izostaje).

130 Videti u <https://www.ombudsman.rs/attachments/article/7369/Redovan%20Godisnji%20izvestaj%20Zastitnika%20gradjana%20za%202021.%20godinu.pdf>

131 Id.

132 Videti u <https://www.ombudsman.rs/attachments/article/7007/Redovan%20godi%20C5%A1nji%20izve%20C5%A1taj%20Za%20C5%A1titnika%20gra%20C4%91ana%20za%202020.%20godinu.pdf>

133 Videti u <https://www.ombudsman.rs/attachments/article/7369/Redovan%20Godisnji%20izvestaj%20Zastitnika%20gradjana%20za%202021.%20godinu.pdf>

134 Videti u https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/Serbia_Report_2022_SR.%5B1%5D.pdf

135 Kao primer, od suštinskog značaja bilo bi usvajanje Zakona o pravima deteta koji bi na sveobuhvatan način regulisao prava deteta u Republici Srbiji, zatim potrebne su izmene i dopune Porodičnog zakona, kojima će se brisati odredbe koje su dozvoljavale sklapanje braka maloletnim licima koja su navršila 16 godina života uz prethodnu dozvolu suda; uz to Krivični zakonik još uvek nije u potpunosti usklađen sa Konvencijom Saveta Evrope o sprečavanju i suzbijanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Istanbulskom konvencijom), itd.

136 Kao primer, „Ministarstvo unutrašnjih poslova treba da uloži dodatne napore u pravcu pravilne primene Metodologije za sprovođenje istraga u slučajevima zlostavljanja od strane policije.“ Vidi u <https://www.ombudsman.rs/attachments/article/7369/Redovan%20Godisnji%20izvestaj%20Zastitnika%20gradjana%20za%202021.%20godinu.pdf>

- Strateške mere nisu uvek delotvorne, sveobuhvatne ni koordinirane dok sprovođenje nije uvek dovoljno efikasno i delotvorno.
- Rezultati (izostanak rezultata?) u suzbijanju i smanjenju slučajeva nasilja u vezi su sa sada već ukorenjenom kulturom nekažnjivosti.
- Iskorenjivanje nasilja sa druge strane najtešnje je vezano za rad tužilaštva i pravosudnog sistema, ali ne može nikako zavisiti isključivo jedino od (ne)rada ovih organa. Prevencija, informisanje, edukacija elementi su bez kojih se iskorenjivanje nasilja ne može očekivati ni realizovati.¹³⁷
- Finansijska sredstva i ljudski resursi angažovani na sprovođenju politika i mera su nedovoljni i nisu održivi.¹³⁸
- U brojnim oblastima i dalje izostaju statistički podaci (ili adekvatni statistički podaci) kao i kapaciteti za prikupljanje ovih podataka, koji bi omogućili praćenje (ne)uživanja ljudskih prava i osnovnih sloboda, i sagledavanje (ne)uspeha u iskorenjivanju nasilja.¹³⁹
U trenutnim okolnostima nema posebnih naznaka da bi do drastične promene ovakvog stanja moglo doći u skorijem periodu.

Prema podacima iz 2020. godine, Srbija je bila rangirana na 51. mestu¹⁴⁰ prema Globalnom indeksu mira, dok je u 2022. pala na toj listi za jedno mesto (52. pozicija)¹⁴¹, od ukupnog broja zemalja i teritorija (163) uključenih u merenje.

Srbija se u 2020. godini našla u donjoj polovini lestvice zemalja u Evropi po odsustvu nasilja i/ili konflikta (prisustvo mira), tačnije na 27. mestu od ukupno 36 pozicija. U 2022. godini taj skor se pogoršao i Srbija se spustila na 30. od ukupno 36 mesta na ovoj lestvici.

137 Prema dostupnim podacima nasilje u porodici i dalje je rašireno, iako je, prema podacima Ministarstva pravde, tokom 2021. godine samo za krivično delo nasilje u porodici izrečena je 2.351 osuđujuća presuda, a tokom godine su izrečene i brojne mere bezbednosti. Vidi u <http://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/uploads/2022/04/Poverenik-za-zastitu-ravnopravnosti-Godisnji-izvestaj-za-2021-compressed.pdf>

138 Kao primer, malobrojne službe za podršku za slučajeve nasilja uglavnom vode OCD i one rade sa ograničenim budžetom (vidi u https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/Serbia_Report_2022_SR.%5B1%5D.pdf), dalje, Centri za socijalni rad koji ne umeju ili nemaju tehničke uslove da praktično primene Instrukciju nadležnog ministarstva u vezi sa dečjim brakovima, dalje, kao primer, tradicionalne kulturne norme i rasprostranjeni rodni stereotipi i predrasude u kojima se nasilje prema ženama u velikoj meri toleriše i opravdava onemogućavaju da se smanji velika „tamna brojka“ - slučajevi nasilja koji se često ne prijavljuju zbog straha od stigmatizacije, sramote, nedostatka podrške i razumevanja sredine. Okolnosti se pak ne menjaju između ostalog i jer se sredstva za promenu (prevencija, edukacija, informisanje) ne opredeljuju ili ne opredeljuju u dovoljnoj meri, dalje, izostaje adekvatno finansiranje nevladinih organizacija koje pružaju usluge podrške žrtvama trgovine ljudima (vidi u <https://uploads.mwp.mprod.getusinfo.com/uploads/sites/77/2022/08/2022-TIP-Report-Country-Narrative-SERBIA-serbian-language.pdf>), itd.

139 “Sačinjavati rodno osetljive statističke izveštaje koji se odnose na prijave nasilja i procesuirane slučajeve, sa akcentom na posebno osetljive grupe kao što su devojčice, starije žene, žene sa invaliditetom, Rome i Romkinje, LGBTI i dr.” Vidi u <http://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/uploads/2021/04/Poverenik-za-zastitu-ravnopravnosti-Godisnji-izvestaj-za-2020.pdf>

140 Videti na https://www.visionofhumanity.org/wp-content/uploads/2020/10/GPI_2020_web.pdf

141 Videti na <https://www.visionofhumanity.org/wp-content/uploads/2022/06/GPI-2022-web.pdf>

RAST ILI RAZVOJ

Društveni rast predstavlja uvećanje istog, za razliku od njega društveni razvoj predstavlja niz povećanih promena istog smera koje dovode do stvaranja novih tvorevina u društvu kao celini ili u nekom njegovom delu

Prvi indikator rasta kojim ćemo se baviti je bruto društveni proizvod (BDP). Prema zvaničnim ekonometrijskim podacima, u drugom kvartalu 2022. godine ostvaren je realni rast BDP-a od 3,9% sameren sa istim periodom 2021. godine. Na rast BDP-a u ovom kvartalu najznačajnije je doprineo sektor usluga sa 2,4 %, ali i sektori industrije i snabdevanja vodom, tj. sektor trgovine (sa po 0,9 % i 0,7 %, respektivno¹⁴²).

Naredni indikator ekonomskog rasta je industrijska proizvodnja, koja je u Srbiji od početka do sredine godine (jun 2022.) bila za 3,3% veća nego u istom periodu protekle 2021. godine. Rast je zabeležen u dva sektora: prerađivačkoj industriji (4,5%) i u rudarstvu (35,7%). S druge strane, pad od 14,5% beleži se u sektoru snabdevanje električnom energijom, gasom, parom i klimatizacija.

Fokusirano po oblastima, prerađivačka industrija je u navedenom periodu zabeležila rast u oblastima: proizvodnja prehrambenih proizvoda (2,6%), proizvodnja koksa i derivata nafte (24%), proizvodnja metalnih proizvoda, osim mašina (6,9%) i proizvodnja osnovnih farmaceutskih proizvoda i preparata (8,8%).

S druge strane, zabeležen je pad u oblasti proizvodnje proizvoda od gume i plastike (-1,9%), proizvodnje električne opreme (-2,0%), proizvodnje osnovnih metala (-0,8%), proizvodnje motornih vozila i prikolica (-5,0%), proizvodnje nameštaja (pad od -2,6%).

Kao što smo naveli, u odnosu na isti period 2021. godine, u sektoru snabdevanje električnom energijom, gasom, parom i klimatizacija u prvoj polovini 2022. godine zabeležen je pad od 14,5%. Ovome treba dodati da je u drugom kvartalu 2022. ostvaren je pad ove proizvodnje u sva tri meseca (u poređenju sa odgovarajućim mesecima 2021.godine): u aprilu (-7,9%), maju (-12,5%) i junu (-4,1%).

Gledano kroz vrednost izvezeno robe (izvoz) kao indikatora ekonomskog rasta, u prvoj polovini 2022. godine izvor privredne Srbije je veći je za 30,5% u odnosu na isti period prošle godine. Ovom rastu je iznimno doprineo rast izvoza iz prerađivačke industrije (26,1%), koji istovremeno čini 86,2% ukupnog izvoza. Valja istaći doprinos rudarstva rastu izvoza od 388,6%, koji čini 7,0% ukupnog izvoza u prva dva kvartala 2022. godine. Ako podatke o izvozu gledamo po namenskim grupama, najveći uticaj na kretanje ukupnog izvoza u prvoj polovini 2022. godine imao je rast izvoza intermedijarnih proizvoda (učešće od 46,4%, rast od 46,8%)¹⁴³.

Kao i u slučaju izvoza koji je rastao kada se porede isti kvartali ove i protekle godine, i u slučaju uvoza postoji rast izražena u podatku da je vrednost uvezene robe veća za 44,2% u odnosu na isti period lani. Rastu uvoza je doprineo uvoz prerađivačke industrije (31%), koji čini 72,1% ukupnog uvoza, ali i rast od 172,7% uvoza u oblasti rudarstva, koji čini 12,9% ukupnog uvoza u prva dva kvartala 2022. godine.¹⁴⁴

Na kretanje ukupnog uvoza u prvoj polovini 2022. godine imali su rast uvoza intermedijarnih proizvoda (učešće od 36,2%, rast od 35,9%), kapitalnih proizvoda energije (učešće od 17,3%, rast od 19,3%) i energije (učešće od 16,5%, rast od 205,5%).

Najveći spoljnotrgovinski deficit u prvoj polovini godine zabeležen je u trgovini sa Kinom (-1,6 milijardi evra) i Ruskom Federacijom (saldo -954,1 milion evra).

Uvoz iz Kine najviše se sastojao od neklasifikovanih proizvoda (17,6% od ukupnog uvoza iz

142 Trendovi - drugi kvartal (2022) Republički zavod za statistiku

143 Trendovi - drugi kvartal (2022) Republički zavod za statistiku

144 Trendovi - drugi kvartal (2022) Republički zavod za statistiku

Kine), uvoza računara, elektronskih i optičkih proizvoda (15,0% od ukupnog uvoza iz Kine), kao i nementutih mašina i opreme (13,7% od ukupnog uvoza iz Kine).

Iz Rusije na tržište Srbije je najviše uvezena sirova nafta i prirodni gas (62,6% od ukupnog uvoza iz Rusije). Sto se tiče vrednosti uvoza iza Kine i Rusije slede Mađarska (deficit od 726,8 miliona evra), Nemačka (-444,6 miliona evra) i Italija (-253,4 miliona evra).

Prema podacima Ministarstvo finansija ukupna vrednost izvoza deset najvećih izvoznika u 2021. godini iznosila je 5,5 milijardi evra. Najveći izvoznik je kineska HBIS grupa vlasnik železare u Smederevu, čiji je izvoz bio vredan 752,7 miliona evra. Na drugom mestu je takođe kineska kompanija, Zidin Bor Koper sa izvozom od 750,3 miliona evra, a na trećem mestu je Naftna industrija Srbije sa izvozom od 481,9 miliona evra. Četvrtoplasirani je Tigar tajers iz Pirotu sa izvozom od 430,3 miliona evra, a petoplasirani je ZidinMajning iz Brestovca u čijem je vlasništvu rudnik Čukaru Peki kod Bora koji je izveo robe u vrednosti od 392 miliona evra. Nemačka kompanija Henkel Srbija sa izvozom od 369,9 miliona evra je na šestom, Leoni iz Prokuplja sa 349,5 miliona evra izvoza je bio na sedmom mestu, Jura iz Rače je osvojila osmo mesto sa 301,4 miliona evra vrednosti svog izvoza, kragujevački Fijat Krajsler Srbija sa 285,5 miliona evra izvoza je bio devetoplasirani, dok je na desetom mestu bio Grundfos iz Indije 238,1 miliona evra¹⁴⁵.

U narednom delu teksta bavićemo se brojem (ne)zaposlenih. Javne statistike govore da je u drugom kvartalu 2022. godine bilo zaposleno 2,954 miliona lica, nezaposleno 287,2 hiljade lica, a van radne snage bilo je 2,563 miliona lica starosti preko 15 godina. U istom periodu stopa nezaposlenosti je iznosila iznosi 8,9% pri čemu je broj nezaposlenih lica smanjen za 54,2 hiljade, odnosno 46,7 hiljada lica van radne snage.¹⁴⁶

Regionalno posmatrano nezaposlenost pada u svim regionima: u Beogradu (7,5%), Vojvodini (7,7%), Šumadiji i Zapadnoj Srbiji (10,4%) i Južnoj i Istočnoj Srbiji (10%). U poređenju sa istim kvartalom prethodne godine, broj nezaposlenih lica smanjen je za 18,4%, odnosno sa 352 hiljade na 287,2 hiljade. Istovremeno, broj zaposlenih je povećan za 4,3%, tj. sa 2 831,1 u drugom kvartalu 2021. na 2953,5 u drugom kvartalu 2022. godine. Stopa nezaposlenosti mladih (starosti od 15 do 24 godine) u drugom kvartalu 2022. iznosila je 18,7%, što je za 3,5% niže u nego godinu dana ranije kada je iznosila 22,2%.

Stopa dugoročne nezaposlenosti u drugom kvartalu 2022. godine je iznosila 4,5%, što je manje od 0,9% u odnosu na prethodnu godinu.

Polna analiza nezaposlenosti govori da stopa nezaposlenosti pada kod oba pola i to za 2,7% kod muškaraca i 1,6% kod žena.

Trend pada nezaposlenosti se beleži u periodu III kvartal 2022 – III kvartal 2021 po regionima. Stopa nezaposlenosti muškaraca je u svim regionima smanjena: u Beogradu na 7,5%, u Vojvodini na 7,8%, u Šumadiji i Zapadnoj Srbiji na 8,4%, i u Južnoj i Istočnoj Srbiji na 7,3%.

Istovetne trendove dobijamo kada sagledamo zaposlenost ženske populacije koja je smanjena u sva četiri regiona: u Beogradu 7,6%, Vojvodini 7,5%, u Južnoj i Istočnoj Srbiji 13,6% i u Šumadiji i Zapadnoj Srbiji 12,9%.

Posmatrano prema profesionalnom statusu, u odnosu na iste kvartale 2021. i 2022. godine, broj zaposlenih lica je smanjen samo u kategoriji samozaposlenih (za 1,8%), dok je kod zaposlenih i neplaćenih porodičnih radnika došlo do povećanja broja zaposlenih za 5,4% i 8%.

Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku¹⁴⁷ prosečna zarada bez poreza i doprinosa u drugom kvartalu 2022. godine iznosila je 73 828 dinara, što je u poređenju sa istim periodom 2022. godine nominalno više za 13,6%, a realno za 2,7%.

Ako se pogleda prva polovina 2022. godine prosečna zarada bez poreza i doprinosa iznosi 72 952 dinara. U poređenju sa istim periodom prethodne godine nominalno je viša za 13,5%, a realno za

145 <https://bif.rs/2022/01/ko-su-najveci-izvoznici-u-srbiji/>

146 Trendovi - drugi kvartal (2022) Republički zavod za statistiku

147 Trendovi - drugi kvartal (2022) Republički zavod za statistiku

3,5%. Budući da je rast zarada u junu prevazišao među-godišnji rast inflacije (11,9%), može se konstatovati da je očuvan raspoloživi dohodak i kupovna moć stanovništva.

Rastu zarada je doprinele odluka o povećanju minimalne cene rada sa 183,9 dinara po radnom času u 2021. godini na 201,2 dinara u 2022. godini. Takođe, prosečna zarada bez poreza i doprinosa, izražena u evrima beleži rast i u junu 2022. te dostiže vrednost od 633 evra ili među-godišnji rast od 14,5%

Sektorska vizura analize podataka govori da je prosečna zarada u javnom sektoru u drugom kvartalu 2022. iznosila je 77 917, a van njega 72 121 dinara. Od početka 2022. godine, zarade u javnom sektoru su na višem nivou nego zarade van njega.

Najveći realan rast plata u prvoj polovini 2022. godine, u odnosu na isti period 2021. godine, ostvaren u sektorima Informisanje i komunikacije (21,6%), zatim u sektoru stručne, naučne, inovacione i tehničke delatnosti (8,7%), kao o u sektoru usluga smeštaja i ishrane (5,5%), ali i u oblasti umetnost, zabava i rekreacija (4,6%).

Ako se kao indikator uzme najviša obračunata zarada bez poreza i doprinosa u prva dva kvartala 2022. godine one su se desile u oblastima računarsko programiranje i konsultantske delatnosti (235 696 dinara), vazdušni saobraćaj (168 037), naučno istraživanje i razvoj (152 405), proizvodnja duvanskih proizvoda (133 790), eksploatacija sirove nafte i prirodnog gasa (133 774), finansijske usluge, osim osiguranja i penzijskih fondova (129 518), te upravljačke delatnosti savetovanje u vezi sa upravljanjem (128 490). U svim ostalim oblastima zarade su se kretale u rasponu od 41 380 dinara (delatnost pripremanja i posluživanja hrane i pića) do 119 823 dinara (proizvodnja osnovnih farmaceutskih proizvoda i preparata).

Regionalna analiza podataka govori da su najviše prosečne zarade bez poreza i doprinosa u prvoj polovini 2022. godine bile u Beogradu (91 786 dinara), Vojvodini (69 289 dinara), Južnoj i Istočnoj Srbiji (63 303 dinara). Najniža prosečna zarada zabeležena u Šumadiji i Zapadnoj Srbiji (61 191 dinar).

U poređenju sa istim kvartalom prethodne godine, odnos zarade bez poreza i doprinosa i prosečne potrošačke korpe ukazuje na rast kupovne moći, ako se ima u vidu da je u drugom kvartalu 2021. za pokriće prosečne potrošačke korpe bilo potrebno izdvojiti 1,17 prosečnih zarada, dok je za pokriće minimalne potrošačke korpe bilo potrebno 0,60 prosečne zarade.

Posmatrano po gradovima, u drugom kvartalu 2022. godine, kupovnu moć (odnos prosečne potrošačke korpe i prosečne zarade) iznad proseka Republike (1,15) imali su Beograd (0,95), Novi Sad (1,09), Kragujevac (1,12) i Niš (1,13), dok su u ostalim gradovima, koji se statistički prate, prosečne zarade pokrivala minimalnu, ali ne i prosečnu potrošačku korpu domaćinstava.

Osnov za regionalnu analizu regionalnih asimetrija je status gradova i opština Srbije na osnovu Uredbe o utvrđivanju jedinstvene liste razvijenosti regiona i jedinica lokalne samouprave za 2014. godinu („Službeni glasnik RS“, broj 104/2014).

U skladu sa ovom Uredbom, osim Beogradskog regiona, koji nema nijednu opštinu sa statusom nerazvijenog područja, u ostalim regionima broj i veličina nerazvijenih opština izrazito varira. U Vojvodini postoji samo jednu opštinu u grupi izrazito nedovoljno razvijenih od ukupno 46 opština na teritoriju pokrajine. U regionu Južne i Istočne Srbije broj nerazvijenih opština je 30 od ukupno 53, dok u regionu Šumadije i Zapadne Srbije ima od 53, 13 imaju status nerazvijenih.

Za razliku od Vojvodine u kojoj nijedna opština nema status devastirane, u Šumadiji i Zapadnoj Srbiji status devlastiran ima tri opštine, a u jugoistočnoj Srbiji taj broj je 16.

Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku¹⁴⁸, ukupni izdaci za naučnoistraživačku i istraživačko-razvojnu delatnost u Srbiji u 2021. godini iznosili su 62,330,472 dinara u hiljadama). To je 0,99% BDP-a ili osam procentnih poena u odnosu na prethodnu godinu.

U ukupnim izdacima za naučnoistraživačku i istraživačko-razvojnu delatnost u Srbiji u 2021. godini bruto investicija iznosi 7%, što predstavlja povećanje od 2% u odnosu na prethodnu godinu, dok učešće tekućih izdataka iznosi 93%.

U broju organizacija koje se bave naučnoistraživačkom i istraživačko-razvojnom delatnošću, nefinansijski sektor je učestvovao sa 52%, visoko obrazovanje sa 31%, sektor države sa 16%, a neprofitni sektor sa 1%. U ovom sektoru radi 23.977 zaposlenih lica, a od toga su 16.962 istraživači. Učešće zaposlenih istraživača je za 2% u odnosu na 2020. godinu.

Podaci Republičkog zavoda za statistiku pokazuju da nešto više od polovine poslovnih subjekata (54,79%) se bavi bar jednom vrstom inovacija iznosi. Inovativnim preduzećima u Srbiji se može smatrati više od 69% velikih i 58% srednjih poslovnih subjekata, dok je 54% malih poslovnih subjekata inovativno. Sektorski posmatrano inovativne aktivnosti su gotovo isto zastupljene kod poslovnih subjekata koji se bave proizvodnim i uslužnim delatnostima – preko 54% poslovnih subjekata u oba sektora.

Regionalna analiza zastupljenosti inovacija pokazuje da su neravnomerno zastupljene po regionima. Najveća je u Beograd - 46,5% a najmanje u Južnoj i istočnoj Srbiji - 10%.

Prema podacima Republičkog zavoda u 2021. najveća zastupljenost poslovnih subjekata inovatora je u sektoru smeštaja i ishrane, skoro 70% i u sektoru Informisanje i komunikacije, oko 60%. S druge stanke, najmanja zastupljenost inovatora je u sektoru poljoprivrede, šumarstva i ribarstva, oko 35%.

Učešće troškova za nabavku mašina i opreme je oko 80% i predstavlja najveći udeo ukupnih izdataka za inovativne aktivnosti poslovnih subjekata, dok je oko 20% sredstava uloženo u sve ostale aktivnosti

Kod većine poslovnih subjekata postojala je potreba za inoviranjem ali nisu inovirali zbog prevelikih troškova – skoro 25%, ili nedostatka sopstvenih finansijskih sredstava za inovacije – oko 22% poslovnih subjekata.

U ukupnoj populaciji poslovnih subjekata oko 10% čine oni u kojima nema zaposlenih sa visokim obrazovanjem, s tim da su to uglavnom mali poslovni subjekti.

Najveći broj srednjih poslovnih subjekata zapošljava od 10% do 24% visokoobrazovanih, dok više od trećine velikih poslovnih subjekata zapošljava od 10% do 24% visokoobrazovanih kadrova.

Poreske olakšice za naučnoistraživački rad i druge inovativne aktivnosti iskoristilo je samo 0,9% poslovnih subjekata, dok je 8,3% poslovnih subjekata koristilo poreske olakšice za druge vrste aktivnosti.

U protekloj 2021. godini u Srbiji je broj prikazanih filmova u bioskopima povećan za skoro 70,0% u odnosu na 2020. godinu¹⁴⁹. U pitanju su pre svega strani filmovi (85%), samo 15% su domaći filmovi. Što se tiče broja pozorišnih predstava on je prema podacima Republičkog zavoda za statistiku nepromenjen u odnosu na pozorišnu sezonu 2020/2019. Broj korisnika svih biblioteka u 2021. godini povećan je za 9,1% u odnosu na 2020. godinu. U ukupnom broju biblioteka u 2021. godini nacionalne biblioteke su imale udeo od 0,1%, visokoškolske 7,1%, školske 60,8%, specijalne 6,2%, a javne biblioteke 25,8%. U ukupnom knjižnom fondu učešće nacionalnih biblioteka iznosi 10,9%, visokoškolskih 11,1%, školskih 29,8%, specijalnih 4,4% i javnih biblioteka 43,8%. U ukupnom broju radio-stanica privatne stanice su zastupljene sa 78%, javne sa 16,8%, a ostale sa 5,2%. Strukturu TV stanica čine: privatne 74,8%, javne 24,3% i ostale 0,9%.

EKOLOŠKA MUDROST

U ovom delu teksta ćemo predstaviti nalaze istraživanja koja se tiču stavova građana prema stanju životne sredine.

U istraživanju javnog mnjenja koje je realizovao IPSOS Stratedžik Marketing tokom 2021. godine na pitanje o prioritetima građana, 41% je navelo (unapređenje) ekonomske situacije, zdravlja, zapošljavanja, životne sredine, obrazovanja i statusa Kosova. Kada se pogleda čitava lista prioriteta jasno se vidi da su tzv. materijalistički prioriteti dominirajući na vrhu liste, dok su post-materijalni prioriteti (sloboda medija, ljudska prava, rodna ravnopravnost, reforme izbornog procesa, pa i EU integracije) na dnu liste.

Što se tiče životne sredine, u teoriji ona pripada konceptu postmodernih vrednosti, ali u situaciji kada se građani suočavaju sa borbom za „goli život“, skloni smo da kažemo da je tema životne sredine u najmanju ruku na granici postmodernih i materijalnih, odnosno egzistencijalnih prioriteta.

U istraživanju su ispitanici pitani za prioritete i na nivou gradova. Kada se rezultati istraživanja javnog mnjenja pogledaju na nivou Srbije glavni izazovi gradova u Srbiji su: zdravlje, saobraćaj, zagađenje, upravljanje otpadom, kanalizacija, smeće i korupcija. Sličnu vizuru u gradovima na nivou Srbije ima i njen glavni grad, odnosno administrativni, politički, ekonomski i društveni centar, Beograd, čiji žitelji kao glavne probleme vide: zagađenje, stanje saobraćaja, zdravlja, kanalizacije, upravljanja otpadom, stanje škola (obrazovanja), korupcije i smeća.

Napred navedeni nalazi govore da smo u pravu kada smo pitanje životne sredine stavili na granicu između materijalističkih i post-materijalističkih prioriteta. Ovo nije samo teorijska rasprava, već način da razumemo odnos građana prema životnoj sredini, tj. da li je on egzistencijalnog karaktera u smislu oskudice koja utiče negativno na život građana, ili se radi o post-materijalnom odnosu prema životnoj sredini, tj. zahtevu za boljim uslovima životne sredine gde postoji obilje.

Ispričnost ukazivanja na potrebu „graničnog“ sagledavanja životne sredine se ogleda u nalazima iz istraživanja. Naime, upitani da iskažu svoj stav prema ekonomskom rastu i stanju životne sredine, 3/4 ispitanika smatra da je bitno da se podjednako vodi računa o oba prioriteta, dok je nešto više od svakog desetog ispitanik (12%) navelo da je im je stanje životne sredine bitnije nego ekonomski rast.

Među ispitanicima postoji svest o tome da su na nivou Srbije glavni izvori zagađenja: industrija, saobraćaj, elektrane na uglj, domaćinstva koja imaju šporete na uglj i drva i prašina sa gradilišta. Klimatske promene kao izazov za 87% su problem, dok su kao posledice klimatskih promena prepoznati: suša, niski prinosi u poljoprivredi, veći računi za električnu energiju, toplotni talasi, poplave i šumski požari. U istraživanju se zaključuje da je prioritet životne sredine postao nacionalni prioritet.

Takođe, istraživanjem se konstatuje da kod ispitanika postoji spremnost da se uključe u rešavanje pitanja klimatskih promena, postoji svest o prisutnosti klimatskih promena i njihovom negativnom uticaju, kao i „doprinosu“, koji društvo daje. Nešto manje od 2/3 ispitanika smatra da postoje bitniji prioriteti od klimatskih problema.

Među ispitanicima postoji stav da se unapređenje životne sredine može postići samo uz saradnju pre svega zemljoradnika, državnih institucija, nevladinog sektora, univerziteta, medija, sindikata, velikih privatnih kompanija, sindikata i ljudsko-pravaških organizacija. Ključnu ulogu u ovom procesu, prema mnjenju ispitanika, treba da imaju Vlada Srbije i građani.

U navedenom istraživanju, kao zaključak se navodi da je ponašanje građana ključno za rešavanje problema u oblasti životne sredine.

U istraživanju ekološkog javnog mnjenja¹⁵⁰ koje je sproveo Biro za društvena istraživanja - BIRODI navedeni su sledeći zaključci:

- Prvi zaključak je da i pored medijske prisutnosti, tema životne sredine nije prešla u oblast aktivne javnosti. Na to ukazuju nalazi o popunjenoj anketi i ponašanju onih koji su bili prilici da vide anke-

tu. Tek svaki peti ispitanik koji je kliknuo na anketu je istu popunio, a tek 1,5% onih koji su videli anketu su kliknuli na nju. Ovaj nalaz pokazuje da postoji jezgro koje čine žene, stručnjaci/stručnjakinje i stariji od 45 godina koji su spremni da popune ankete, ali i da kupuju proizvode čija proizvodnja pravi manje štete po životnu sredinu, odnosno da svoje sugrađane pouče o životnoj sredini.

- Drugi zaključak je da ispitanici odgovornost građana vide jednako kao i odgovornost ostalih zagađivača životne sredine svojih naselja.
- Treći zaključak se odnosi na informisanje o životnoj sredini. Naime, ispitanici su naveli da se u najvećoj meri informišu preko socijalnih mreža, interneta, ekoloških domaćih i stranih (stručnih) časopisa, ali i u međusobnim razgovorima.
- Četvrti zaključak se tiče faktora koji utiču na zagađenje. Među ispitanicima postoji saglasnost da su: nekažnjivost, društvena prihvatljivost i niske kazne glavni uzročnici zagađenja životne sredine u Srbiji.
- Peti zaključak tiče se definisanja šta jeste, a šta nije zagađenje. Kviz je, sa jedne strane, pokazao da postoji visok stepen znanja i slaganja oko klasičnih tipova zagađenja, ali da postoji manje znanja i odobravanje kada su u pitanju: grejanje strujom, prekomerno trošenje električne energije, grejanje na ugalj i drva, kupovina uređaja koji troše više električne energije.
- Šesti zaključak se odnosi na ekološki aktivizam, odnosno konativnu dimenziju ekološkog javnog mnjenja. Među glavnim formama ekološkog aktivizma dominiraju kupovina robe i usluge za čiju proizvodnju, odnosno realizaciju postoji mali ili nikakav negativan uticaj na životnu sredinu i ukazivanje drugim građanima o njihovim pravima i obavezama u oblasti životne sredine.
- Sedmi zaključak istraživanja je da je tema životne sredine kada se pogledaju činjenični podaci sa Facebook-a o aktivnostima oko ankete, ali i podaci koji su bili ispitanici/ispitanice u anketi, nedvosmisleno se može zaključiti da je životna sredina na pogodnom i neponderisanom uzorku «ženska» tema. Teza da je životna sredina ženska tema govori nalaza da su ispitanice bile «oštrije» u oceni u kojoj meri građani zagađuju životnu sredinu. Prema mnjenju ispitanica, građani su ti koji nešto više od proseka zagađuju životnu sredinu od ostalih stakeholdera.
- Osmi zaključak je da je, ako se podaci pak gledaju po zanimanju, odnosno radnom statusu ispitanika, životna sredina pre svega tema koja interesuje pripadnike «sveta kapitala i znanja», odnosno stručnjaka. Regionalna disperzija ispitanika ukazuje da su žitelji Zapadne Srbije i Šumadije bili senzibilniji za životne sredine. Sličnog mnjenja su direktori koji misle da građani više od ostalih zagađuju životnu sredinu. Prema regionalnoj analizi ispitanici iz Beograda su stali da građani svojim ponašanjem doprinose zagađenju životnoj sredini više od ostalih.
- Deveti zaključak - starost ispitanika utiče na dva načina kada je u pitanju zagađenje. Prvi, prema kojem se mladi izdvajaju kao oni koji ukazuju da je niska informisanost faktor koji dovodi do povećanja spremnosti na zagađenje životne sredine. S druge strane, ispitanici stariji od 45 godina su saglasni da je naviknutost i prihvatljivost da se čini zagađenje faktor koji značajno doprinosi zagađenju životne sredine.
- Deseti zaključak se tiče definisanja šta je zagađenje. Ispitanici do 25 godina u manjem procentu vide da su to bacanje viškova hrane, prekomerna potrošnja struje i kupovina uređaja koji troše više električne energije. Istovremeno, prekomerna potrošnja struje, kupovina uređaja za čiji rad je potrebno više struje i grejanje na struju za pripadnike sveta margine se u manjem procentu doživljavaju kao zagađenje životne sredine. Za učesnike ankete sa područja južne Srbije grejanje na struju se ne doživljava kao način na koji se zagađuje životna sredina.
- Jedanaesti zaključak se tiče regionalne analize koja pokazuje da ispitanici sa sedištem u Beogradu se o životnoj sredini najviše informišu preko kablovskih kanala (N1 i Nova) i dnevnika RTS-a.

Na osnovu prethodno navedenih rezultata potrebno je nastaviti sa razvijanjem ekološkog javnog mnjenja kao dela (aktivne) javnosti Srbije kroz:

- Monitoring stavova u formi online panela i objave rezultata na sedmičnom nivou u medijima sa nacionalnim i regionalnim pokrivanjem, pre svega medijskih javnih servisa;
- Monitoring izveštavanja medija na temu životne sredine i njenog zagađenja i
- Izradu i medijsku diseminaciju edukativnih sadržaja koji povećavaju znanje, odnosno uvećavaju kognitivnu komponentu stavova građana o zagađenju životne sredine.

ANALIZA ZELENIH AKTERA U OBLASTI CIVILNOG DRUŠTVA

Uvod

Kako bi dobili što celovitiju predstavu o načelima, strukturi, delovanju, kapacitetima i stavovima ekoloških NVO koristili smo dve istraživačke alatke. Istovremeno smo anketirali izabrane NVO i sproveli *online* istraživanje njihovog (samo)predstavljanja preko sajtova, društvenih mreža i medija. Pri pravljenju uzorka nastojali smo da on bude geografski što razuđeniji, da pokriva različite tačke na mapi Srbije. Takođe, važno je bilo da se dobije verodostojan presek ekoloških NVO kada je u pitanju obuhvat njihovog delovanja. Dakako, izbor je bio uslovljen i tekućim aktivnostima ekoloških NVO. Raspon se kreće od onih koje deluju na opštenacionalnom planu, preko regionalnih, do onih koje su se usredsredile na izvesno naselje u sklopu Beograda. Istraživački fokus je na zelenoj aksiologiji, otuda je od posebnog značaja da uvidimo u kojoj meri ekološke NVO neguju koloplet zelenih vrednosti i homologno društveno delovanje.

Uzorak su činile sledeće NVO: Polekol, Podrinjski antikorupcijski tim, Komšije sa Dorćola, Odbranimo reke Stare planine, Savez ekoloških organizacija Srbije, Pokret Tvrđava, Odbranimo šume Fruške gore, Građanski preokret, iRevolucija. Upravo po redosledu koji je naznačen, predočavamo istraživačke nalaze o svakoj od nabrojanih ekoloških NVO. Na kraju ovog segmenta izveštaja slede zaključna zapažanja, u kojima prilažemo i tipologiju ekoloških NVO kada je relacija prema zelenim vrednostima u pitanju.

Polekol

Kada kažu da su organizacija za političku ekologiju, biva jasno otkuda i dotični akronim u njihovom nazivu. Ovo udruženje građana je osnovano 2017. godine, i nastali su sa namerom da unaprede zelenu aksiologiju, na dobrobit ljudi i prirode. Polekol uvezuje teorijsko i praktično, aktivno zagovara i okuplja srodna ekološka nastojanja. U sklopu toga, važnu stavku predstavlja i edukacija o zelenim politikama i vrednostima. Ukratko, makro-vrednosti iza kojih Polekol stoji su: 1) ekološka mudrost, 2) demokratija i participativnost i 3) socijalna pravda. Da su dosledni zastupnici načela društvene pravde govori i to što su potpisali *Deklaraciju o plati za život*, a koja je donesena zbog "lošeg socijalnog položaja radnika i radnica u Republici Srbiji".

Ekološki delokrug Polekola je sveobuhvatan, naime, bave se svim oblastima zaštite životne sredine. Na njihovom sajtu se može videti kako su izdvojili četiri programske celine: pravo na vodu, zelene politike, žene za prirodu i životnu sredinu, demokratizacija i učešće javnosti. Ne samo zbog toga što je jedan programski segment uvezao žene i životnu sredinu, Polekol je udruženje koje nastupa i sa eko-feminističkog stanovišta. "Želimo da proširimo i poboljšamo ulogu žena u borbi za životnu sredinu kako bi se ekološko pitanje rešavalo iz rodne perspektive", može se pročitati na njihovoj internet prezentaciji.

Njih troje su osnovali Polekol, pri čemu pripadaju raznim profesijama (pejzažni arhitekta, geograf, sociolog). Većina osnivača su imali i prethodno aktivno iskustvo u drugim nevladinim organizacijama. Polekol trenutno ima troje zaposlenih (dve žene i muškarac) i šesnaest aktivista. Svi zaposleni su visokoobrazovani, starosti između 31 i 50 godina. Pretežno se Polekol finansira iz domaćih i međunarodnih fondacija, a smešten je u iznajmljenim prostorijama (do 50m²). Resurse pribavljaju projektom, a u prethodnih pet godina sproveli su dvadesetak projekata. Svi projekti su uključivali akcionu i razvojnu dimenziju, dok je više od polovine projekata pratila i neka vrsta istraživanja.

Kada je reč o saradnji sa drugim organizacijama, Polekol je najčešće uspostavlja sa ekološkim i ljudsko-pravaškim organizacijama i udruženjima građana. Ta saradnja nije ograničena samo na srodne organizacije iz Srbije, već i na one sa prostora bivše Jugoslavije i iz Evrope. S druge strane, Polekol se najviše sukobljava sa državnim organima i sa, u manjoj meri, lokalnom samoupravom. Zajednička akcija na terenu je najčešći oblik saradnje u kojem Polekol učestvuje. Neformalni kontakti na nivou Srbije nadmašuju druge oblike saradnje sa nevladinim organizacijama koje se bave zaštitom ljudskih prava.

Dosadašnji projekti Polekola doprinosili su: pomirenju na post-jugoslovenskom prostoru, demokratizaciji, promociji prava marginalnih društvenih grupa, politici zelenih vrednosti, kao i ostvarivanju prava građana koji su žrtve ekoloških problema. Prevažadne uzroke za stanje životne sredine vide u ekološkoj politici države od 2000. godine naovamo, neadekvatnom sprovođenju pripadajućih zakona i nepodesnom sankcionisanju zagađivača. Jedino se u velikoj meri izražava zadovoljstvo kada je reč o spremnosti NVO da iniciraju promene ekološke zakonske regulacije.

Prema Polekolu, tri najveća problema kada je u pitanju stanje životne sredine u Srbiji su: zagađenje vode, zagađenje vazduha i industrijsko zagađenje. Kada je u pitanju Beograd, u kome se nalazi sedište Polekola, kao tri najveća ekološka problema su izdvojili: zagađenje vazduha, nepročišćavanje otpadnih voda i uništavanje područja koja bi morala biti pod zaštitom. Primetno je da se nastoje blagovremeno i temeljito informisati o svemu što je vezano za ekološku problematiku u širem smislu.

Država, prema Polekolu, ima središnju ulogu u unapređenju oblasti životne sredine u Srbiji. Kada su posredi ekološke NVO, kao njihove pozitivne odlike ističu znanje, predstavljanje interesa građana i mogućnost mobilizacije. Kao njihovu jedinu negativnu stranu navode da oskudevaju u resursima, tako da nisu u prilici da odgovore na sve potrebe. Kako bi se njihovi kapaciteti osnažili, u Polekolu drže da je neophodna veća materijalna pomoć države i donatora, kao i primetnija medijska podrška.

U Polekolu se ne protive političkom delovanju, naprotiv. Smatraju da ne bi trebalo bežati od aktivnosti u kojima se podržavaju oni politički akteri sa kojima dele iste vrednosti. Saglasno tome, nalaze da su svi nivoi podesni za političko delovanje ekoloških NVO. Ne davimo Beograd i Zajedno se navode kao politički akteri koji se najviše bave ekološkim temama.

Iz svega navedenog pravolinijski se može izvući zaključak da se Polekol utemeljuje na zelenim vrednostima i saobraznim društvenim praksama. Već to što su u njihovim načelima uvezani ekološka mudrost i socijalna pravda govori u prilog toga. Polekol u participativnoj demokratiji vidi obrazac za osnaživanje zelene aksiologije. Saglasno tome, kao zagovaračka i aktivistička organizacija nastoji da okuplja, ali i pokreće, razne ekološke i njoj srodne inicijative. Njihova vizija i delovanje su nadnacionalni (postjugoslovenski, panevropski), o čemu najbolje svedoči i učešće Polekolove predstavnice na nedavno održanom 6. kongresu Evropske zelene partije - *EuropeanGreens*. Uostalom, "zagađivači ne poznaju granice, oko interesa se vrlo lako ujedinjuje - tako moramo i mi, ako želimo da ih pobedimo!", zaključila je članica Polekola na konferenciji posvećenoj ekocidu u Istanbulu. Nema mesta nedoumici, u Polekolu je zelena aksiologija dostigla svoju punu kristalizaciju.

Podrinjski antikorupcijski tim (PAKT)

Podrinjski anti-korupcijski tim postoji od 2014. godine, a njih jedanaestoro su bili njegovi osnivači. Kako kažu, slabo razvijen civilni sektor u zapadnoj Srbiji i prethodno NVO iskustvo su ih motivisali da osnuju PAKT. Među osnivačima, polovina njih su bili pravници, a ostali su bili građevinski tehničari, IT inženjeri, novinar i menadžer.

U statutu PAKT-a stoji da su oblasti njihovog delovanja "borba protiv korupcije, zaštita ljudskih prava i sloboda i zaštita ekoloških ljudskih prava". Kada bi bili nešto precizniji, rekli bi da je u središtu njihovog delovanja istraživanje i analiza koruptivnih rizika u zaštiti životne sredine. Kako kažu, sve to rade u nameri da se stvori što je moguće zdraviji život građana, a nulti stepen na korupciju u ekologiji se podrazumeva.

Kao što se može videti iz njihovih saopštenja i objava na društvenim mrežama, u prethodnom periodu naglasak su stavili na slučaj Rio Tinta, što je i razumljivo za jednu lozničku (ekološku) NVO. PAKT sebe u budućnosti vidi kao aktera koji će biti prepoznatljiv na nacionalnom nivou i koji će iznova postavljati više standarde pri istraživanju koruptivnih rizika u domenu zaštite životne sredine. Pritom, ne stavljaju naglasak samo na beleženje koruptivnih rizika, već predlažu i zakonska rešenja za pripadajuću oblast.

Mimo preovlađujućih anti-koruptivnih nastojanja u domenu ekologije, na njihovoj fejsbuk stranici u poslednje vreme smo imali i objave iz nekih drugih oblasti. To su oblasti kultura sećanja (Drugi svetski rat), radnička prava (protest radnika FAK-a iz Loznice), pravo na slobodu govora (slučaj Asanž). Povodom slučaja Asanž, PAKT je bio jezgrovit: "Živela sloboda govora! Živeo Asanž!".

Dva najvažnija izvora njihovog finansiranja su međunarodne fondacije i državni budžet. Smešteni su u iznajmljenim prostorijama veličine do 50m². U strukturi njihovih ukupnih troškova, kupovina opreme učestvuje sa 50%, na plate ide 30%, a 15% otpada na aktivnosti.

U proteklih pet godina PAKT je imao deset istraživačkih i dva istraživačko-akciona projekta. Trenutno imaju petoro zaposlenih (od toga jedna žena) i dvostruko više volontera (od toga četiri žene). Od petoro zaposlenih samo jedna osoba nema fakultet, a u starosnoj strukturi imamo dvoje od 19 do 30 godina i troje od 31 do 50 godina. Svih deset volontera ima između 19 i 30 godina.

PAKT u velikoj meri saraduje sa: 1) ekološkim NVO, 2) ljudsko-pravaškim NVO, 3) ekološkim grupama građana, 4) kablovskim TV, 5) stručnjacima iz oblasti ekologije, 6) naučnim institutima, 7) SANU. Kada se radi o oblicima saradnje sa ekološkim NVO, prevladavaju razmena informacija i zajedničke akcije na terenu. U protekle tri godine PAKT je učestvovao u protestima, peticiji i izradi Operativnog plana za borbu protiv korupcije.

U dosadašnjem delovanju PAKT je učestvovao u aktivnostima koje su doprinosile demokratizaciji Srbije, zaštiti prava žrtava nezakonitog postupanja države, ostvarivanju prava žrtava ekoloških problema. Po PAKT-u, zastarela i loša tehnologija u preduzećima je glavni uzrok ovakvog stanja životne sredine u Srbiji. U neadekvatnom sprovođenju zakona iz oblasti zaštite životne sredine vide drugi po značaju uzrok. Najveće zadovoljstvo PAKT ispoljava kada je reč o učešću ekoloških NVO u izradi pripadajućih zakonskih rešenja. Takođe, smatraju da bi trebalo menjati zakonsku regulaciju rudarstva, studija o proceni uticaja na životnu sredinu i same nadležnosti ministarstava.

U opštini u kojoj ima sedišta PAKT kao najveće probleme u zaštiti životne sredine izdvaja manjak kapaciteta lokalne samouprave i neznanje. Na nivou države kao najveći problem prepoznaju prikrivenu državnu pomoć stranim investitorima, i to uz prećutni pristanak na nepoštovanje ekoloških standarda.

Kao i Polekol, PAKT državi pripisuje središnju ulogu u unapređenju oblasti životne sredine u Srbiji. Dok stručnost i aktivizam vide kao pozitivne odlike ekoloških NVO u Srbiji, kao njihove negativne strane izdvajaju samopromociju i sujetu. PAKT je tu izričit, ekološke NVO ne bi trebalo da se bave politikom, pošto je sama politika kontaminirajuća. S druge strane, ekološke NVO bi trebalo da se posvete: borbi protiv kriminala i korupcije, evro-integracijama Srbije, vladavini prava i pridruživanju Srbije NATO paktu.

Za sam termin zelene vrednosti u PAKT-u nisu čuli, tako da ne znaju na šta se tačno odnosi. Najzad, oni u Zajedno vide političkog aktera koji se najviše bavi pitanjem zaštite životne sredine i pruža podršku žrtvama zagađenja.

Nezavisno od toga što u PAKT-u nisu upoznati sa terminom zelene vrednosti, u njihovom programu i konkretnim akcijama imamo elemente zelene aksiologije. U jezgru PAKT-a nadasve imamo naznake nosećih stubova zelenih vrednosti, i to participativne demokratije i ekološke mudrosti. Premda su okrenuti ka rešavanju ekoloških problema na lokalnom nivou, PAKT se opredelio i na geostrateškom planu (evro-integracije). Pošto su u PAKT-u izrazili stav da su za pridruživanje Srbije NATO paktu, to bi moglo da se protumači i kao odstupanje od načela nenasilja, jednog od središnjih dimenzija zelene aksiologije. Sve u svemu, postoji izvesno jezgro zelenih vrednosti u PAKT-u, ali da bi se ono do kraja razvilo neophodna je artikulacija u naznačenom pravcu.

Komšije sa Dorćola

Udruženje slobodnih građana Komšije sa Dorćola zvanično je registrovano 2020. Kako stoji na njihovoj internet prezentaciji, nastali su kao “odgovor na netransparentne i nelegalne građevinske radove koji su se odvijali krajem 2019. godine na delu donjeg Dorćola”. Njih trinaestoro su osnovali Komšije sa Dorćola, sa namerom da se bore za interese i prava građana u lokalnoj zajednici. Njima je od posebne važnosti da građani više učestvuju u donošenju odluka koje se tiču života u njihovom naselju i Beogradu u celini. Saglasno tome, misija im je podizanje svesti u lokalnoj zajednici da je moguće uticati na rešavanje pripadajućih problema. U tom smislu organizuju “komšijske razgovore”, a na kojima se razgovara o svim lokalnim problemima i načinima kako da se oni reše. Cilj ka kome teže jeste da se unapređuje kvalitet života i demokratska kultura, od lokalnog nivoa pa naviše.

Raznorodna i uravnotežena je struktura zanimanja osnivača Komšija sa Dorćola, tu su pravnici, arhitekta, ekonomisti, primenjeni umetnici, sportista. Niko od osnivača Komšija sa Dorćola prethodno nije bio u nekoj drugoj NVO. Trenutno je u fokusu njihovog delovanja jedan parkić na Dorćolu, naime, vrše pritisak na opštinu i grad da se realizuje postojeći projekat izgradnje javne zelene površine. Podršku tom projektu je dalo “preko 2.200 građana i građanki”.

Najveći izvor finansiranja su im međunarodne fondacije i samo-finansiranje. Nemaju Komšije sa Dorćola zasebne prostorije u kojima rade. Ukupan budžet u 2021. im je bio 500.000 dinara, što je desetostruko više nego u 2020. godini. U svom dvogodišnjem delovanju imali su sledeća tri projekta: “Reci ne trolama”, “Želim parkić” i “Komšije u zelenoj akciji”. Sem u prvom slučaju, gde se obuhvatao opštine Stari grad, ostala dva projekta se odnose striktno na Dorćol. Projekti su spajali akcionu i razvojnu dimenziju.

U Komšijama sa Dorćola nema zaposlenih, svi su volonteri. Žene prevladavaju među Komšijama sa Dorćola, od ukupno 35 volontera njih 25 su žene. Kako su sami rekli, većinom su svi fakultetski obrazovani. Među Komšijama sa Dorćola najviše je onih koji imaju između 51 i 65 godina, kao i onih sa više od 65 godina.

Komšije sa Dorćola najviše saraduju sa ljudsko-pravaškim NVO i kablovskim televizijama. Razmena informacija je najčešći oblik saradnje njihove NVO sa srodnim ekološkim organizacijama. Neadekvatno sprovođenje zakona u oblasti ekologije Komšije sa Dorćola drže za središnji uzrok ovakvog stanja životne sredine. Nadalje, svest, navike i ponašanje građana bitno uzrokuju stanje u životnoj sredini. Oni se zalažu za promenu Zakona o zaštiti životne sredine, i to u pravcu pooštavanja kriterijuma za dobijanje građevinskih dozvola na osnovu procene uticaja na životnu sredinu.

Kada je u pitanju opština Stari grad, Komšije sa Dorćola najveće probleme vide u manjku zelenih površina, urbanističkom haosu i preteranoj izgradnji poslovno-stambenih zgrada. Na nivou Srbije, problem prevashodno vide u takvom institucionalnom stanju koji pogoduje interesima krupnog kapitala i investitorima. Najzad, na prostoru jugoistočne Evrope, po Komšijama sa Dorćola, najveći problemi su velika zagađenja, nedostatak svesti o održivom razvoju i cikličnoj ekonomiji, kao i endemska korupcija.

Državi se pripisuje središnja uloga u unapređenju oblasti životne sredine u Srbiji, ali se i u evro-integracijama Srbije vidi način za rešavanje ekoloških problema. Za Komšije sa Dorćola pozitivna strana ekoloških NVO sastoji se u skretanju pažnje na lokalne probleme. Odsustvo sinergije u delovanju predstavlja negativnu stranu ekoloških NVO. Kako bi ekološke NVO iz Srbije unapredile svoje delovanje, smatraju Komšije sa Dorćola, najneophodnije je da se usvoje znanja i iskustva iz EU, da im se materijalno pomogne od strane države i donatora, kao i da imaju veću medijsku podršku.

Vezano za političko delovanje, Komšije sa Dorćola drže kako ekološke NVO treba da deluju kao podrška samo onim strankama sa kojima imaju dogovor/sporazum. Ekološke NVO bi trebalo da insistiraju na sledećim temama: 1) borba protiv korupcije i kriminala, 2) što veće učešće građana i što više neposredne demokratije, 3) vladavina prava i 4) evro-integracije Srbije. Kada opisuju koncept zelenih vrednosti, Komšije sa Dorćola pominju sledeće: zajednički interes, solidarnost, demokratski pristup u donošenju odluka, veća participacija građana na svim nivoima. Moramo, Zajedno i Ne davimo Beograd se navode kao politički akteri koji u svom delovanju najviše pažnje posvećuju svemu vezanom za ekologiju.

Preslikano na mikronivo jednog beogradskog naselja, primetno je da je Komšijama sa Dorćola blizak koncept zelene aksiologije. Njihova temeljna načela i delovanje svojevrstni su poziv i zagovaranje participacije građana, kao i obrasca neposredne demokratije. Istovremeno, premda je u pitanju visokourbanizovano naselje, Komšije sa Dorćola naglasak stavljaju na očuvanje postojećih i formiranje novih zelenih oaza. Teže da odneguju, kako kažu, međukomšijsku solidarnost i uzajamnu pomoć. Na internet prezentaciji Komšija sa Dorćola se to može videti, njihova vizija sadrži sledeće dimenzije: grad po meri čoveka, transparentnost, očuvanje prirode i dogovor. Sve u svemu, u jednom užeurbanom kontekstu, Komšije sa Dorćola otelovljuju, i to nadasve u konkretnom delovanju, zelene vrednosti.

Odbranimo reke Stare planine (ORSP)

Pokret Odbranimo reke Stare planine nastao je 2018. godine, a broj njegovih osnivača (30) premašuje sve ekološke NVO koje smo do sada pominjali. Okupili su se kako bi odbranili reke Balkana i Srbije od izgradnje planiranih mini-hidroelektrana. Među osnivačima najviše njih, jedna trećina, dolazi iz akademske zajednice (akademici, dekan, profesori, asistenti). Tu su još bili i radnici u kulturi, vojna lica, radnici, poljoprivrednici i nezaposleni. Niko od osnivača nije prethodno bio član neke druge NVO.

Jezgro okupljanja je bila fejsbuk grupa, koja je za godinu dana uspela da naraste do 150.000 pratilaca. Fejsbuk grupa je bila medijsko ogledalo razgranatog delovanja usmerenog prema vladinim institucijama, akademskoj javnosti i brojnih aktivnosti na samom terenu. ORSP nema klasičnu formalnu strukturu NVO, nema ni statut ni vertikalno ustrojstvo. Odluke se donose glasanjem većine od dvadesetak lica upućenih u temu odlučivanja. Pokret je za sastanke koristio mogućnosti koje pruža informatička tehnologija, što je bilo i neophodno jer su njegovi osnivači i članovi geografski razučeni.

Mimo nastojanja da spreče gradnju mini-hidroelektrana, ORSP je svoju misiju video i u tome da pomogne u organizovanju srodnih pokreta u drugim krajevima Srbije i Balkana. Svoju misiju su videli i u ekologizaciji ovdašnje javnosti, u razvijanju svesti o potrebi odbrane poslednjih nedirnutih prirodnih resursa. Oni pripadaju svima i logika profita ne sme da nadvlada pravo lokalnog stanovništva i svega onoga što čini živu i neživu prirodu. ORSP je težio da dekonstruiše laži kako je gradnja mini-hidrocentrala od višeg i svdruštvenog interesa.

Vizija ORSP je konzervacijski status nad svim prirodnim objektima koji se mogu smatrati nenaorušenim i od kojih zavisi okruženje neophodno za postojanje života (vazduh, voda, čisto tlo). Pod njihovim pritiscima čitavo područje Stare planine je oslobođeno prostornih planova u kojima se lociraju MHE, a koncem 2021. pokrenut je i postupak da zona Stare planine dobije status nacionalnog parka i najviši stepen zaštite u Srbiji.

Izvori finansiranja ORSP su građani i neprofitne organizacija, a tu je, iznad svega, i volonterski rad. Nemaju svoje prostorije, a najviše sarađuju sa lokalnim medijima i stručnjacima iz oblasti životne sredine. Sadašnje stanje životne sredine u Srbiji ponajviše je uzrokovano lošim delovanjem ekoloških NVO. ORSP nalaze da su zadovoljavajući sadržaji postojećih zakona koji se bave ekologijom, ali je problem u njihovoj primeni, kao i u odnosu republičkih i lokalnih organa vlasti prema ekološkim pitanjima.

U svom delovanju ORSP primenjuje kardinalno načelo zelene aksiologije, a to je vrlo široka i aktivna participacija građana i demokratsko donošenje odluka. U skladu sa konzervacijskom logikom, teže da sačuvaju prirodna dobra od logike profita. Primetno je da ORSP nije do kraja artikulisao svoju stratešku poziciju, ali tu su zameci koji govore da bi mogli da se artikulišu kao autentični nosioci zelene aksiologije. Jedan od razloga zbog čega nije došlo do navedene artikulacije proizilazi iz navedene imanentne heterogenosti ORSP. Impozantan broj od 150.000 pratilaca fejsbuk grupe govori u prilog teze o neizbežnoj vrednosnoj i svetonazornoj heterogenosti ORSP.

Na zvaničnoj fejsbuk stranici pokreta ORSP, prvenstveno su objave vezane za politički angažovan pokret Ekološki ustanak i Aleksandra Jovanovića Čutu. To se samo po sebi može protumačiti, mimo personalnih poveznica, i kao naznaka da je ORSP neposrednije uplvisao u političko polje.

Savez ekoloških organizacija Srbije (SEOS)

Savez ekoloških organizacija Srbije je osnovan 2021. godine, i to sa namerom da se povežu sve lokalne grupe koje se suočavaju sa geološkim istraživanjima litijuma, bora i prateće asocijacije elemenata, kao i sa potencijalnim otvaranjem rudnika. SEOS čine sledeća ekološka udruženja: Ne damo Jadar (Gornje Nedeljice), Marš s Kolubare (Valjevo), Suvoborska greda (Pranjani), Eko brigada Jagodina (Jagodina), Neko brine za Levač (Rekovac) i Zaštitimo Dobrinju i okolinu (Dobrinja)¹⁵¹. Njih 35 (više nego u slučaju Odbranimo reke Stare planine) osnivaju SEOS-a, a kada je u pitanju struktura zanimanja među osnivačima najviše je bilo poljoprivrednika (15), profesora/nastavnika (8), lekara (7) i pravnika (5). Niko od osnivača prethodno nije bio član neke druge NVO.

Ukratko, misija SEOS-a je borba protiv prljavih tehnologija koje nisu u saglasnosti sa zdravom životnom sredinom. Konkretnije, bore se protiv rudarenja litijuma i bora u Jadru, Požegi, Kosjeriću, Gornjem Milanovcu, Jagodini i Rekovcu. Zdrava životna sredina, opstanak u gradovima i selima Srbije, država u kojoj se građani pitaju o važnim temama za život, to bi bila vizija SEOS-a. Shodno njihovoj misiji, oni su se usredsredili na borbu protiv prljavih tehnologija i nastojanja da se devastiraju pojedini delovi planete. U jednoj svojoj nedavnoj objavi na društvenim mrežama, SEOS izražava odlučnost da spreči “pakleni plan pustošenja naših resursa i pretvaranja Srbije u rudarsku koloniju!”

Isključivi izvor finansiranja im je samo-finansiranje, a SEOS ima sopstvene prostorije, veličine do 100m². Jedine troškove koje imaju vezani su za njihove aktivnosti. Nemaju zaposlenih, a raspolažu sa dvadeset volontera, među kojima blago prednjače žene (12). Najveći broj volontera su visokoobrazovani (16), dok je njih četvoro sa srednjom školom. Više od polovine volontera imaju između 31 i 50 godina.

SEOS najviše saraduje sa ekološkim NVO i grupama građana, lokalnim medijima, kablovskim medijima, stručnjacima iz oblasti zaštite životne sredine i SANU. Razmena informacija je najčešće oblik saradnje sa srodnim NVO. U poslednje tri godine SEOS je učestvovao u blokadama, protestima i na naučnim skupovima, pri čemu je u većini slučajeva bio jedan od koorganizatora. Najzad, krajem oktobra 2022. godine su u Gornjim Nedeljicama organizovali i prvi SEOS sabor.

U dosadašnjem delovanju SEOS je doprinio i demokratizaciji Srbije, zaštiti prava osoba koje su žrtve nezakonitog ponašanja države i ostvarivanju prava građana koji su žrtve ekološkog problema. U politici države u oblasti zaštite životne sredine nakon 2000. vide najveći uzrok za stanje životne sredine u Srbiji. Po njihovom sudu, Zakon o rudarstvu zahteva krupne izmene, ali nisu precizirali u čemu bi se one sastojale. Po SEOS-u, najveći ekološki problemi u Srbiji su nedovoljna zakonska regulativa, izdavanje rudarskih dozvola bez ikakvih kriterijuma i nedovoljna informisanost građana.

U SEOS-u su upućeni u splet tema koja se tiču ekologije na globalnom planu. I ne samo to, zainteresovani su da se dodatno edukuju i informišu. SEOS u insistiranju da država preko svojih organa preduzme sve ono na šta je obavezna po zakonu vidi najprihvatljiviji pristup za unapređenje životne sredine u Srbiji. Imajući u vidu uslove u kojima deluju, rad ekoloških NVO u Srbiji je zadovoljavajući. Da bi ekološke NVO unapredile svoje delovanje, smatraju u SEOS-u, potrebna im je veća medijska podrška i bolja saradnja na nivou čitave Srbije. Najzad, nemaju stav povodom političkog delovanja ekoloških NVO u Srbiji.

Mimo iskazane spremnosti i odlučnosti da se bore protiv “prljavih tehnologija i rudarstva opasnog po zemlju, vodu, vazduh i ukupni biodiverzitet”, u delovanju SEOS nema naznaka jasnog profilisanja po liniji zelene aksiologije. Kao krovna i aktivistička organizacija srodnih lokalnih/regionalnih ekoloških udruženja, SEOS je na delu pokazao participativni kapacitet. U nastupu njihovih predstavnika primetan je i izvestan stepen etno-centričnog narativa, dok se ono za šta se SEOS bori stavlja u jedan nadideološki okvir. U jednom svom proglasu, SEOS govori o tome da “očigledno Srbijom upravljaju strani ambasadori i multinacionalne kompanije”, govore i o “izdaji i korupciji nezabeleženoj u srpskoj istoriji”. U govorima na raznim okupljanjima i protestima predstavnici SEOS-a neretko posežu za simbolikom borbe i stradanja srpskog naroda u Prvom svetskom ratu. U svojevrsnom posmatranju sa učestvovanjem, dvočlani tim Birodija je bio na protestu koji je SEOS organizovao u Beogradu kra-

151 Savez je osnovan u saradnji sa učesnicima ekološke kampanje Marš sa Drine.

jem novembra 2022. godine. Iz svega onoga što smo mogli čuti od govornika i videti kada je heraldika u pitanju, samo se potvrdilo da se SEOS legitimizuje u etno-centričnom okviru, u kome se privilegovano simboličko mesto i mobilizacijski potencijal pridaje herojstvu i žrtvama iz Prvog svetskog rata. To je donekle i razumljivo imajući u vidu da ekološka udruženja koja čine SEOS dolaze iz onih krajeva Srbije u kojima su se odvijale velike bitke u Prvom svetskom ratu.

Sve u svemu, jasno je da bila neophodna rekonceptualizacija njihovog pristupa kako bi u presudnoj meri konvergirali ka celini koncepta zelenih vrednosti.

Pokret Tvrđava

Pokret Tvrđava osnovan je 2018. godine, a inicijalna motivacija da se okupe počivala je u ekološkim problemima i sistemskoj korupciji u njihovom domicilnom gradu Smederevu. Njih sedmero su osnivači (po dva frilensera i radnika, po jedan politikolog, novinar i hidrogeolog). Misija Tvrđave je borba za smanjenje zagađenja u njihovom gradu, veća transparentnost institucija i podizanje svesti građana o ekologiji. Kako se može videti na njihovom profilu na društvenim mrežama, oblasti delovanja Pokreta Tvrđava su: ekologija, prava radnika, anti-koruptivno delovanje i lokalne komunalne teme. U perspektivi, Tvrđava vidi ojačan civilni sektor u Smederevu, transparentnije institucije, grad u koji se ljudi vraćaju i čistiji vazduh koji Smederevci udišu. Shodno navedenom, oni se bave sa sledeća dva polja ekologije: zagađenje vode, vazduha i zemljišta i korupcijom u oblasti životne sredine.

Manji deo osnivača Tvrđave već su bili aktivni članovi drugih NVO. Dva najveća izvora finansiranja su im međunarodne i domaće fondacije. Sedište Tvrđave se nalazi u iznajmljenim prostorijama, veličine do 50m². U ukupnim troškovima polovina odlazi na plate, 20% na same aktivnosti, a budžet za 2021. je iznosio 1.350.000 dinara. Tokom prethodnih pet godina Tvrđava je imala tri akciona i jedan istraživačko-akcioni projekat.

Trenutno je troje zaposlenih u Tvrđavi, od toga jedna žena. Kada je reč o obrazovnoj strukturi, dvoje zaposlenih je sa srednjom školom, a jedan sa fakultetom. Dok je jedan zaposleni starosti od 19 do 30 godina, dvoje preostalih je starosti od 31 do 50 godina. U Tvrđavi volontira njih osmoro, petorica muškaraca i tri žene. I kod volontera prevladavaju oni sa srednjom školom (njih 6), a većina njih su starosti od 19 do 30 godina (njih 5).

U najvećoj meri Tvrđava saraduje sa ekološkim NVO i grupama građana, kablovskim televizijskim i stručnjacima iz oblasti zaštite životne sredine. Najčešća forma saradnje sa drugim ekološkim NVO se sastoji u razmeni informacija, a u nešto manjoj meri zajednički konkurišu na projektima i zajednički deluju na terenu. U protekle tri godine učestvovali su na Ekološkom ustanku i na protestima u Beogradu, kao i na protestima i blokadama u Smederevu. Učestvovali su i u aktivnostima koje su doprinosile demokratizaciji Srbije i ostvarivanju prava žrtava ekoloških problema.

U Tvrđavi su najzadovoljniji spremnošću ekoloških NVO da iniciraju promene zakona koji se bave ekologijom. Smatraju da bi trebalo promeniti Krivični zakonik, i to na taj način da se poveže krivično delo zagađenje životne sredine sa pitanjem zdravlja. Prema Tvrđavi, najveći ekološki problem u Smederevu su zagađen vazduh, voda i zemljište. Ukazuju na posledice industrijskog zagađenja iz kineske kompanije HBIS, koji se "ponašaju prema nama kolonijalno, kao da smo kineska provincija". Kada je reč o Srbiji, najveći problemi su zagađen vazduh, neadekvatno tretiranje otpadnih voda i korupcija u oblasti zaštite životne sredine. Upućeni su u globalne ekološke teme, ali nalaze za shodno da se i u većoj meri sa njima upoznaju.

Tvrđava ocenjuje da je zadovoljna radom ekoloških NVO, imajući u vidu uslove u kojima deluju. Kao pozitivne strane ekoloških NVO ističu terenski rad, kredibilitet, nove ljude i demokratski kapacitet. Lošu međusobnu komunikaciju, manjak stručnih znanja, bavljenje često irelevantnim problemima, to bi bile negativne strane ekoloških NVO u Srbiji. Da bi unapredile svoje delovanje, ekološkim NVO je potrebna materijalna pomoć od države i donatora, veća medijska podrška i bolja saradnja na nivou Srbije.

Kada je u pitanju političko delovanje, Tvrđava smatra da bi ekološke organizacije trebalo da se organizuju u političke subjekte, i to u formi grupe građana, tokom izbornog perioda. Nalaze da je opštinski nivo najbolji za političko delovanje ekoloških NVO. U slučaju političkog delovanja ekološke NVO bi trebalo da se bave temama koje su striktno vezane za ekologiju. Ekološke NVO, po Tvrđavi, trebalo bi da insistiraju na borbi protiv korupcije i kriminala, većoj neposrednoj demokratiji, demokratizaciji Srbije i vladavini prava. Po njima, zelene vrednosti počivaju na principima solidarnosti, tolerancije i akcije usmerene ka tome da naša zemlja bude poželjnije mesto za život. Moramo je politički akter za koga u Tvrđavi misle da se najviše bori za ekološke vrednosti. Najzad, oni ne bi potpisali nikakve sporazume o podršci sa nekim političkim akterom, niti bi bili deo koalicije, već bi dali podršku kao građani.

Ne samo zbog toga što su upoznati sa konceptom zelenih vrednosti, Pokret Tvrđava se preporučuje kao njihov verodostojni nosilac. Kao NVO koji dolazi iz grada kao što je Smederevo¹⁵², jasno je da naglasak stavljaju na ekologiju i podizanje svesti građana o njenom značaju. Saglasno tome, Pokret Tvrđava teži većoj neposrednoj demokratiji, učešću građana u komunalnom okviru, kao i široj saradnji. Da im je stalo do vrednosti socijalne pravde govori i činjenica da im je jedna od najvažnijih misija i borba za prava radnika. U prilog rečenog može se navesti i podatak da se Pokret Tvrđava, kao partnerska organizacija fondacije Kavčić, uključio u promovisanje ideje besplatnih udžbenika, smatrajući je “plemenitom i potrebnom”. Sve u svemu, Pokret Tvrđava u svojim programskim načelima i konkretnom delovanju u presudnoj meri baštini zelenu aksiologiju.

Odbranimo šume Fruške gore (OŠFG)

Osnovani su 2019. godine, a motivisalo ih je to što su videli kako se eksploatišu šume i uništavaju prirodne vrednosti Fruške gore. I u vidu peticije se OŠFG zalaže za pošumljavanje ne samo Fruške gore, već i Vojvodine u celini. U jednoj objavi na fejsbuk profilu naglašavaju: “Zahtevamo zaštitarsko upravljanje nacionalnim parkom Fruška gora umesto sadašnjeg neodrživog eksploatacionog”.

Petoro “velikih zaljubljenika u Frušku goru” osnivači su OŠFG, a po zanimanju su: biolog, planinar, informatičar, poljoprivredni inženjer i profesor marksizma. Niko od osnivača prethodno nije bio član neke druge NVO. Aktivno se bore za očuvanje šuma NP Fruška gora (zauzimaju 90% površine), zagovaraju ekosistemsko upravljanje i ukazuju na negativne prakse. Njihova vizija su zaštićena područja, u ime blagostanja prirode i ljudi. Kada je reč o domenu ekologije kojim se bave, oni to imenuju kao zaštita prirode. Kako se u brošuri OŠFG može pročitati, njihova fejsbuk grupa ima preko 13.000 članova, a fejsbuk stranica preko 6.000 pratilaca.

Međunarodne fondacije i donacije građana predstavljaju dva najveća izvora finansiranja OŠFG. Nemaju sopstvene prostorije, a najveći deo troškova odlazi na aktivnosti i plate. Budžet im je u 2021. godini (485.000 dinara) bio manji nego u 2020. godini (782.000 dinara). Dva projekta koja su imali u prethodnih pet godina su peticija “Zaustavimo seču šuma Fruške gore” i podrška redovnim aktivnostima. Od ta dva projekta jedan je bio akcioni, a drugi akciono-razvojni.

Zaposlenih u OŠFG nema, a volontera je njih šestoro, od čega je pet muškaraca. Među volonterima većina su fakultetski obrazovani (4), dok su dvoje sa srednjom školom. Kada je u pitanju starosna struktura, njih četvoro imaju između 31 i 50 godina, a dvoje preostalih imaju više od 51 godine.

OŠFG u velikoj meri saraduje sa drugim ekološkim NVO, lokalnim medijima, javnim medijskim servisom, kablovskim televizijama i naučnim institutima. Razmena informacija, zajedničko konkurisanje na projektima, zajedničko realizovanje projekata i zajedničke akcije na terenu najčešći su oblici saradnje sa drugim ekološkim NVO. U prethodne tri godine, OŠFG je učestvovao u institucionalnoj pravnoj borbi i u nizu lokalnih protesta. Pritom su bili podvrgnuti, što je dokumentovano na njihovom fejsbuk profilu, određenim sudskim procesima, medijskom ozgloglašavanju i fizičkim nasrtajima.

152 Na fejsbuk stranici Pokreta Tvrđava može se pročitati da su Smederevo i Bor, po najnovijem istraživanju ekološkog kriminala u Srbiji, “crne ekološke tačke Srbije”.

Kada je u pitanju zakonska infrastruktura u domenu ekologije, OŠFG smatra da su promene neophodne kod Zakona o zaštiti prirode i Zakona o nacionalnim parkovima. U njihovoj opštini kao glavne ekološke probleme vide nestajanje zelenih površina, parkova i šuma u rubnim područjima grada. Na nivou Srbije najveći ekološki problemi su: neodrživa eksploatacija svih prirodnih dobara, urbanizacija i divlja gradnja u zaštićenim područjima prirode, uništavanje vodnih resursa i njihova privatizacija, zagađen vazduh i otpad i otpadne vode (zagađene reke). Sve nabrojano vide i kao glavne ekološke probleme na prostoru jugoistočne Evrope.

Premda su prilično upoznati sa temama vezanim za globalnu ekologiju, u njihovoj organizaciji vide interes da se dodatno upoznaju sa dotičnim temama. Rad ekoloških NVO smatraju nezadovoljavajućim, imajući u vidu uslove u kojima deluju. Dok nisu izdvojili pozitivne strane ekoloških NVO, u OŠFG sledeće stvari izdvajaju kao njihove negativne strane: korporativizacija, *greenwashing* aktivnosti (marketing, zelene promocija, nema suštinske kritike postojećeg stanja) i model delovanja “ne tala-saj”. Kako bi unapredili svoje delovanje, ekološkim NVO je potrebna pravna podrška, specijalizovani advokati za životnu sredinu.

Kada je u pitanju političko delovanje, OŠFG smatra da bi ekološke NVO trebalo da se organizuju u političke subjekte u formi grupe građana tokom izbornog perioda. Svi nivoi (od lokalnog do republičkog) su podesni za političko delovanje ekoloških NVO. One bi trebalo da insistiraju na sledećim temama: borba protiv korupcije i kriminala, demokratizacija Srbije, evro-integracije Srbije i vladavina prava. OŠFG smatra da se Moramo od svih političkih aktera najviše bavi ekološkim pitanjima. OŠFG ne bi da bude formalni član nijedne političke koalicije, ali bi dao podršku strankama koje bi se zalagale za one vrednosti koje su OŠFG važne.

Za OŠFG zelene vrednosti podrazumevaju odustajanje od profitno orijentisane proizvodnje. Trebalo bi težiti ekološkom pristupu, a on bi uskladio stvarne potrebe ljudi, očuvanje prirode i održivi razvoj. Zelene vrednosti spajaju ekologiju, zelene ekonomiju i socijalnu pravdu.

Premda je svoja nastojanja i delovanje isključivo usmerio ka odbrani prirodnih dobara Fruške gore, OŠFG se posredno oslanja i na zelenu aksiologiju. U pomenutom pokretu upoznati su sa konceptom zelenih vrednosti, sa svim onim što one podrazumevaju, uključujući i načelo društvene pravde. Najzad, orijentire za svoj aktivizam OŠFG pronalazi u evropskim ekološkim praksama. Preciznijim i samosvesnijim vrednosnim uokvirenjem, ekološki aktivizam OŠFG bi se na jedan neprotivrečan način profilisao u duhu zelene aksiologije.

Građanski preokret

To što je tada već bila desetogodišnjica zabrane korištenja vode za piće u Zrenjaninu, motivisalo je osnivače da 2014. godine formiraju Građanski preokret. Njih sedmoro su osnivači, a po zanimanju su: preduzetnik, operni pevač, matematičko-programerski saradnik, dramski pisac, mašinski inženjer i ratni vojni invalid. Niko od osnivača prethodno nije bio član neke druge NVO.

Misija Građanskog preokreta je da informiše, edukuje, pokreće inicijative i realizuje projekte, sve sa ciljem da poboljša uslove i kvalitet života građana i da osnaži građansko društvo i građanski aktivizam¹⁵³. Teže da ostvare demokratsku državu i razvijeno građansko društvo u kome će građani učestvovati u odlučivanju. Naglasak u njihovom delovanju je na propisima i kontroli rada institucija. U skladu sa navedenim, Građanski preokret je upriličio u decembru debatu o budžetu i potrošnji javnog novca u Zrenjaninu. U objavi na fejsbuk stranici, Građanski preokret je nedvosmislen: “budžet za 2023. godinu nije pravljen tako da bude u interesu građana, već samo onih na vlasti”.

153 Pokrenuli su inicijativu “Aktivni građani”, a u sklopu nje se dodeljuje nagrada za afirmaciju vrednosti građanskog društva i priznanje “najaktivniji građanin”.

Međunarodne fondacije i volonterski rad su dva najveća izvora finansiranja Građanskog preokreta. Smešteni su u iznajmljenim prostorijama, veličine do 50m². U ukupnim troškovima na aktivnosti otpada skoro polovina, a na plate 20%. Budžet za 2021. godinu bio je dvostruko veći nego za 2020. godinu, i iznosio je 3.656.000 dinara. U prethodnih pet godina su realizovali sledeće projekte: Zajedno do vode, Da smradovi odu ("građani imaju moć"), Protiv kapitalnih mahinacija, Kineska udica i Aktivni građani. Četiri među njima su bili akcioni, dok je preostali projekat bio razvojni.

Zaposlena je samo jedna osoba u Građanskom preokretu, i to muškarac sa fakultetom koji odgovara potrebama NVO i starosti je od 31 do 50 godina. I volonter je samo jedan, muškarac sa srednjom školom i starosti od 19 do 30 godina.

U velikoj meri Građanski preokret saraduje sa ekološkim i ljudsko-pravaškim NVO, a ta saradnja najčešće poprima oblik razmene informacija. U poslednje tri godine su organizovali tematske i stručne tribine, javne debate¹⁵⁴, panel diskusije, proteste i krivične prijave i tužbe. U dosadašnjem delovanju, Građanski preokret je doprinosa demokratizaciji Srbije i zaštiti prava osoba koje su bile žrtve nezakonitog ponašanja države. Na fejsbuk stranici Građanskog preokreta mogu se pročitati autorski tekstovi i prevodi tekstova koji se bave širim, globalnim, društvenim i političkim temama.

Po Građanskom preokretu, stanje životne sredine u Srbiji prouzrokovano je: neadekvatnim sprovođenjem zakona u oblasti zaštite životne sredine, neodgovarajućim sankcionisanjem zagađivača, svešću i ponašanjem građana, kao i zastarelim tehnologijama u preduzećima. Istovremeno su u velikoj meri zadovoljni sa sadržajem postojećih zakona koji se bave pitanjem ekologije i zaštite životne sredine. Građanski preokret nalazi da bi trebalo menjati izvesne zakone koji pokrivaju ekološku problematiku (Zakon o proceni uticaja na životnu sredinu i Krivični zakonik).

Neispravna voda za piće, neprečišćavanje otpadnih voda, zagađena reka Begej i zagađen vazduh predstavljaju najveće ekološke probleme u Zrenjaninu, smatraju u Građanskom preokretu. Uzgred, Građanski preokret je značajnu pažnju posvetio svim problemima, ne samo ekološkim, vezanim za kinesku fabriku autoguma Linglong kod Zrenjanina. Na nivou Srbije najveći ekološki problemi su zagađen vazduh, ugrožena vodoizvorišta i prekomerna i nekontrolisana eksploatacija ruda. Kada su u pitanju globalne ekološke teme, u Građanskom preokretu su najviše zainteresovani za temu upravljanje prirodnim blagom i društvenim dobrom. Za njih je najprihvatljivije, u smislu unapređenja ekološkog stanja, da se insistira da država preduzme sve na šta je obavezna.

Građanski preokret nije ni zadovoljan ni nezadovoljan kada je rad ekoloških NVO u pitanju. U istrajnosti uprkos ignorisanju od strane institucija vide pozitivnu stranu ekoloških NVO, dok u negativni saldo ekoloških NVO ubrajaju: *ad hoc* delovanje, zakasnele reakcije, izostanak strategije i samoreklamerstvo. Kako bi unapredile svoje delovanje, ekološkim NVO je prvenstveno potrebna materijalna pomoć od strane države i donatora i prenos znanja i iskustva iz EU.

Kada je političko delovanje ekoloških NVO u pitanju, u Građanskom preokretu smatraju da one treba da deluju samo kao podrška nekim strankama sa kojima imaju sporazume. Pritom, ekološke NVO bi trebalo politički da deluju na svim nivoima i da se bave svim temama koje su važne za ovdašnje društvo. Demokratizacija Srbije, neposredna demokratija, vladavina prava i borba protiv korupcije i kriminala su teme na kojima bi ekološke NVO trebalo da insistiraju, smatraju u Građanskom preokretu. Kada su u pitanju politički akteri, Građanski preokret smatra da se Moramo/Zajedno najviše bavi ekološkom problematikom. Da bi nekom političkom akteru dali podršku, za Građanski preokret je važno da zastupaju iste vrednosti i da taj politički akter uzvрати podrškom njihovoj NVO. Najzad, zelene vrednosti za Građanski preokret označavaju podršku održivom razvoju društva koji ne ugrožava prirodnu sredinu.

Delokrug Građanskog preokreta je, da upotrebimo tu odrednicu, ljudsko-pravaški u najširem smislu. Iz tako široko postavljene strategije delovanja, proizilazi upitanost da li je Građanski preokret ekološka NVO u striktnom značenju te reči. Iz programskih načela i aktivizma Građanskog preokreta može se izdvojiti mnogo toga što konvergira ka zelenoj aksiologiji. Solidarnost, participativnost, ne-

154 Primera radi, u junu 2022. Građanski preokret je organizovao debatu o ekološkim izazovima i strategiji razvoja Zrenjanina, dok su u novembru iste godine upriličili debatu pod nazivom "Da li su građani Zrenjanina slobodni?"

posredna demokratija, sve su to ciljevi ka kojima teži i Građanski preokret. Imajući sve to u vidu, da bi se Građanski preokret profilisao kao nosilac zelene aksiologije nužno bi bile podešavanje fokusa i nijansiranje u navedenom pravcu.

iRevolucija

Nepostojanje neformalnog pristupa pri edukaciji u oblasti informacionih i komunikacionih tehnologija u Valjevu, kao i želja da se stvori tamošnja IT zajednica, motivisali su osnivače da formiraju iRevoluciju 2014. godine. Njih troje su osnivači, a po zanimanju su menadžeri i senior programeri. Manji deo osnivača su već bili aktivni članovi drugih NVO pre nastanka iRevolucije. Misija im je da podstiču promene u društvu kroz neformalnu edukaciju, oblikovanje i umrežavanje lokalne zajednice. Građani koji kreiraju promene u svom okruženju koristeći informaciono-komunikacione tehnologije predstavlja njihovu viziju.

Kada je reč o ekološkom domenu delovanja iRevolucije, bave se (ne)kvalitetom vazduha u Valjevu i monitoringom i informisanjem građana u vezi sa raznim istražnim radnjama rudarskih kompanija. Njihova fejsbuk stranica nas obaveštava da su u 2022. prekomerno zagađena bila 142 dana u Valjevu, što je primetno manje u odnosu na 174 takva dana u 2021. godini¹⁵⁵. Ističu da to "nije učinak lokalnih donosioca odluka, pa ni državnih. Niti naše aktivacije iako smo pokidali u 2022. godini, ni medija. To je dar prirode".

Dva najveće izvora finansiranja iRevolucije su domaće fondacije i profitne organizacije. Smešteni su u iznajmljenim prostorijama, veličine do 50m². U ukupnim troškovima, plate učestvuju sa nekih 60%, na kupovinu opreme ode 20%, a na same aktivnosti 10%. Za 2021. godinu njihov budžet je iznosio 2.200.000 dinara, što je peterostruko više nego 2020. godine. U proteklih pet godina imali su devetnaest projekata, a najviše njih su bili akcioni (7) i razvojni (6).

Dvoje njih su zaposleni u iRevoluciji, oboje imaju fakultetsko obrazovanje i starosti su od 31 do 50 godina. Volontera je desetorostruko više i većinom su žene. Među volonterima prevladavaju oni sa srednjom školom, a više od polovine njih ima do 18 godina.

U najvećoj meri iRevolucija saraduje sa ekološkim NVO i grupama građana, lokalnim medijima i stručnjacima iz oblasti ekologije. Sa ekološkim NVO saraduju tako što razmenjuju informacije, zajedno konkurišu na projektima, zajedno realizuju projekte i zajedno deluju na terenu. U prethodne tri godine iRevolucija je organizovala/učestvovala sledeće događaje: Međunarodni dan čistog vazduha, *ClimathonWeek*, Pluća Srbije i Leto pokraj Krušika - građani imaju moć. U dosadašnjem delovanju su doprinosili demokratizaciji Srbije, zaštiti marginalnih grupa, zaštiti žrtava nezakonitog postupanja države i ostvarivanju prava žrtava ekoloških problema.

Kada su u pitanju ekološki problemi u Valjevu, iRevolucija ističe: zagađen vazduh, otpad, ugrožene vode. Na nivou Srbije to su: aerozagađenje, otpad, loša tehnologija kompanija rudarskih kompanija, nedovoljna informisanost građana o posledicama klimatskih promena. Upućeni su u globalne ekološke teme, a pokazuju interesovanje da svoje znanje dodatno prodube. U cilju unapređenja ekološke situacije u Srbiji, za iRevoluciju je najprihvatljivije da se primeni/promeni kaznena politika. Ni zadovoljni ni nezadovoljni su kada je reč o radu ekoloških NVO u Srbiji. Pozitivne strane ekoloških NVO su upotreba novih tehnologija, upornost, kreativnost, dok su negativne strane nejasni kapaciteti organizacija, modeli finansiranja, izostanak transparentnosti. Kako bi unapredile svoj rad, ekološkim NVO je potrebna materijalna pomoć države i donatora, prenos znanja i iskustava iz EU i bolja saradnja na nivou jugoistočne Evrope.

Ekološke NVO, po iRevoluciji, ne bi trebalo da se bave političkim delovanjem. Svoj stav obrazlažu time da one treba da se bave javnom politikom i da u svakom slučaju zastupaju interese građana, ali ne treba da participiraju u okviru političkih stranaka. Vrlo jasna granica između civilnog sektora i de-

155 O kolikom se problemu radi plastično govori podatak da je Valjevo apostrofirano u izveštaju Svetske zdravstvene organizacije kao jedna od sredina u kojoj je zdravlje građana veoma ugroženo zbog uticaja aerozagađenja. Prema izvesnim proračunima, nekih 500 prevremenih smrti godišnje u Valjevu uslovljeno je pomenutim aerozagađenjem.

lovanja političkih stranaka će, po njima, osnažiti civilni sektor i borbu kroz institucije koja je neophodna za društvene promene. Po iRevoluciji, pitanjem zaštite životne sredine najviše se bavi Ne davimo Beograd, pitanjem održivog razvoja SNS, a Moramo pruža podršku građanima koji su žrtve zagađenja.

Za iRevoluciju zelene vrednosti označavaju društvene procese koji su “organskog” porekla, a pod tim podrazumevaju jednaka prava za sve, jednake socijalne statuse, borbu protiv korupcije, razvoj integriteta, zdravu životnu sredinu, jednaka prava nacionalnih manjina.

Nastala kao izraz alternativne internet scene, a čiji su krucijalni ciljevi edukacija, umrežavanje i informisanje, iRevolucija se značajnim delom bavi i ekološkim temama (kvalitetom vazduha). Već time na čemu je angažovana, kao i temeljni ciljevi kojima su posvećeni, iRevolucijadelom konvergira zelenim vrednostima. U pomenutom udruženju su upoznati sa time šta sve koncept zelene aksiologije podrazumeva, i iz njihovog delovanja se može zaključiti da su tim vrednostima privrženi. No, da bi se moglo govoriti o NVO koja do kraja baštini zelenu aksiologiju, neophodna je dodatna artikulacija u tom pravcu, kao i negovanje pripadajućeg vrednosnog samopoimanja.

Zaključna zapažanja

Imajući u vidu sve veći globalni značaj ekologije, za očekivati je bilo da i u Srbiji bude sve više NVO sa ekološkim predznakom. Postavlja se pitanje, da li je njihov broj i širi društveni uticaj odgovarajući kada je reč o Srbiji. Takođe, nije do kraja jasno u kojoj su se meri profilisale ekološke NVO, da li ekologija čini samo jedan, manje ili više važan, segment delovanja dotičnih NVO. Posledično, veoma je važno znati na kojim vrednosnim i svetonazornim osnovama počivaju ekološke NVO.

Vrlo su raznorodni stavovi ekoloških NVO kada je u pitanju njihovo eventualno političko delovanje. Imamo one koje su izričite u tome da se ne bi trebalo baviti politikom, pošto se sama politika rđavo percipira. Druge u razdvojenosti civilnog sektora i političkih stranaka/pokreta vide zalog jačanja (ekoloških) NVO. Treće nemaju stav povodom političkog delovanja ekoloških NVO. Na drugoj strani, neke od ekoloških NVO predlažu da se ekološke NVO, u izbornim ciklusima, organizuju kao samosvojni politički subjekti (grupe građana). Na kraju, imamo i ekološke NVO koje zagovaraju spoljnu podršku strankama sa kojima imaju sporazume, odnosno sa kojima dele istovetne vrednosti. Održiva je pretpostavka da bi ekološke NVO bile spremnije da smelije zakorače u političko polje kada bi ekološke političke stranke bile profilisanije i razvijenije.

Osnivačka baza ekoloških NVO je u značajnoj meri različita, a u slučaju njih dve broj osnivača je veći od trideset. Prosečan broj osnivača je bio manji od deset. Primetno je da postoji profesionalna raznorodnost u okviru ekoloških NVO, što zasigurno može samo da bude od koristi.

O mobilizacijskom potencijalu ekoloških NVO mnogo nam govore podaci o tome koliko aktivista/volontera imaju. Razume se, broj aktivista/volontera uslovljen je i time čime se bave ekološke NVO. Sve u svemu, raspon je veliki - od jednog do više desetina volontera/aktivista. Dok je mobilizacijski kapacitet ekoloških NVO najveći kod *ad hoc* aktivnosti, problem se javlja u međuvremenu, kada nema nekih krupnih događaja.

Kada je finansiranje ekoloških NVO u pitanju, tu se može primetiti problem održivosti. Posebno kada se uzme u obzir srednjoročni, a da ne govorimo o dugoročnom, period, jasno je da neizvesnost predstavlja stanje u kome one deluju. Projektno finansiranje - prvenstveno od međunarodnih fondacija, donekle i od države - osnovica je održivosti za većinu ekoloških NVO. Izvestan broj njih se oslanja na samo-finansiranje i volontersku pomoć.

Različit je stepen upoznatosti analiziranih ekoloških NVO sa samim pojmom i sadržajem zelenih vrednosti. Dok je kod pojedinih NVO očigledno da su samosvesno oslonjene na koncept zelenih vrednosti, imamo i slučaj NVO u kojoj nisu čuli za pomenuti termin. Sve u svemu, jasno je da postoji značajan prostor da se unapredi znanje o zelenim vrednostima, o svemu onome što one podrazumevaju.

Većina istraživanih ekoloških NVO iskazala je izvestan stepen političnosti, odnosno spremnosti na političko delovanje. Samo je kod dve ekološke NVO jasno izražena distanca spram političkog delovanja (PAKT i iRevolucija), dok SEOS nema stav prema dotičnoj temi. Politizovane ekološke NVO izdvajaju dve forme njima bliskog političkog delovanja: 1) podrška strankama sa kojima je postignut sporazum, odnosno sa kojima dele srodne vrednosti i 2) učešće na izborima kao grupa građana. Kada je reč o binarnoj ideološkoj osi (levica *versus* desnica), samo jedna od istraživanih ekoloških NVO gravitira ka desnici (SEOS). Ostale ekološke NVO su pozicionirane oko (levog) centra, jedino se kod Polekola može primetiti izraženija leva perspektiva.

Kada se u pitanju zelene vrednosti, istraživane ekološke NVO, kao što se dalo i primetiti, u različitom stepenu im konvergiraju. Po toj osnovi, za potrebe ovog istraživanja moguće je napraviti četvornu tipologiju ekoloških NVO. Linije razdvajanja tipova ekoloških NVO kada je reč o zelenoj aksiologiji prilično su fluidne i nisu do kraja jednoznačne. Svedjedno, prvi tip čine one ekološke NVO kod kojih je zelena aksiologija kristalizovana. Njima su bliske one kod kojih manjka saobrazno samopojmanje da bi se moglo govoriti o punoj, dubokosežnoj, kristalizaciji. Trećem tipu pripadaju NVO kod kojih je neophodna dodatna, manja ili veća, artikulacija u pravcu zelene aksiologije. Najzad, tu su i ekološke NVO kod kojih je neizostavna vrednosna rekonceptualizacija kako bi se približile zelenim vrednostima.

Na samom kraju, očigledno je da postoji konstelacija ekoloških NVO u Srbiji koja može da budu jezgro nekih širih (političkih) okupljanja na osnovama zelene aksiologije. U tom smislu je važno da se objedine situacioni odgovori ekološkom svešću nadahnutih pojedinaca i grupa sa strateškim ekološkim promišljanjem i angažmanom. Nije mala verovatnoća da bi učinak takvog kretanja mogla da bude i artikulacija zelenih vrednosti, u akterskom i u pogledu društvene (samo)svesti.

ANALIZA ZELENIH POLITIČKIH PARTIJA

Od početka višestranačja u Srbiji, početkom devedesetih godina, rađale su se političke partije koje u svom nazivu nose/ističu odrednicu zeleni. Atribut zelena naglašava da je u osnovi programskog određenje stranke „zelena ideologija“. U to vreme preslikavajući politički život u Evropi, i oslanjajući se na popkulturne pokrete u SFRJ, naglasak u tim programima je na ekologiji/ekologizmu, zaštiti i očuvanju prirode/životne sredine i borbi protiv klimatskih promena¹⁵⁶.

Zelene političke partije uvek su prisutne na izborima u Srbiji bilo da izlaze samostalno bilo da su u koaliciji sa drugim partijama. Nekako se stiče utisak da je poželjno da u koaliciji bude i partija koje ima predznak ekološka.

Devedesetih i u prvoj dekadi dvadeset prvog veka u Srbiji su ključna bila identitetska, nacionalna pitanja bilo da su uslovljena raspadom SFRJ bilo secesijom KiM. Doba tranzicije i ekonomski problemi sprečavali su da se naglasak pomeri na post-materijalističke vrednosti, mada su one stalno prisutne u političkom diskursu svih političkih stranaka.

I danas su identitetska pitanja u žiži političkih aktivnosti stranaka. Međutim sužavanjem političkih sloboda i vraćanjem na autoritarni model vladanja sve više se zanemaruje javni interes i sve više se donose odluke koje direktno narušavaju sve principe za koje se zalažu tzv. zelene ideologije.

Autoritarnost vlasti u Srbiji ima za posledicu i veoma neodgovoran odnos prema zaštiti prirode i prirodnih resursa. Nedostatak građanske participacije i odnos prema prirodi proizveo je niz protesta u poslednjih 5 godina počevši od 2017. i pokreta Zaštitimo reke Stare planine, preko protesta protiv prekomernog zagađenja vazduha do protesta usmerenih na sprečavanje eksploatacije jadarita i proizvodnje litijuma.

Evidentno je da su ti protesti intenzivnije pokrenuli i mnoga druga pitanja u političkom životu Srbije, od pitanja demokratizacije do pitanja nejednakosti, zaštite ljudskih prava i svih onih principa sažetih u Globalnom pokretu Zeleni koji je ažuriran na skupu u Liverpulu 2017. godine i koji definiše sledeće ciljeve:

Klimatske promene

Ekologiju

Demokratiju

Socijalnu pravdu

Održivi razvoj

U analizi političkih partija i pokreta koristili smo dostupne programe političkih stranaka, fokusgrupni razgovor sa predstavnicima stranaka koje su se odazvale učešću, kao i upitnike koje su stranke popunile i dostavile.

Stranke koje su u uzorku su: Ne davimo Beograd; Otvorena građanska platforma, Skupština slobodne Srbije, Koalicija Moramo, Ekološki ustanak, Zajedno za Srbiju, Zeleni Srbije, Evropska zelena partije, Zelena stranka Srbije, Zelena stranka i Savez 90/Zelenih Srbije.

NE DAVIMO BEOGRAD

Inicijativa Ne davimo Beograd¹⁵⁷ formirana je 2015. godine. Inicijativa se predstavlja kao lokalni društveni pokret koji se u osnovi institucionalno i vaninstitucionalno bori za ono što nazivamo kompleks zelenih vrednosti. U prvom redu to je zalaganje za zdraviju životnu sredinu, veću participaciju i suverenost građana u političkom odlučivanju, sprečavanje koruptivne aproprijacije, ravnopravnu redistribuciju i borbu protiv društvenih nejednakosti i stvaranje grada po meri čoveka i poštovanje urbanističkih principa. Akcenat delovanja je na što većem uključenju građana kroz stare i nove institucionalne i vaninstitucionalne forme delovanja u rešavanje pitanja koja su od životne važnosti za njih. Ovo podrazumeva i podizanje svesti o značaju građanina kao osnovnog subjekta političkog delovanja čiji interesi treba da budu okosnica svih javnih politika. Treba naglasiti da je razvijanje solidarnosti jedan od značajnih principa za koji se Inicijativa zalaže¹⁵⁸.

Trenutno su na sajtu Ne davimo Beograd istaknute su sledeće inicijative: Inicijativa za čist vazduh u okviru koje se definišu kratkoročni i dugoročni ciljevi za poboljšanje kvaliteta vazduha, inicijativa za poboljšanje javnog prevoza u Beogradu sa konkretno predloženim merama i inicijativa za čistiji vazduh na Balkanu.

Na fokus grupnom razgovoru predstavnik Ne davimo Beograd definisao je poziciju inicijative kao zelena levica, jer baštine ideje i levice i zelenih. Najznačajnije ideje koje navode su jednakosti slobode i zelene ideje.

Ne davimo Beograd nastoji i da u svojoj unutrašnjoj organizaciji uspostavi procedure za što participativnije i transparentnije odlučivanje. Na sajtu se navode sledeći organi Ne davimo Beograd:

„Organi Ne davimo Beograd su Skupština koju čine svi članovi i članice Pokreta, Veliko veće sastavljeno od koordinatora i koordinatorke opštinskih i tematskih odbora, zatim najviši organ Malo veće sastavljeno od pet članova i članica, Politički savet, Etički odbor i Nadzorni odbor.“¹⁵⁹

Primetno je da nema predsednika stranke već da se upravljanjem stranke bavi malo veće koje broji 5 članova.

Inicijativa ne davimo Beograd učestvovala je na izborima za gradske odbornike 2018. godine i osvojila 3,44% glasova ili u apsolutnom iznosu 28017 glasova¹⁶⁰. Na tim izborima inicijativa nije ušla u skupštinu grada mada su napravili rezultat bolji od mnogih aktera koji su mnogo duže na političkoj sceni, to je već bio pokazatelj da se pristup u političkom delovanju Ne davimo Beograd pokazao, za tri godine rada, veoma uočljiv i prihvatljiv za značajan broj glasača.

Na izborima za gradsku skupštinu u aprilu 2022. godine Ne davimo Beograd je učestvovao u sastavu koalicije Moramo koju su pored njih sačinjavali Građanska platforma Akcija, Ekološki ustanak i Skupština slobodne Srbije. Koalicija Moramo je na tim izborima osvojila 10,81% glasova, odnosno 99078 u apsolutnom iznosu i sa tim rezultatom obezbeđeno je 13 mandata. Nakon izbora koalicija se podelila na dva politička subjekta, Ne davimo Beograd i Zajedno u kom su ostali učesnici koalicije.

Na parlamentarnim izborima 2022. godine Ne davimo Beograd je učestvovao u sastavu koalicije Moramo koju su oformili Građanska platforma Akcija, Ekološki ustanak i Nebojša Zelenović.

Koalicija je osvojila 4,63% glasova ili 169 812 glasova, u mandatima to je 13 mandata. Nakon formiranja skupštine izabrani poslanici su formirali dva poslanička kluba, Moramo zajedno u kome je 8 poslanika i Zeleno levi klub, Ne davimo Beograd, Moramo koji ima 5 članova.¹⁶¹

Prema nalazima predizbornog medijskog monitoringa Biroa za društvena istraživanja u predizbornom periodu koalicija Moramo imala je 8% od ukupnog vremena koje su dobile sve učesnice izbora na nacionalnim frekvencijama plus TV N1¹⁶². Taj procenat je u okvirima koji su dobile i ostale

157 <https://nedavimobeograd.rs/>

158 <https://rs.boell.org/sr/2021/02/22/inicijativa-ne-davimo-beograd>

159 <https://nedavimobeograd.rs/ljudi/>

160 https://www.beograd.rs/images/file/14f02c240b865c9e2a9a1c7e46ed02f8_6263840015.pdf

161 <https://www.danas.rs/vesti/politika/izbori22/rezultati-rik-a-za-parlamentarne-izbore-obradjeno-100-odsto-glasova/>

162 <https://www.birodi.rs/prva-dekada-birodi-monitoringa-medija-od-funkcionerske-kampanje-od-industrije-populizma/>

opozicione liste. Na predsedničkim izborima koalicija Moramo je kandidovala Biljanu Stojković koja je dobila 122 378 glasova ili 3,3%.

U odgovoru na upitnik koji je kreiran u okviru ovog istraživanja predstavnik Ne davimo Beograd je okarakterisao pokret kao novu zeleno levu opciju koja nastoji da od pokreta

preraste u političku partiju, da izgradi unutrašnje kapacitete i strukturu na tragu modernih zeleno levih stranaka, da i poveća kapacitete građana za što veću participaciju u donošenju političkih odluka, posebno je naglašeno uključivanje marginalnih grupa. Po rečima predstavnika pokreta ne postoji dominantna društvena grupa koja je u fokusu rada pokreta.

Na fokus grupnom razgovoru predstavnik Ne davimo Beograd stranku u ideološkom smislu svrstava u zeleno levu poziciju. Misli da su u osnovi većinski glasači pokreta pripadnici srednjeg sloja u kulturološkom smislu i glasači do 45 godina. Imaju dobru saradnju sa ostalim zelenim opcijama u Srbiji. Kao primer navodi i saradnju sa Skupštinom slobodne Srbije i zajedničkim predsedničkim kandidatom na izborim 2022. godine. Misli da ne treba saradivati sa zelenim opcijama koje su bliske vlasti i da je crvena linija diferencijacije saradnja sa vlašću.

Stranka se finansira od članarine i od budžetskih sredstava koja dobija kao parlamentarna i kao stranka u skupštini grada. Pokret najviše saraduje sa NVO bilo da su iz domena ekologije ili nekog drugog društvenog polja, zatim sa zelenim političkim partijama, sa levim političkim partijama, sa sindikatima, sa naučnim institucijama, sa državnim organima, sa strukovnim udruženjima verskim zajednicama i univerzitetom.

Pokret poštuje procedure prijema u članstvo koje su definisane statutom pokreta i uokvirene etičkim kodeksom. Prema proceni stranka broji oko 5000 članova.

Na fejsbuku Ne davimo Beograd ima 156 000 pratilaca, na instagramu 25 200 pratilaca, na tviteru 45300 pratilaca, jutjubu 2960 pratilaca (datum pristupa 12.12.2022.)

Objave na fejsbuku prate aktivnosti Ne davimo Beograd u Skupštini Srbije i Skupštini grada Beograda. Vremenski raspored objava pokazuje da je stranica svakodnevno ažurirana, dominiraju teme vezane za probleme Beograda sa naglaskom na ekologiju i zagađenje vazduha, ali su prisutne i sve ostale teme od vrednosnog sistema razvoja demokratije i političke participacije. Na objavama su postavljeni i nastupi poslanika i odbornika na televizijskim emisijama ili neke drugi snimci koji su relevantni za samu partiju. Postovi imaju u proseku 100-150 lajkova. Sadržaji podeljeni na fejsbuku podeljeni su i na tviteru, ali приметно je znatno manje lajkovanje. Na jutjubusu podeljeni svi značajniji snimci izlaganja poslanika u skupštini Srbije i Odbornika u skupštini grada. Neki od tih snimaka, u zavisnosti od teme, a moramo i reći i medijske atraktivnosti, imaju i nekoliko stotina hiljada pregleda. Uočljivo je da Ne davimo Beograd svakodnevno ažurira sadržaje na društvenim mrežama.

Poslednje objave na fejsbuku izdvajaju sledeće teme: Uvesti kontrolu opasnog otpada i to predočiti u zakonska rešenja, da se utvrdi šta je sa narodnom inicijativom o zabrani iskopavanja litijuma Radomir Lazović je uputio zahtev ministarki Ireni Vujović, razlozi zbog kojih je Ne davimo Beograd protiv podele vaučera u Beogradu, novi pravosudni zakoni i stvaranje mogućnosti da partija na vlasti proširi svoj uticaj na sudstvo izjava Jelene Jerinić, izjava Radomira Lazovića povodom posete Dereka Šolea i njegovog razgovora samo sa Aleksandrom Vučićem Kakva je poruka Srbiji ako je AV jedini sagovornik?, nadzor splavova u Beogradu, zahtev za povećanje plata vozačima hitne pomoći, poziv građanima u skupštinu grada Beograda da iznesu svoje probleme ne navodi se da li će to biti stalna praksa.

ZAJEDNO ZA SRBIJU

Stranka Zajedno za Srbiju¹⁶³ osnovana je 2013. godine. Predsednik stranke je Nebojša Zelenović.

Osnovni principi stranke su održivi razvoj i zaštita ljudskih prava. Naglasak je i na pitanjima regionalizacije i lokalne samouprave. Stranka ima sledeće organe upravljanja: Konvenciju (skupštinu), kongres gradova, predsednika, potpredsednike, senat, izvršni odbor, statutarnu komisiju, internog revizora, generalnog sekretara i internacionalnog sekretara.

U okviru stranke deluje i otvorena građanska platforma Akcija koja okuplja organizacije oko Zelenog odgovora (organizacije mogu biti političke stranke, udruženja, pokreti i drugi oblici građanskog organizovanja). Organizacije se okupljaju oko zajedničkog programa koji je formulisan kao Zeleni dogovor za Srbiju. U Okviru akcije funkcioniše 29 organizacija iz različitih gradova Srbije.

„Zajedno za Srbiju, Beograd; Borba 018, Niš; Čačak je naš, Čačak; Eko-Koceljeva, Koceljeva; Futotška inicijativa, Futog - Novi Sad; Inicijativa za Lajkovac, Lajkovac; Inicijativa za Rekovac, Rekovac; Inicijativa za Varvarin, Varvarin; Jasno i glasno, Požarevac; Lokalni front Valjevo, Valjevo; Mađarski pokret, Subotica; Mladi Merošine, Merošina; Mladi Milanovca, Gornji Milanovac; Možemo - Topola je naša, Topola; Najbolje za Pirot, Pirot; Nova snaga, Kragujevac; Opstanak, Šabac; Ovo je moj grad, Boljevac; Pokreni se, Osečina; Pokret za očuvanje opštine Čičevac; Prilika, Šabac; Sabornost, Bogatić; Smelo, Loznica; Srce grada, Beograd; Unija treći Beograd, Beograd; Vreme je, Vladimirci; Vrnjačka inicijativa, Vrnjačka Banja; Za Leskovac zajedno, Leskovac; Zajedno za Kragujevac, Kragujevac.“¹⁶⁴

Platforma Zeleni dogovor za Srbiju naglasak stavlja na socijalnu pravdu, ljudska prava i očuvanje životne sredine.

Praktična opredeljenja u okviru platforme su novi ljudi u politici, Srbija na zapadu, rešavanje pitanja Kosova i Metohije u najkraćem roku.

Ciljevi su koncipirani kroz 21 tačku (grupisanje po prioritetima zelenih vrednosti)

Neposredna demokratija

“Realizacija decentralizovanog, lokalno usmerenog razvoja; Definisane razvojnih prioriteta u otvorenim demokratskim procesima s građanima; Borba protiv klijentelizma i korupcije koje su državi i društvo od početka 1990-ih otele iz domena javnog interesa i stavile ih u službu privatnih interesa; Sprovedenje istinske decentralizacije, uključujući lokalne samouprave i Autonomnu pokrajinu Vojvodinu, kako bi im se osigurali resursi za lokalno usmeren razvoj; Organizacija upravnog aparata kao javne službe, koja se oslanja na potrebama građana; Stvaranje otvorene i transparentne uprave, s razvijenim instrumentima građanskog nadzora i drugih oblika učešća građana u donošenju odluka; Jačanje demokratskih institucija i unapređivanje oblika predstavničke i direktne demokratije; Modernizacija javne infrastrukture i odbrana javnog dobra i javnih usluga od privatizacije i deregulacije.”

Socijalna pravda

“Smanjenje svih vrsta nejednakosti: socijalnih, ekonomskih, pravnih, regionalnih i nejednakosti u pristupu javnim uslugama i dobrima; Podsticanje ekonomske demokratije, smanjivanje prekarne oblika rada i jačanje pregovaračke moći radnika kroz kvalitetnu regulativu u oblasti radnih odnosa i sindikalnog organizovanja.”

Rast ili razvoj

“Unapređenje obrazovanja i nauke, savremenog kulturnog i umetničkog stvaralaštva kroz podršku istraživanjima, inovacijama i slobodi izražavanja Jačanje ključnih poluga socijalne države : obrazovanja, socijalnih usluga, zdravstva i kulture; Jačanje energetske i poljoprivredne samostalnosti i održivosti Srbije; Kreiranje pravednog i progresivnog poreskog sistema, uz uvažavanje realnih mogućnosti građana.”

163 <https://www.zajednozasrbiju.rs/index.php/o-nama/orgorganizacija>

164 <https://www.zajednozasrbiju.rs/index.php/akcija/clanice-akcije>

Ekologija

Bolji kvalitet života ljudi uz ekološku odgovornost prema sadašnjim i budućim generacijama; Bezuslovna zaštita prirodnih resursa i izlazak iz korišćenja fosilnih goriva.

Tolerancija i različitost

“Reformisanje postojeće socijalne države prema načelima univerzalnosti, emancipacije, ravnopravnosti sa posebnim osvrtom na rodnu ravnopravnost; Osiguravanje rodne ravnopravnosti u svim domenima života, sprečavanje i borba protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici; Zalaganje za feminizam u politici kroz princip ravnoteže u preuzimanju zadataka i odgovornosti, većem učešću žena u doprinosu demokratiji kroz nenasilnu komunikaciju i delovanje; Zaštitu temeljnih prava i sloboda svake osobe bez obzira na poreklo, nacionalnost, veru, rasu, političko opredeljenje, pol, seksualnu orijentaciju, rodni identitet, rodno izražavanje i druga obeležja; Jačanje i povratak poverenja institucijama koje će jemčiti jednakost svih građana pred zakonom i omogućiti predvidljivost pravnog sistema.”¹⁶⁵

U aktivnostima će se zalagati za zelene transformacije tj. Što bržem zaokretu ka zelenim politikama. To bi podrazumevalo zaokret ka zelenoj ekonomiji, obnovljivim izvorima energije, zabrana opasnih hemikalija, nove energetske i klimatske strategije, ukidanje fosilnih goriva do 2050. godine, energetska efikasnost, nova poljoprivredna politika kao inkluzivni proces.

Nematerijalne vrednosti su vladavina prava, nova politička kultura, sloboda govora, nezavisni mediji, podela vlasti, reforma izbornog sistema, socijalna pravda, veća uloga sindikata, reforma obrazovanja besplatno osnovno i srednje obrazovanje.

Nemaju stranicu na tviteru i instagramu mada na sajtu postoji link ka tviteru, na jutjubu je 60, pratilaca a na fejsbuku takođe sadržaj nije dostupan (pristupljeno 13.12.2022.).

Rekli smo već da sadržaji na tviteru i fejsbuku nisu dostupni, sadržaji na jutjubu su vrlo stari po nekoliko godina unazad i uopšte se ne ažuriraju.

Stranka je krajem 2022. godine pokrenula predizbore za gradonačelnika Beograda, jedan vid animiranja građana i građanske participacije u izboru najboljeg kandidata za gradonačelnika Beograda, što je sve je predstavljeno na sajtu www.bgpredizbori.rs U predizborima učestvuju Građanska platforma akcija, Ekološki ustanak i Skupština slobodne Srbije.

Na izborima je učestvovala u koaliciji sa Ne davimo Beograd tako da gore navedeni rezultati važe i za ovu stranku.

Na fokus grupnim razgovorima stranku definišu kao levog zelenog ideološkog određenja. Zalažu se za EU integracije, ali po pitanju NATO nisu raspravljali u stranci. Misle da je Srbija i ekonomski i kulturološki na zapadu. Ističu korektnu saradnju sa drugim zelenim opcijama na političkoj sceni Srbije. Zalažu se za što brže rešavanje pitanja Kosova.

Veoma slaba prisutnost na mrežama, na jutjubu poslednja objava je od pre 11 meseci.

SKUPŠTINA SLOBODNE SRBIJE

Skupština slobodne Srbije je udruženje građana osnovano u decembru 2020. godine. Zastupnik udruženja je Biljana Stojković.

Misija udruženja je borba protiv autoritarizma, zalaganje za društvo demokratskog socijalizma, za društvo koje živi u ravnoteži sa prirodom, vladavina zakona, regionalni i razvoj lokalne samouprave, povećati kvalitet života radnika i jedna odrednica koja se retko može ovako eksplicitno naći u vreme sveopšte revizije istorije a to je „poštovanje antifašizma kao civilizacijske tekovine“ (statut udruženja, pristupljeno sa sajta APR).

Organi udruženja su skupština, savet skupštine, savetodavni odbor i organizacioni odbor.

Osnovni ciljevi i zadaci udruženja su okupljanje svih građana i političkih aktera u borbi pro-

tiv režima, artikulacija opravdanog građanskog nezadovoljstva, okupljanje oko zajedničkih vrednosti, pravljenje zakonodavnih temelja novog sistema.¹⁶⁶

Kada govorimo o zelenim politikama i zelenim vrednostima Skupština slobodne Srbije je obnarodovala proglas „Zelena povelja Srbije“ koji je objavljen na sajtu udruženja 2021. godine. U Povelji je definisano 20 prioriternih zadataka, a to su:

„Sprovođenje zakona – sprovođenje postojeće nacionalne zakonske regulative i ratifikovanih međunarodnih konvencija.

Kažnjavanje odgovornih – primena kaznene politike prema fizičkim i pravnim licima zasnovana na principu „zagađivač plaća“; kaznena naknada štete mora biti višestruko veća od stvarno prozrokovane štete.

Promocija opšteg principa održivosti – ugradnja osnovnih principa održivog razvoja u sva strateška dokumenta u sektorskim politikama energetike i rudarstva, saobraćaja, urbanizma, građevinarstva, industrije, poljoprivrede, turizma, vodoprivrede, šumarstva, i ostalih delatnosti.

Uloga stručne javnosti – uključivanje naučnih, akademskih i stručnih institucija, kao i kredibilnih građanskih organizacija, u odlučivanje o nacionalnim i državnim interesima kada je zaštita životne sredine u pitanju.

Revizija grešaka – sprovođenje stručne i naučne revizije svih megalomanskih i ekološki štetnih projekata koji predstavljaju opasnost po životnu sredinu.

Tranzicija energetike – državno podsticanje i ulaganja u energetske efikasnost, smanjenje korišćenja fosilnih goriva i prelazak na korišćenje obnovljivih izvora energije: Sunčevu energiju, geotermalnu energiju, energiju dobijenu iz biomase i delimično energiju vetrova.

Redefinisanje politike stimulansa – državno podsticanje i finansiranje projekata zasnovanih na cirkularnoj ekonomiji, koji podrazumevaju multidisciplinarni pristup nauke, struke, umetnosti, itd. u korišćenju otpadnih materijala kao resursa za dobijanje novih vrednosti.

Zaštita vodnih resursa – trajna zabrana izgradnje novih i rušenje postojećih minihidroelektrana; aktivna zaštita vodoizvorišta i zabrana izgradnje naselja ili vikendica u blizini istih.

Kontrola prometa otpada – zabrana uvoza i korišćenja otpadnih materijala u energetske svrhe.

Promena pristupa tretmanu otpadnih materija – izgradnja postrojenja za prečišćavanje otpadnih komunalnih i industrijskih voda i fabrika za reciklažu otpada; stroga zabrana ispuštanja opasnih supstanci u vodotokove; čišćenje rečnih priobalja, kanala i manjih vodotokova od čvrstog otpada i nagomilanog mulja; zakonska regulacija obaveze građana i pravnih subjekata u separaciji i reciklaži otpada; stručna revizija plana za saniranje i uklanjanje divljih deponija.

Pošumljavanje i ozelenjavanje – obnova šumskog fonda autohtonim vrstama drveća; pretvaranje zapuštenih poljoprivrednih površina u šumske; kvantifikovanje uticaja neadekvatnog urbanog širenja na mikroklimu gradskih područja i povećanje prisustva vegetacije i vodenih površina u gradovima.

Ekološki monitoring – kontinuirano praćenje kvaliteta vazduha i njegovog efekta na zdravlje ljudi, kao i obaveštavanje javnosti.

Prestanak amnestiranja stranih investitora – zaustavljanje netransparentnog davanja koncesija stranim firmama za eksploataciju ruda i mineralnih sirovina bez obaveza da vode računa o zagađivanju vazduha, vode i zemljišta u toku tehnološkog procesa, kao i sanaciji i remedijaciji predela posle eksploatacije.

Holistička analiza posledica koncesija – uračunavanje cene prirodnih ekosistema, poljoprivrednog i šumskog zemljišta, kao i naselja domicilnog stanovništva, kao sastavnog dela dokumentacije za davanje koncesija za eksploataciju prirodnih resursa ili korišćenja prostora za izgradnju objekata.

Zaštita prirodnih bogatstava – sveobuhvatna zaštita postojećih zaštićenih prirodnih objekata (nacionalni parkovi, parkovi prirode, specijalni rezervati, itd.) i pretvaranje lovno-šumskih gazdinstava

va u primarno obrazovne, rekreativne i turističke sadržaje kao osnove delatnosti.

Redefinisanje akcizne politike – optimizacija akcizne politike koja se tiče zagađivanja životne sredine; preciziranje trenutno nedefiniranih gornjih emisionih granica i zavođenje finansijske discipline u revidiranoj akciznoj politici.

Optimizacija potrošnje ekoloških sredstava – transparentno i svrsishodno trošenje sredstava dobijenih od tzv. ekološkog dinara (fondovi za zaštitu prirode i ekološke takse).

Razvoj ekološke kulture i unapređenje ekološke informisanosti – afirmacija, kroz medije i školski sistem, svesti o značaju očuvanja životne sredine.

Harmonizacija privrednog razvoja i ekološke politike – razvijanje privrede koja je ekološki i ekonomski racionalno usklađena sa imperativom očuvanja prirode i životne sredine.

Promovisanje ekoloških vrednosti kao najviših – obustavljanje utilitarne prakse nekontrolisane eksploatacije i rasprodaje prirodnih resursa države sa jednim ciljem neposredne materijalne koristi, a bez razmatranja dugoročne štete po životnu sredinu i zdravlje stanovništva.¹⁶⁷ Autori povelje su akademik Vladimir Stevanović, Ljiljana dr Tomović i Dragana dr Đorđević.

Na sajtu postoje linkovi koji vode na fejsbuk stranicu udruženja koju prati 3335 osoba, zatim na tviter gde ima 4344 pratilaca. Rad udruženja je vrlo dobro ispraćen na fejsbuku i pretežno se odnosi na aktivnosti udruženja bilo da se radi o raspravama o pojedinim zakonima bilo o promenama u društveno političkom sistemu koje ovo udruženje zastupa. Udruženje je fokusirano na uključivanje što šireg broja stručnjaka koji bi razgovarali o određenom problemu. Udruženje ima i tviter stranicu koja je primerena društvenoj mreži i na kojoj su slični sadržaji kao na fejsbuku. Link na jutjubu ne radi.

EKOLOŠKI USTANAK

Ekološki Ustanak je udruženje građana osnovano oktobra 2021. godine kao udruženje Ekološki ustanak da bi februara 2022. godine promenilo naziv u Ekološki ustanak Ćuta. Udruženje je svoj politički aktivizam u predizbornom periodu sprovodilo kao deo koalicije Moramo.

Oblast delovanja udruženja je zaštita prirodne sredine, vladavina prava, zalaganje da vode postanu ustavna kategorija. Edukacija građana a naročito mladih o potrebi zaštite životne sredine, rehabilitacija ugroženih prostora, čuvanje prirodne sredine i razvijanje svesti o skladištenju otpadnog materijala¹⁶⁸.

Udruženje građana ima svoju fejsbuk, tviter i instagram stranicu gde se objavljuju dnevne aktivnosti udruženja.

Fejsbuk stranica ima 43000 pratilaca, na tviteru 1439 pratilaca i na instagramu 8379 pratilaca.

Na društvenim mrežama dominiraju ekološke teme, zdrav vazduh, zaštita reka i širenje svesti o ekološkim problemima, kao i promocija rada udruženja.

Kao deo koalicije moramo predstavnik Ekološkog ustanka Aleksandar Jovanović Ćuta je biran za poslanika za Narodnu skupštinu na izborima 2022. godine i član je poslaničkog kluba Moramo-Zajedno.

Aleksandar Jovanović Ćuta je sa velikim uspehom predvodio pokret zaštite reka Stare planine i osnivač je udruženja Odbranimo reke Stare planine koje se borilo protiv izgradnje mini hidrocentrala na Staroj planini.

167 <http://skupstina.com/2021/04/zelena-povelja-srbije/>

168 Udruženje nema sajt pa smo ove elementarne podatke prikupili iz statuta sa sajta APR kome je pristupljeno 14.12.2022.

ZAJEDNO-MORAMO

Nakon parlamentarnih izbora 2022, koalicija Moramo je nakon ulaska u skupštinu formirala poslaničku grupu Zajedno -Moramo. Ne davimo Beograd koji je pripadao toj predizbornoj koaliciji formirao je samostalnu poslaničku grupu.

Poslanička grupa Zajedno Moramo ima svoj sajt na adresi www.zajedno-moramo.rs. Na sajtu su osnovne informacije o nastanku poslaničke grupe o njenim članovima opet se ponavlja statut partije zajedno. Sa tog sajta postoje linkovi ka društvenim mrežama gde su svakodnevno ažurirane aktivnosti poslaničke grupe i partija njenih članica.

Postavlja se pitanje koliko je celishodno na ovoliko mesta imati nekakve internet sadržaje u čijoj osnovi je program stranke zajedno, razumljiva je potreba da se zadrži vidljivost svih članova koalicije ali je celishodnije da to bude na jednoj veb adresi da bi građani imali potpuni uvid u rad kako stranaka, pokreta tako i poslaničke grupe.

na sajtu postoje linkovi ka stranicama na svim relevantnim društvenim grupama. Obratićemo pažnju na stranicu na fejsbuku jer ona ima najveći broj pratilaca, a i sadržaji su u osnovi isti, prilagođeni nameni za pojedine društvene mreže, tačnije sadržaj je prilagođen određenoj društvenoj mreži.

Poslednjih sedam dana ima tridesetak objava koje se odnose: na kandidate na predizborima za gradonačelnika Beograda koje sprovodi stranka Zajedno, na autorski tekst Đorđa Miketića u novinama Nova u kojim se ističe da su aktivisti i ljudski potencijal osnovna snaga u borbi za ekološke i druge političke ciljeve koje opozicione stranke ističu. U postovima su i najave gostovanja članova i lidera stranke na određenim televizijama i teme o kojima će se govoriti. Najaktuelnija je inicijativa da se Geneks kula koja je na prodaju pretvori u studentski dom. Na kraju da zaključimo da su osnovne teme u poslednjih sedam dana predizbori i prenamena Geneks kule u studentski dom.

ZELENI SRBIJE

Zeleni Srbije su politička partija osnovana 2007. godine. Na čelu stranke je Ivan Karić. Stranka je na parlamentarnim izborima 2022. godine učestvovala u koaliciji sa SPS. Glavni ciljevi delovanja Zelene Srbije usmereni su ka:

„zaštite životne sredine i ekološke mudrosti, socijalne pravde i solidarnosti, neposredne demokratije, održivosti i zelene ekonomije, uvažavanja različitosti i ljudskih prava, sprečavanja svih vidova nasilja.“¹⁶⁹

Na sajtu postoji link ka fejsbuk stranici koju prati 7800 pratilaca, twiter stranicu prati 6784 osoba, dok jutjub stranica ima 152 pratioca.

Na fokus grupnom razgovoru predstavnik ove partije je u ideološkom smislu njihovu poziciju definisao kao zeleno levu. Kao osnovne vrednosti za koje se zalažu su sloboda, jednakost, solidarnost, vladavina prava. Naglašavaju da oni nastavljaju rad zelenih pokreta iz devedesetih godina XX veka. Imaju dobru komunikaciju sa drugim zelenim opcijama u Srbiji. U geo-strateskom pozicioniranju određuju se kao stranka koja se zalaže za ulazak Srbije u EU ali da nisu za ulazak u NATO. Smatraju da rešenje kosovskog pitanja treba tražiti u saradnji sa Albancima bez prihvatanja njihove nezavisnosti. Ističu svoju odlučujuću ulogu u otvaranju poglavlja 27 u pregovorima sa EU. Naglašavaju da održivi razvoj treba tumačiti kao usklađeni razvoj. Često organizuju tribine i predlažu moratorijum na istraživanje i eksploataciju litijuma dok se ne utvrde koristi i eventualne štete od tog projekta.

Na sajtu ne postoje linkovi ka nalozima na društvenim mrežama. Postoji stranica *blog* u kojoj su prisutne određene informacije i tekstovi o političkim aktivnostima i političkim temama.

EVROPSKA ZELENA PARTIJA

Evropska zelena partija¹⁷⁰ je stranka osnovana u novembru 2019. godine. To je stranka ruske nacionalne manjine sa sedištem u Šapcu.

Programski ciljevi stranke su:

„Zastupanje i predstavljanje interesa pripadnika ruske nacionalne manjine i građana Srbije, međusobno povezivanje i prožimanje kulturnih i privrednih veza i kontakata, – Poštovanje ljudskih prava i prava nacionalnih manjina i njihovo usklađivanje sa međunarodnim zakonima i aktima, sa posebnim osvrtom na prava ruske nacionalne manjine, Zaštita životne sredine i promocija “zelenih“ tehnologija, Socijalna pravda i solidarnost, Neposredna demokratija, Održivost i zelena ekonomija, Uvažavanje različitosti i ljudskih prava, Jačanje građanskog društva, Zalaganje za privredni i ekonomski preporod Srbije i učestvovanje u njemu, sa specifičnostima privredne i ekonomske saradnje sa Ruskom Federacijom, Decentralizacija i jačanje lokalnih samouprava, povezivanje lokalnih samouprava iz Republike Srbije sa lokalnim samoupravama iz Ruske Federacije, Reforma obrazovnog sistema i afirmacija obrazovanja, školska i studentska razmena sa Ruskom Federacijom, kao i razni vidovi stručnog usavršavanja u Ruskoj Federaciji, odnosno državljana Ruske Federacije kod nas, Članstvo Srbije u Evropskoj uniji, sa posebnim akcentom na razvijanje saradnje i podrške u tom pravcu od strane Ruske Federacije, Pokretanje raznih projekata vezanih za sport i zdrav život, Promocija i pokretanje raznih projekata vezanih za zaštitu životne sredine, Vladavina prava i pravne države i sprečavanje svih vidova nasilja.“[16]

Stranku na fejsbuk stranici prati 6300 osoba i na jutjubu 86 osoba. Društvene mreže se koriste za predstavljanje sadržaja koji su prvenstveno zagađenje vazduha, zagađenje vode i energetska efikasnost. Predstavljaju se i aktivnosti u okviru grada Šapca.

ZELENA STRANKA SRBIJE

Zelena stranka Srbije osnovana je 2008. godine pod imenom Slovenska stranka Slovačka stranka. O programskim ciljevima na sajtu nema puno informacija. Naglašavaju da se „Zelena stranka Srbije se zalaže za izgradnju zdravog, ekološki osvešćenog i proaktivnog društva. Svojim radom obezbedićemo zdrav život za svakog stanovnika Srbije, uvećaćemo zelene površine, poštovaćemo i napravićemo stroge regulative za proizvodnju i plasman hrane u našim prodavnicama. Ako živimo u opasnom i zagađenom okruženju, svi ostali problemi su problemi drugog reda. Zelena Stranka Srbije će se boriti za svako drvo, svaku reku, u ime svih građana Srbije. Osnovaćemo Zeleni fond, koji će omogućiti svim stanovnicima da povećaju energetska efikasnost svojih domova, smanje potrošnju i unaprede uslove življenja svakog stanovnika.“¹⁷¹

ZELENA STRANKA

Stranka je osnovana avgusta meseca 2014. godine u Novom Sadu. Programski ciljevi stranke su sledeći:

„Zastupanje i predstavljanje interesa pripadnika slovačke nacionalne manjine i građana Srbije, međusobno povezivanje i prožimanje kulturnih i privrednih veza i kontakata, poštovanje ljudskih prava i prava nacionalnih manjina i njihovo usklađivanje sa međunarodnim zakonima i aktima, sa posebnim osvrtom na prava slovačke nacionalne manjine, zaštita životne sredine i promocija “zelenih“ tehnologija, socijalna pravda i solidarnost, Neposredna demokratija, održivost i zelena ekonomija, uvažavanje različitosti i ljudskih prava, jačanje građanskog društva, zalaganje za privredni i ekonomski preporod Srbije i učestvovanje u njemu, sa specifičnostima privredne i ekonomske saradnje sa Republikom Slovačkom, decentralizacija i jačanje lokalnih samouprava, povezivanje lokalnih samouprava

170 <https://www.evropskazelenapartija.org.rs/>

171 <http://zelenastrankasrbije.rs/>

iz Republike Srbije sa lokalnim samoupravama iz Republike Slovačke, reforma obrazovnog sistema i afirmacija obrazovanja, školska i studentska razmena sa Republikom Slovačkom, kao i razni vidovi stručnog usavršavanja u Republici Slovačkoj odnosno državljana¹⁷².

Zastupnik stranke je Goran Čabradi.

Stranka na fejsbuku ima 49000 pratila. Sadržaji na fejsbuku i tviteru nisu ažurirani u poslednjih godinu dana.

GRAĐANSKI DEMOKRATSKI FORUM

Građanski demokratski forum je nevladino neprofitno udruženje građana. Kako je navedeno u statutu cilj rada udruženja je "...postizanje i unapređenje dostojanstva i blagostanja građana u demokratskoj državi i pravednom društvu, kao i ostvarivanje evro-integracija Republike Srbije."¹⁷³

Udruženje sebe definiše kao pravu građansku alternativu postojećim političkim partijama.

Procesi na kojima će forum insistirati u svom radu i u eventualnoj saradnji sa drugim akterima može se sažeti u sledećem:

“Obnovu državnih institucija Republike Srbije;

Uvođenje stvarne podele vlasti;

Vođenje spoljne politike zasnovane na nacionalnim interesima, uključujući evro-integracije i dobre odnose sa državama sveta, posebno sa susednim državama;

Reformu političkog sistema tako da omogući izražavanje autentične volje građana i zaštitu njihovih interesa i, u tom sklopu, reformu i primenu izbornih pravila tako da garantuju slobodne i poštene izbore, politički pluralizam, slobodu izražavanja i slobodan protok informacija;

Podsticaj decentralizacije, ekonomskog, društvenog i kulturnog razvoja nerazvijenih područja."¹⁷⁴

U programu koji je na sajtu foruma definisani su ciljevi političkog delovanja i oni su sledeći:

“Čovek i ljudska prava

Društvo bez straha

Demokratske institucije i podela vlasti

Istinska autonomija vojvodine i decentralizacija

Srbija u Evropi i na zapadu

Jačanje dobrosusedskih odnosa

Tržišna ekonomija i socijalna pravda

Prava radnika i sindikalnog delovanja

Savremeno, funkcionalno i dostupno obrazovanje

Kultura kao pokretač razvoja (slobodna kreativnost)

Zdravstvena zaštita besplatna i dostupna svima

Sloboda izražavanja i slobodan protok informacija

Ekološka država – zdrava životna sredina

Objektivno i pravedno suočavanje sa prošlošću rešavanje pitanja kosova na temeljima realnosti i mirne budućnosti

172 <https://www.zelenastranka.rs/dokumenti/program/>

173 <https://gdf.org.rs/statut/>

174 <https://gdf.org.rs/o-nama/>

Mir i bezbednosna politika

Srbija, laička država”¹⁷⁵

Predsednik udruženja je Zoran Vuletić.

Na sajtu postoje linkovi za pristup društvenim mrežama, ali ni jedan nije u funkciji.

STRANKA SLOBODE I PRAVDE

Stranka slobode i pravde nastala je 2019. godine. Zanimljivo je reći u kontekstu zelene agende i ekoloških vrednosti da je SSP nastala spajanjem Zelene ekološke partije i stranke Levica Srbije. SSP je trenutno najveća opoziciona stranka u Srbiji.

Programska određenja stranke u velikoj meri se poklapaju sa zelenom agendom, odnosno sa vrednostima koje sama sa sobom nosi zelena agenda.

Na samom početku programskih načela naglašava se da će “Srbija će biti zemlja PRAVDE u kojoj neće više biti „povlašćenih“ i „nedodirljivih“, odnosno potlačenih i poniženih. Neće biti podela na građane prvog i drugog reda – zakoni moraju biti jednaki za sve.”¹⁷⁶ U programu se dalje naglašava “Srbija će biti zemlja u kojoj su svi njeni građani jednaki, iako nisu isti.” i na kraju treba izdvojiti i deo o ekologiji “Očuvanje zdrave životne sredine i razvoj ekološke svesti predstavlja jednu od naših najviših vrednosti. Srbija će biti zemlja koja će ponosno i jedinstveno čuvati svoje prirodne resurse i svoju životnu sredinu za tekuće i buduće generacije.”

Programska platforma podeljena vrlo konkretno je operacionalizovana i formirana kao određeni akcioni plan za koji stranka garantuje da će biti ostvaren. Delovi platforme su ekonomija, obrazovanje i sport, zdravstvo rad i socijalna zaštita, pravosuđe, kultura i informisanje, zaštita životne sredine, bezbednost, spoljna politika, Kosovo i Metohija, Vojvodina, državna uprava i lokalna samouprava.

SSP predložila je i deklaraciju pomirenja srpskog i albanskog naroda.¹⁷⁷ U deklaraciji je registrovano trenutno stanje i predložene su inicijative i aktivnosti za prevazilaženje stanja zamrznutog sukoba i stvaranja uslova za saradnju u normalizaciji odnosa u najvišoj mogućoj meri.

Stranka Slobode i pravde svoje aktivnosti i programska određenja predstavila je na sajtu www.ssp.rs. Na sajtu postoje i linkovi ka nalozima na društvenim mrežama, fejsbuku gde ima 99 hiljada pratilaca, 30 hiljada pratilaca na tviteru, 6400 pratilaca na instaramu, 16200 na jutjubu i 13800 pratilaca na tik toku. Mreže se ažuriraju sinhronizovano sa trenutnim aktivnostima stranke ili reakcijama na određena društvena pitanja.

175 <https://gdf.org.rs/program/>

176 <https://ssp.rs/ideje-i-re%C5%A1enja/programska-platforma/>

177 <https://ssp.rs/media/m4zhpycu/deklaracija-o-pomirenju-srpskog-i-albanskog-naroda.pdf>

ZAKLJUČAK

Predstavljene stranke i pokreti u najvećoj meri u svojim aktivnostima i deklaracijama podstiču zelene vrednosti. Koji segment zelenih vrednosti je prisutan u javnim nastupima u velikoj meri dikтираju akutni politički ciljevi i interesi. Veliko zagađenje vazduha u Beogradu, a i u celoj Srbiji, zatim zagađenja u Boru, namere otvaranja rudnika litijuma u Nedeljicama kod Loznice, izgradnja mini hidrocentrala postale su goruće političke teme. I pored značajnog građanskog aktivizma u Srbiji ne postoji masovni front koji bi pokazao gde su granice u devastaciji okoline. Nepostojanje tog fronta u najvećoj meri je uslovljeno medijskim ograničenjima, tačnije rečeno blokadom teme na medijima sa nacionalnom frekvencijom. I kada je prisutna na tim medijima, ona je izložena prekomponovanju i stavljanju u kontekst koji relativizuje sve zahteve za promenom politike u domenu zaštite životne sredine. Prikazivanje koristi, najčešće finansijske, uvek se konfrontira sa zagađenjima životne sredine koja nisu toliko i koju opozicija prenaglašava. Koliko je svest o ovom problemu među građanima niska i koliko je svest o opštem dobru skoro nepostojeća, pokazuje i reakcija stanovništva na teritorijama koje su ugrožene. Gde god su investitori finansijski moćni, protivljenje stanovništva je manje. Najveći otpori prisutni su u onim sredinama gde građani "nemaju gde" a te investicije narušavaju sam opstanak i svakodnevni život. Na primer, poljoprivrednici koji su najviše izloženi posledicama izgradnje mini hidroelektrana.

Ove aktivnosti nisu praćene intenzivnim zalaganjem za vrednosti zelene agende. Bez razvoja neposredne demokratije, slobode medija, insistiranja na pravima radnika i marginalizovanih grupa, decentralizaciji države, prava žena, nenasilja i razvoja lokalne samouprave, teško da će biti prostora za održiva rešenja u domenu zaštite prirodne sredine. Bez demokratizacije i transparentnosti sve deluje kao taktički ustupci koje čini vlast, zarad stvaranja novih strategija kojima bi omogućili investitorsku invaziju.

Partije i pokreti morali bi svakodnevno isticati svoje teme i aktivnosti koje nisu puka reakcija na poteze vlasti. Pored zaštite životne sredine svakodnevno moraju biti prisutne teme radničkih i manjinskih prava, obrazovanja, društvene nejednakosti, političke participacije i mnoge druge. Opozicija treba da zauzme jasne stavove i pre izbora i ne treba da koketira sa izbornim rezultatima. Takav pristup na duži rok omogućava stabilan broj glasača i kontinuirano stabilno učešće u političkom životu.

Insistiranjem na ekološkim pitanjima koja su urgentna promiče niz drugih strateških pitanja, a koja su u osnovi i ekološka pitanja, to je odnos prema kapitalu, percepcija razvoja Srbije, u kom smeru razvoja ići, rast ili razvoj. Odnos prema kapitalu je osnov za privlačenje apstinenata za učešće u političkom životu. Da li će "nove" političke snage preispitati ugovore, i njihovo ispunjavanje, sa stranim investitorima i slična pitanja. Pored navedenog postoji i niz drugih tema koje se ne pominju, a pretežno se tiču preraspodele društvenog bogatstva i socijalne pravde, koju svi pominju ali se malo dubinski priča o njoj. Njihovo zaobilazanje gura glasače ka zaključku "svi su isti".

Zelena agenda je proširenje koje su uvele stranke zelenih da bi programski proširile svoje delovanje a sve u skladu sa novim društvenim relacijama i shvatanjem da bez razvoja i sprovođenja zelene agende nema potpunog rešenja ekoloških problema

Svi navedeni pokreti i stranke u ovom segmentu vrednosno se mogu smestiti u prostoru od centra prema onim koji naginju levim vrednostima govoreći u simplifikovanim ideološkim kategorijama.

Ideološka klasifikacija analiziranih političkih partija i pokreta nije jednostavna, iz razloga što su analizom obuhvaćeni pokreti koji su suštinski dominantno ekologistički i partije koje su na izborima morale da prikažu širi spektar programskih načela, a i njihove praktične akcije su sada već vidljive i mogu se uporediti sa njihovim deklarativnim programskim načelima.

Najproblematičnije je definisati stranku Zajedno koja se još uvek oblikuje jer je skup organizacija i udruženja koji su ideološki veoma bliske ali i sa bitnim razlikama od ekologizma do nove levice. Predlog uslovne ideološke klasifikacije bi bio sledeći:

Levi centar/nova leвица	Centar
Zajedno	Stranka slobode i pravde
Skupština slobodne Srbije	Građanski demokratski forum
Ekološki ustanak	
Zelena stranka	
Zelena stranka Srbije	
Evropska zelene partije	
Zeleni Srbije	

INDIKATORI ZELENOG INTEGRITETA

Teorijski okvir za izradu indikatora *zelenog integriteta* predstavlja koncept “Energija mira” koji počiva na integralnom pristupu energiji kao sredstvu razvoja, a time i izgradnje mira.

Koncept “Energija mira” je nastao 2008. godine kao neplanirani rezultat istraživačkog projekta o stanju zelene zajednice u Srbiji. Inspiracija za ovaj koncept koji je nastao nakon sagledavanja rezultata međunarodnih istraživanja koja su jasno pokazivala postojanje “energetskih diktatura”, odnosno postojanje država koje su po svom pravno-političkom ustrojstvu imale problem vladavine prava, integriteta institucija i slobodne javnosti, a imale su značajan uticaj što na proizvodnju, tako i na konzumiranje glavnih energenata. Taj položaj ih je činio međunarodno relevantnim akterom od kojeg zavisi ne samo demokratija, već i mir u svetu.

Te 2008. godine potrošačka korpa 48 najsiromašnijih nacija (koje su 1/4 zemalja u svetu) je manja od vlasništva 3 najbogatija čoveka na planeti. Nekoliko stotina milionera na planeti poseduje koliko 2.5 milijardi najsiromašnijih ljudi. Polovina (51%) najbogatijih tela u svetu su korporacije. Države poseduju 49% kapitala.

1960. godine 20% najbogatijih ljudi je imalo 30 puta veći dohodak od 20% najsiromašnijih, u 1997. godini je taj odnos bio 74 puta. Petina (20%) stanovnika razvijenih zemalja troši 86% svih dobara u svetu, a polovina (50%) najbogatijih ljudi u razvijenim zemljama drži 82% izvoza i 68% stranih investicija u svetu.

Istraživanje istraživača mira sa Univerziteta u Hamburgu ukazuje da je najveći broj ratova, čak 63, vođen 1993. godine. Od tada je svake godine više ratova okončavano, nego što je počinjalo novih oružanih sukoba. Skoro 90 odsto oružanih sukoba vodi se u zemljama u razvoju. U 20 od 38 najsiromašnijih zemalja sveta se ratuje, odnosno višestruko je veći broj mesta na kojima bez upozorenja može da eksplodira bomba. Naš život je postao ugroženiji, terorizam će da raste, jer “aktivnosti SAD ne smanjuju terorističku opasnost, već zapravo pogoršavaju bezbednosnu situaciju u zapadnom svetu”¹⁷⁸.

Zbog oružanih sukoba i nasilja, preko 26 miliona ljudi je moralo da napusti svoje domove samo u 2007. godini, što je najveći broj osoba raseljenih u vlastitim zemljama od 1993. godine, kada je veliki broj ljudi izbegao zbog ratova izazvanih raspadom bivše Jugoslavije i SSSR, upozorio je Norveški savet za izbeglice (NRC). Porast cena hrane bi mogao da dovede u opasnost 100 miliona ljudi u ekonomski nerazvijenim zemljama, izjavio je predsednik Svetske banke, Robert Zelik.

Naročito se podvlači važnost porasta cena osnovnih poljoprivrednih proizvoda poput pšenice, pirinča i kukuruza. Tradicionalni proizvođači pirinča, Indija, Kina, Vijetnam i Egipat su značajno ograničili izvoz, što je sa druge strane, veoma teško pogodilo velike uvoznike ovog proizvoda, poput Bangladeša, Filipina i Avganistana.

Sve napred navedeno nas je ponukalo da predložimo iniciranje konsultativnog procesa na nivou globalnog (civilnog) društva sa ciljem izgradnje kapaciteta za unapređenje mira na globalnim nivou. Aktuelni projekat je oživeo ovu inicijativu, ali za sada na nivou Srbije.

Vratimo se na prikazivanje koncepta “Energija mira”, koji počiva na stavu da je energija pre svega humana (u funkciji ljudskih potreba), zatim društvena (da se koristi u funkciji razvoja društva), potom ekonomska (da njeno korišćenje mora biti ekonomično racionalno) i na kraju, ali ništa manje bitno (geo) politička činjenica (da kao resurs ona je predmet politika i politike na unutrašnjem i međunarodnom nivou).

Iz vizure “Energije mira”, energija je javno dobro i kao takva pripada svim žiteljima planete. Iz ugla prava, svaki građanin ima pravo na pristup što bezbednijim, obnovljivim, ekonomski i ekološki prihvatljivim oblicima energije nezavisno od mesta stanovanja i materijalnog položaja. Važno je da podvučemo da je energije sredstvo održivog razvoja, a ne ekonomskog rasta.

Na osnovu ovakvog odnosa prema energije, energija se deli na energiju (iz) prirode i energije čoveka - zadovoljenih potreba koje vode ka stambeno i materijalno situiranom građaninu, duševno i psihički zdravoj osobi, (samo)ostvorenoj ličnosti, koja je politički aktivan subjekt društva razvijenog osećaja solidarnosti, post-materijalnih vrednosti, ali i empatičan/empatična subjekt ekosistema planete.

Kako do “Energije mira”?

Put ka “Energiji mira” vodi ka novom tipu društvene solidarnosti, hreološkoj solidarnost koja u fokus stavlja čoveka sa svojim potrebama i postavlja pitanje koji ljudi, u kojim uslovima, sa kojim resursima zadovoljavaju svoje potrebe, odnosno kakav je kvalitet i kvantitet zadovoljnih potreba koje definišu čoveka kao humano, slobodno i empatično biće, odnosno biće koje je posvećeno zelenim vrednostima: neposrednoj demokratiji, razvoju, a ne rastu, nediskriminaciji, toleranciji, post-materijalnim vrednostima i personalizmu.

Alat za ostvarivanje napred navedenih prioriteta je deliberativni proces bilo na nivou jednog društva, bilo na nivou ekumene koji gradi pretpostavke za reformisanje globalnog pravnog i političkog poretka u pravcu neposrednije demokratska participacije i stvaranja većeg političkog uticaja globalnih organizacija civilno društva.

Pre nego što koncept “Energije mira” dobije svoju međunarodnu predstavu, Biro za društvena istraživanja želi da na slučaju Srbije istraži i pomogne da se ojača zeleni integritet u Srbiji jačanjem zelenog gnezda integriteta.

Polazeći od napred iznete postavke da je ekološka mudrost bazična hijerarhijska zelena vrednost nad kojom se nalaze nenasilje, socijalna pravda i na vrhu neposredna demokratija, s jedne strane i prethodno navedene analize zelenih vrednosti i zelenih aktera u Srbiji dolazimo do sledećih nalaza:

- Kod građana postoji svest o životnoj sredini kao prioritetu, ali je on različito distribuiran u zavisnosti od pola, starosti, regionalne i klasno-slojne pripadnosti. Unapređenje životne sredine iz vizure građana je vezano sa ekonomskim rastom, tj. ekonomski rast ne sme biti žrtva zaštite životne sredine. Građani su svesni svoje odgovornosti, ali i potrebe angažmana i davanja doprinosa, a kao ključne aktere u unapređenje životne sredine pored sebe vide Vladu Republike Srbije.
- Ostale zelene vrednosti svoju zaštitu u najvećoj meri imaju u normativnim aktima u Srbiji (ustav, zakoni), ali i politikama u kojima su u najvećoj meri operacionalizovane međunarodne deklaracije i dokumenta. Međutim, sa druge strane imamo nefunkcionalne institucije koje ne omogućavaju puni primenu postojećeg normativnog okvira. Problem predstavljaju i nedostajući resursi (materijalni, kadrovski i organski). Rezultat ovako opisanog stanje je opstajanje marginalizacije i diskriminacije određenih društvenih grupa, ali i rast nejednakosti (klasno-slojnih, regionalnih).

Društvo Srbije je okovano u materijalizam, anomiju, korupciju, etno-nacionalizam i etno-filetizam, klasno-slojno raslojavanje, odsustvo solidarnosti i empatije, sa još uvek vidljivim otiscima (izgubljenih) ratova sa čijim posledicama, a pre svega odgovornošću nije spremno da se suoči, po cenu (samo)izolacije uključujući i prekid EU integracija.

Prema desetogodišnjem istraživanju medija i publike BIRODI je utvrdio postojanje industrije populizma.

Svrha	Menadžment proizvodnje, distribucije i pristupačnosti informacijama, odnosno kreiranje stavova u javnosti o akterima i događajima	Pokazatelji
Strategije	<ul style="list-style-type: none"> •Dezideologizacija •Deinstitucionalizacija •Personalizacija •Proizvodnja neprijatelja 	<ul style="list-style-type: none"> •Stvaranje stava da građani ne treba da se bave politikom, politički aktivizam se jednači sa partijskim, a partijski aktivizam je negativan •Partijska birokratija preuzima javne institucije •Stvara se kult ličnosti vladara •Stvara se medijska i društvena legitimizacija progona neistomišljenika
Sredstva	„Mediji“ koji vrše: <ul style="list-style-type: none"> •Cenzuru •Promociju •Propaganda •Etiketiranje/Medijski progon 	<ul style="list-style-type: none"> •Medijska i društvena nevidljivost nepoželjnih aktera •Unapređeno informisanje o poželjnim akterima •Medijsko oboženje vladara kao simbola vlasti •Medijska smrt nepoželjnih aktera
Rezultat	Podela javnosti na : <ul style="list-style-type: none"> •Aktivnu javnost •Pasivnu javnost •Hibridnu javnost 	<ul style="list-style-type: none"> •Marginalizacija “džepova” aktivne javnosti •Jačanje trenda političke i izborne apstinencije, odnosno (auto)cenzure i slobode govora kod građana i medija •Pojačane aktivnosti fabrika botova kao instrumenta za urušavanje javnosti

Konkretno, vlast koju simbolizuje Aleksandar Vučić je uspostavila sistem koji za cilj ima kontrolu nad javnosti i institucijama sa ciljem da proizvede apolitizaciju, departizaciju, atomizaciju društva, a sve sa intencijom da se uspostavi legitimitet lične vlasti.

Jedno od rešenja za opisano stanje je izgradnja zelene zajednice kao ključnog agensa promena koji bi političkim, društvenim, ali i političkim angažmanom doprineo promeni opisanog stanje.

Na osnovu sprovedenog istraživanja možemo da zaključimo da postoji: anomija, dezorganizacija i atomizacija u oblasti zelene zajednice. To za posledicu ima postojanje, s jedne strane, zelene neosveštenosti koja se ogleda u konzervativnom ekologizmu za koji je prioritet stanje životne sredine uz marginalizaciju ili antagonizam prema ostalim zelenim vrednostima. Na drugoj strani se nalaze zelene osvešćeni akteri koji pored stanja životne sredine podjednako stavljaju akcenat i na ostale zelene vrednosti. Nijansirano posmatrano unutar ove grupe postoje oni za koje možemo reći da su više levo, odnosno liberalno orijentisani.

Levo orijetisani zeleni	Liberalno orijetisani zeleni	Konzervativno orijentisani zeleni
Prisustvo svih zelenih vrednosti sa fokusom na levi svetonazor	Prisustvo svih zelenih vrednosti sa fokusom na liberalni svetonazor	Odsustvo zelenih vrednosti i prisutnost desnog i konzervativnog svetonazora
Stanje životne sredine kao bazičan i zajednički prioritet zelene zajednice		

Ako se vratimo na koncept zelenog gnezda integriteta i nalaze istraživanja možemo da zaključimo da na nivou zelene zajednice postoje unutrašnje podele koje su ne samo ideološke prirode, već i posledica istorije međupartijskih i međuliderskih odnosa.

INDIKATORI MONITORINGA ZELENOG INTEGRITETA

Polazeći od koncepta “Energije mira” za potrebe praćenja stanja zelene zajednice Srbije, za potrebe monitoringa razvoja zelene zajednice, koji će u svojoj suštini imati zelene vrednosti, ali i mogućnost komparacije dešavanja na globalnom nivou uzećemo indikatore održivog razvoja¹⁷⁹, koji su razvijeni od strane Ujedinjeni nacija 2015. godine. Indikatori održivog razvoja su definisani na nivou oblasti, tj. temata:

- Svet bez siromaštva
- Svet bez gladi
- Dobro zdravlje
- Kvalitetno obrazovanje
- Rodna ravnopravnost
- Čista voda i sanitarni uslovi
- Dostupna i obnovljiva energija
- Dostojanstven rad i ekonomski rast
- Industrija, inovacija i infrastruktura
- Smanjenje nejednakosti
- Održivi gradovi i zajednice
- Odgovorna potrošnja i proizvodnja
- Akcija za klimu
- Život pod vodom
- Život na zemlji
- Mir, pravda i snažne institucije
- Partnerstvom do cilja

Svaka od navedenih oblasti ima svoje indikatore.

Pored indikatora koji imaju međunarodni karakter definisaćemo i domicilno specifične indikatore, koji odražavaju stavove, vrednosti, prioritete i infrastrukturu zelene zajednice, a koji su bili predmet istraživanja koje je BIRODI sproveo:

- Stav građana prema post-materijalnim i materijalnim vrednostima
- Generalni stav građana prema stanju zelenih vrednosti
- Zelene vrednosti kao prioritete:
- Neposredna demokratija
- Rast ili razvoj
- Tolerancija
- Nediskriminacija
- Nenasilje
- Životna sredina
- Stav aktera u zelenoj zajednici prema stanju u oblastima zelenih vrednosti:
- Neposredna demokratija
- Rast ili razvoj
- Tolerancija
- Nediskriminacija
- Nenasilje
- Životna sredina
- Spremnost u zelenoj zajednici za angažovanje u oblastima zelenih vrednosti

Neposredna demokratija
Rast ili razvoj
Tolerancija
Nediskriminacija
Nenasilje
Životna sredina
Kapaciteti, odnosno resurs aktera iz zelene zajednice
Umreženost i odnosi aktera iz zelene zajednice
Odnosi aktera iz zelene zajednice sa okruženjem
Političke stranke
Organizacije civilnog društva
Mediji
Verske zajednice
Sindikati
Univerziteti
Izvršna vlasti
Institucionalni integritet aktera iz zelene zajednice
Prioriteti aktera iz zelene zajednice
Samo-evaluacija delovanja aktera iz zelene zajednice